

„Sikerült valamit elindítanom, ami azután már nélkülem is halad...”

INTERJÚ DR. MARÓTI ANDOR NYUGALMAZOTT EGYETEMI DOCENSSEL ÉLETÚTJÁRÓL ÉS SZAKMAI PÁLYÁJÁNAK ALAKULÁSÁRÓL¹

Arra kérünk, hogy részletesen beszélj a családi körülményeidről, iskoláidról és mindarról, ami meghatározta pályád kezdetét.

Születtem 1927. július 27.-én Budapesten. Életem nagy részét ebben a városban töltöttem el. Több helyen laktunk, először az Oktogonnál. Ugyanott laktak anyám szülei is: Soóvári Nagy János és Vízner Ilona. Nagyapám nemesi előneve új lehetett. Azt hallottam, valamelyik elődje a felvidéki Ránkfüreden volt fürdőorvos, ahol Ferenc József gyógyíttatta reumas tagjait, és a kezelésért hálából nemesi előnevet adott. A családi legenda valóságáról később sem tudtam meggyőződni, igaz nem is kerestem.

Nagyanyám polgári családból származott. Apjának Veszprémben kereskedése volt, egy ideig őriztünk is egy szódásüveget, amelyen a neve volt: Vízner. A Balatonalmádi történetéről kiadott könyv szerint a 19. század végén omnibusz járt a Balaton felé. Kezdetben lóvontatású, később motoros járműről van szó. A naponta közlekedő járat a piactéren, Vízner János üzletétől indult fél 2-kor. A végállomás Almádiban a Hattyú-vendéglőnél volt. A visszaérkező járat fél 9-kor ért Veszprémbe. A viteldíj 60 krajcár volt, a retúr-jegy egy forint. A jegyet Vízner János üzletében lehetett megváltani. Eszerint a Veszprém és Almádi között kialakított közlekedés elindításában családomnak is volt némi szerepe. Érthető, hogy dédszüleim miért vettek telket Almádiban, ahol évtizedekkel később nyaraltam szüleimmel és testvéreimmel.

Nagyapám születésekor már nyugdíjas volt, előtte a Postatakaréknál dolgozott cégvezetői beosztásban. Magas, kevés beszédű emberként ismertem meg, aki agancsos sétabotjával feszes tartással sétálgatott. Nagyanyám alacsony, kedves háziasszony volt mellette. Pesten szeretett áruházakat látogatni, ilyenkor anyámmal mi is elkísértük. Almádiban néha eléje mentem a sárkutai vasútállomásra, ahová a Veszprémből érkező vonatok dőcögtek be. Ide egy erdei út vezetett, az állomás fenn volt a hegy oldalában, ez a környezet nagyon hangulatos volt. Mindig

kíváncsian vártam, mit hoz nagyanyám kosarában a városból, ahová azért utazott, mert ott jobban és olcsóbban tudott vásárolni.

Anyámnak három testvére volt. Egyik nővére fiatalon halt meg (állítólag szépen zongorázott, művész akart lenni). Másik nővére egy biztosítónál lett tisztviselő, és szerencsétlen házasságot kötött (a férje lóversenyeken fogadásokra szórt el sok pénzt). Anyám bátyja a Vízműveknél dolgozott. 1944 októberében a budai Várban teljesített katonai szolgálatot, járőröző gépkocsijuk aknára futott, felrobbant, őt súlyos sebesüléssel vitték kórházba. A háború után felépült, és feleségül vette az Erdélyből menekült ápolónőjét. (Ő lett a harmadik felesége).

Anyám elvégezte a polgári iskola négy osztályát. A háború után egy gyermekcsoporttal Hollandiába, Enkhuizen-be került. Az a család, amelynél lakott, örökbe akarta őt fogadni, de anyám haza akart jönni. Később asszisztens lett egy fogorvosnál, majd tizenhét éves korában férjhez ment apámhoz, aki akkor huszonhat éves volt, és a Vásárpénztárnál tisztviselőként dolgozott.

¹ Készítette T. Kiss Tamás és Tibori Timea 2015 nyarán.

Apám sohasem volt katona. Az első világháború utolsó évében ugyan sorozták, de az apja és két bátyja már a fronton harcolt, ezért őt három fiatalabb testvéreire való tekintettel, tizenhét éves korában családfenntartóként felmentették. A második világháború idején pedig már túl volt azon a korosztályon, hogy behívják őt katonai szolgálatra. Őt testvére volt, fiatal korukban fizikai munkásként dolgoztak, ahogy nagyapám is, aki szíjgyártó-segéd volt egy kisiparosnál. Az ő foglalkozását követte apám két testvére, apám – két bátyjához hasonlóan – vasmunkás lett Csepelen. Ezt cserélte fel később a Vásárpénztárnál egy altiszti állással, majd magánúton kereskedelmi középiskolai végzettséget szerzett, ezért kinevezhették tisztviselőnek. Később könyvelést tanult, és amikor nyugdíjazták, már az Állatértékesítő Vállalat főkönyvelő-helyettese volt. Hasonlóan alakult egyik bátyjának az élete: ő is munka mellett tanult, s lett technikus, később a győri Vagongyár Kossuth-díjas főmérnöke volt. Lajos bácsi azonos nevű fiának (nálam három évvel fiatalabb unokaöcsémnek) az élete változatosan alakult. Érettségi után kispap lett a bencéseknel, de a felszentelése előtt kilépett a rendből, megnősült, fiai születtek. Az egyetemet matematika-fizika szakon végezte el, mégis író lett. Verses kötetei, regényei jelentek meg, színműveit a színházak játszották. Esszéket is írt, könyve jelent meg Einstein és Liszt Ferenc életéről. E kettős érdeklődése ad magyarázatot arra, miért indította el 1963-ban az *Élet és Irodalomban* a humán- és reál-műveltségről szóló vitát, ami azután évekig tartott, és több folyóirat is közölt hozzászólásokat. Egy ideig dolgozott a Gondolat Kiadónál is. Ígéretes pályája azonban hamar megtört, ötvenkét évesen meghalt. Apai ágon az unokatestvéreim többnyire értelmiségi pályára kerültek: műszaki tudományos kutató, egyetemi oktató matematikus, újságíró, rajztanár, vasúti mérnök. Ezen az ágon kilenc unokatestvérem volt, anyai ágon csak egy, ő a Pénzügyminisztériumban dolgozott.

Apai nagyapám, Machovits István a Ferencváros külső részén élt, a Gyáli-út végén egy olyan telepen, ahol komfort nélküli lakások voltak. (Itt lakott apám egyik öccse is, aki szintén tisztviselő volt a Vágóhídon.) Amikor meglátogattuk őket, sokáig kellett gyalogolnunk, mert arra akkor még nem járt autóbusz. (Nem véletlenül hívtuk őt „gyáli nagypapának”.) Nagyanyám három éves koromban halt meg, őrá már csak egy fénykép emlékeztetett. Nagyapám öreg koráig frissen járt, s mindig jó kedve volt. Apám mesélte, hogy gyermekkorában apja

munka után maga köré ültette hat fiát, és sokáig énekeltek együtt lefekvés előtt. Nagyapám 78 éves korában úgy halt meg, hogy egy villamos fellökte, a koponyája betört, de a kórházban még egy hétig élt, mielőtt meghalt volna. Akkor külföldön voltam, és csak a hazaérkezésem után tudtam meg, mi történt. Nagyon sajnáltam, szerettem őt.

Apám szorgalma nemcsak abban mutatkozott meg, hogy felnőttként is tanult, és haladt előre a pályáján, hanem abban is, ahogyan igyekezett megfelelni a munkahelyi kötelemeinek. Még gyerek voltam, amikor észrevettem, hogy órák hosszat gyakorolja a szépírást. Abban az időben a hivatalokban még nem volt írógép (vagy legalább is nem elég), a tisztviselőknek kézírással kellett leírniuk az ügyiratokat. Ahhoz, hogy jól olvasható legyen, sok gyakorlás kellett. Emellett apám más vonatkozásban is jól illeszkedett be a munkahelyi közösségébe: tagja lett a Vásárpénztár futball-csapatának, amellyel csakhamar bajnokságot is nyertek a bank-ligában. Van egy régi fényképem: az egyik budapesti vasútállomáson emberek fogadják az Olaszországból győztesen hazatérő bank-válogatottat, amelynek a tagjai között ott áll apám is, karjában engem tart, mellettük anyám az öcsémmel. A felvétel 1930 tavaszán készült, a harmadik születésnapom előtt. Egyébként apám idős koráig sportolt, amikor a futballból kiiregedett, versenyszerűen tekézett, majd turistaként járta be az ország tájait. Ezt a hajlamot az egyik unokám „örökölte”. Dani azonban nem maradt meg az országon belül teljesíthető hosszú turistautaknál, arra is vállalkozott, hogy Japánban és Spanyolországban ezer kilométeres túrákon gyalogoljon napokon át.

Három testvérem született, közöttük én voltam a legidősebb. László öcsém a középiskola negyedik osztálya után egy katonaiskolában tanult tovább, majd a háború után a középiskolát befejezve tisztviselő lett, később a Szakszervezetek Országos Tanácsának Kulturális Osztályán dolgozott. Innen ment át a SZOT-iskolára, ahol a népművelés-szakos képzés tanszékvezető tanára lett. Éva húgom középfokú iskolában szerzett tanítónői képesítést, később az ELTE Bölcsészkar levelező tagozatán tanult tovább, és egy csepeli általános iskolában tanított magyar nyelvet és irodalmat. István öcsém a szombathelyi tanárképzőben szerzett népművelés-könyvtár szakos végzettséget, majd az ELTE Bölcsészkar kiegészítő tagozatán jutott el az egyetemi végzettséghez, és lett – más munkahelyek után – a Petőfi Irodalmi Múze-

um munkatársa, az Anyanyelvpolók Szövetségének főtitkára. (Mindhárom testvérem a munkája mellett levelező tagozaton szerzett egyetemi végzettséget.) Két testvéremnek nem lett gyermeke, csak Istvánnak született egy lánya, ő a Könyvtárellátó kft.-nél dolgozik. István öcsém nevelt lánya Szegeden jogász.

Huszonkilenc éves koromban nősültem. Feleségem Herczeg Ibolya, gimnáziumi érettségije után könyvesboltban dolgozott. Elvégezte a Széchenyi Könyvtár Módszertani Központjának gyermekkönyvtáros-tanfolyamát. Ezután az Állami Könyvterjesztő Vállalat központjába helyezték, ahol a Móra Kiadó ifjúsági könyveinek lett az előadója. Később megbízták a Képzőművészeti Alap, a Helikon és a Corvina kiadó könyveinek gondozásával. Egyéni levelező hallgatóként elvégezte az egyetem művészettörténet-szakát. 1969-ben a Műcsarnok munkatársa lett. Itt kortárs képző- és iparművészeti kiállításokat rendezett, katalógusaikat szerkesztette.

György fiunk 1957-ben született. Középiskolai évei után a kecskeméti Gépipari és Automatizálási Főiskolán üzemmérnöki képzettséget szerzett, később önálló vállalkozó lett, természetes alapanyagokból játékokat és bölcsődei bútorokat készít. Három gyermeke van: Szonja banktisztviselő, Dániel villamos-mérnök, Bence informatikus.

Születésemkor a Machovits nevet kaptam, és csak kilenc évvel később lettem Maróti, amikor apám – munkahelye javaslatára és a kor követelményeinek engedve – magyarosította családunk nevét. A Maróti nevet anyám választotta ki az illetékes hivatalban, ahol három nevet tettek eléje, s neki ez tetszett meg leginkább. Az „Andor” névhez úgy jutottam, hogy amikor a nagyanyám és a keresztanyám keresztelőre vittek, anyám csak azt kérte tőlük, hogy Bandi legyen a nevem. Ők azután az András és az Endre helyett az Andort találták jobbnak, ezt írták be az anyakönyvembe. A Maróti nevet apám testvérei is átvették, Nagyapám azonban élete végéig megtartotta a Machovits nevet, ahogy apám egyik unokatestvére is: ő Machovits István néven jutott el oda, hogy a tervező mérnöki munkáját Kossuth-díjjal jutalmazták. Öccse viszont Madarassy Walter néven lett ismert szobrász.

Első éveim legjelentősebb eseménye egy tüdőgyulladás volt, amit Szlabej doktornak és a hideg vizes borogatásoknak köszönhetően aránylag gyorsan átvészeltem. Az orvos tanácsára azonban költöznünk kellett: Pestszentlőrincre mentünk egy

kertes házba. Ez a település akkor még nem tartozott Budapesthez, és ha a nagyszüleinkhez vagy más rokonainkhoz villamossal beutaztunk, elég soká tartott az út. Emlékszem, valahol Kispest határában fináncok szálltak fel a villamosra, és a pesti piacra igyekvő kofákat megvámolták. Különleges élményem volt, amikor Lőrinc határában kötél-táncosok mutatták be a tudásukat, és mi izgatottan lestük, nem esnek-e le a magasban kifeszített kötélről. A kertünkben sokat labdáztam öcsémmel, aki másfél évvel volt nálam fiatalabb. Már öt éves lehettem, amikor apám elkezdte nekünk felolvasni Gárdonyi könyvét, az Egri csillagokat. A könyv első részének hatására öcsémmel Jumurdzsákat játszottunk, bekötvé a fél szemünket, és kergetve egymást. Volt anyámnak egy iskolai osztálytársa, aki vállalta, hogy hetenként egyszer kijön hozzánk, és zongorázni tanít engem. Volt otthon zongoránk, néha anyám játszott rajta, nagyon kicsi volt a repertoárja, ezért rám hárult a feladat, hogy pótoljam a hiányt. Zongora-tanárnőm, Lujzi néni folytatta a tanítást akkor is, amikor beköltöztünk a városba, és ez tartott 11-12 éves koromig.

Iskolába már Pesten jártam. A szüleim úgy gondolták, ott jobban tanítanak. Apámnak is kedvezett, hogy közelebb kerültünk a munkahelyéhez. Volt a Mester-utcában egy elemi iskola, attól nem messze laktunk, az Ipar-utcában. A második osztályban fiatal tanítónőnk volt, Halbauer Ibolyának hívták. Vagy hetven évvel később, az egyetemi munkahelyemen felkeresett egy férfi, Dél-Afrikából jött, és azt kérte, adjak neki felnőttoktatási szakirodalmat, mert a lánya ebből akar doktorálni. Miután összeszedtem neki néhány ajánlható tanulmányt, elmondtam, volt nekem gyerekkoromban egy kedves tanítóm, az ő neve is Halbauer volt. Mire nagy meglepetésemre látogatóm kijelentette: a nagynénem volt, nemrég halt meg 92 éves korában.

A harmadik és a negyedik osztályba már egy belvárosi iskolában jártam, mert a Váci utcába költöztünk, egy nagyon régi, egyemeletes házba. Anyám szülei és nővérének a családja is hamarosan ide költözött, anyai részről tehát együtt volt a közeli rokonság. A Cukor utcai iskolába jobb módú szülők gyerekei jártak, és itt a vallásos nevelés is erősebb volt. Ennek hatására jártam reggelenként ministrálni a Belvárosi templomba, ami télen, a hidegben nem volt kellemes. Nem tudom, akkor történt-e vagy később, amikor már középiskolába jártam, de az biztos, hogy még rövidnadrágos kisfiú

voltam. Az egyik hideg decemberi délelőtt kivittek bennünket az egyik pesti szálloda elé, amelyben előkelő vendég szállt meg: az olasz külügyminiszter. S amikor kijött a szállása erkélyére, nekünk kórusban kellett üdvözlönnünk őt a nevét kiáltva. Mi ezt úgy teljesítettük, hogy azt kiabáltuk: Csáno fázom, Csáno fázom. Ő pedig mosolyogva integetett vissza, megköszönve az üdvözlését.

A negyedik osztály elvégzése után fölmerült a kérdés, hol tanuljak tovább. Jó tanuló voltam, ezért a gimnázium jött számításba. Lakásunkhoz közel volt a piaristák iskolája, jó híre volt. Jelentkeztem ide, de anyám és nagyanyám azt javasolta, inkább Budára a ciszterekhez menjek, mert az unokabátyám oda jár. Végül az döntött, hogy átköltöztünk Budára, a Verpeléti-útra (a mai Karinthy Frigyes útra), és jelentkeztem a Szent Imre gimnáziumba. Akkoriban elterjedt az a vélemény, hogy az egyházi iskolák színvonalasabbak, mint a világiak. Alighanem ez is közrejátszott abban, hogy a szüleim ide írtak.

Milyen volt ez a középiskola? Milyen motivációt jelentett a pályaválasztásod szempontjából?

A vallásos nevelés inkább csak a hittanra korlátozódott, és arra, hogy a vasárnapi miséken részt kellett vennünk. Ezzel együtt a tanárainkat „laudetur”-ral köszöntöttük, vagyis a „dicsértessék a Jézus Krisztus” rövidített formájával. A tárgyak tanításában nem éreztem a vallásos hit hatását, és az órákon kívüli foglalkozásokon sem. Egy példát mondanék erre. Az egyik évben Karácsony előtt kis ünnepséget rendeztünk, s azon mi diákok is szerepeltünk valamivel. Én egy Ady-verset mondtam el a Karácsonyról. Utána az osztályfőnököm, Szomolnoki Gedeon szelíden megjegyezte: Miért Adyt választottad? Jobb lett volna mást. Mire megkérdeztem: Kit? Ő erre azt mondta: például Mécs Lászlót. Róla tudtam, hogy nemcsak költő, de pap is. Én azonban arra gondoltam, itt a vers számít, nem az, hogy ki írta. A „Krisztus-kereszt az erdőn” volt ez a vers, nekem nagyon tetszett. Persze észrevehettem volna, hogy benne a költő „nyakas kálvinistának” vallja magát, és ez furcsán hat egy katolikus iskolában.

Legszívesebben a magyar irodalmat tanultam, de nagyon érdekelt a történelem, megfogott a latin nyelv logikus rendszere és – a tárgy tanárának hatására – a matematika is. Ezt Hadarits (későbbi nevén Endrédi) Vendel tanította, és az egyenlete-

ket úgy mutatta be nekünk, mintha megfejtendő rejtvények lennének. A történelem tanára Pataki Vidor volt, aki korábban részt vett az egri vár feltárárásában, és óráin hosszan beszélt nekünk ezekről az ásatásokról, ami igen jól kapcsolódott ahhoz, amit kisgyermek koromban apám olvasott fel Gárdonyi könyvéből. A korai zongora-leckék pedig jól alapozták meg azt, amit itt énektanárunktól, Rajeczky Benjamintól tanultam, aki bevezetett bennünket a magyar népdalok világába. Ő az iskola énekkarának vezetője is volt, s noha ott nemcsak Bartók és Kodály népdalfeldolgozásait énekeltük, szívesen vettem részt a kórus foglalkozásain. (Azt mondták, Rajeczky tanár úr munkatársa volt Kodálynak a népdal-kincs feldolgozásában). A harmadik osztálytól kezdve németet tanultunk. Ezt ugyanaz a tanár tanította, mint a latint, de én csak a latint éreztem világosnak, a német nyelvtan bonyolultságával már nehezebben barátkoztam meg. Az ötödik osztály előtt pedig választani lehetett három nyelv közül: a francia, az olasz és az ógörög közül. Én az utóbbit választottam, ma már nem tudnám megmondani, miért. Utóbb beláttam, hasznosabb lett volna a francia, az olasz pedig könnyebb a latin alapozás után. Az ógörög órákon nem is a nyelvet tanultuk. Ha „jól viselkedtünk” akkor Nemes tanár úr a mitológiáról mesélt, ha rendetlenkedtünk, akkor „lófuttatás” volt nyelvtanból. Az idézőjelbe tett kifejezés egyetlen kérdést jelentett, amire röviden kellett válaszolni, s ha az megfelelő volt, akkor jelest, ha nem, akkor elégtelent kaptunk. Évekkel később, amikor az egyetemen az ókori görög-római történelmet tanultam, ismertem fel a görög mitológia alapos megismerésének hasznát. Ez akkor nekem már jól ismert terep volt, nem kellett bajlódnom a különböző nevek között a tájékozódással. S még ma is tudom idézni görögül az Odüsszeia kezdetét: „Andra moi ennepe Mousa polytropon hos mala polla”, és érzem a ritmusát ennek a szövegnek.

Bár a tanítás színvonala tanáronként eltérő volt, általánosan jellemző volt ebben az iskolában, hogy megkívánták tőlünk a szorgalmas tanulást, a tárgyak iránti érdeklődést, az igényességet a szabadidős elfoglaltságainkban. Anélkül, hogy szigorúak lettek volna, tudtak fegyelmet tartani. Sohasem büntettek bennünket. Az egyetlen, aki ebben kivétel volt, nem pap, hanem civil tanárunk volt, a torna-tanár, aki gyakran adott fegyelmező feladatokat, például úgy, hogy kitarított karral kellett állnunk hosszabb ideig. Minthogy a tornaórákon nem jeleskedtem, nem szerettem ezt a tantárgyat, már csak azért sem,

mert számomra a testnevelést a sport jelentette, abban tudtam eredményes lenni.

Tagja lettem az iskola cserkész-csapatának. Rendszeresen jártunk kirándulni a hegyekbe, és megtanultam a térképolvasást. Minden nyáron erdei környezetben táboroztunk az ország különböző vidékein (Szentgotthárd, Fehérvárcsurgó, Jászó, Kisoroszi, Bata). A gyakorlatban kellett megtanulnom, hogyan kell sátot verni, hogyan lehet a főzéshez tüzet gyújtani, hogyan lehet homokkal a zsíros edényeket elmosni, s mit kell tenni, ha elsősegélyt nyújtok. A jászói táborról maradt egy különös emlékem. A többiek már kimentek a táborozáshoz kiszemelt területre, egy erdő szélére, én a parancsnokunkkal, Kalmár Ödön tanár úrral később mentem utánuk. Az úton magyar határőrökkel találkoztunk. (Ez a terület a Felvidék déli részéről nemrég került Magyarországhoz, és mi közel voltunk az új országhatárhoz). Tanárom azt kérte a katonáktól, hogy egy éjszaka riadóztassák a tábort, mert látni akarja, ilyen helyzetben hogyan viselkednek a fiatalok. Meg is egyeztek erről, de én megfedekeztem róla, és amikor az egyik éjszaka tényleg megtörtént a riasztás (azzal, hogy menekülni kell, mert a csehszlovák katonák betörték a határon), nem jutott eszembe, hogy ez csak megrendezett próbája a viselkedésünknek. Álomból felriadva a többiekkel együtt kapkodva szedtem össze, amit magammal akartam vinni, és sorakoztam fel, hogy otthagynva sátrainkat menjünk biztonságosabb helyre. Emlékszem, milyen riadtak voltunk, sőt egy idősebb cserkész, aki a rajparancsnokunk volt, és mi csak „anyánknak” neveztük őt, azt mondta, imádkozunk. Nem sokkal később bejelentették, hogy a riasztás csak próba volt arra, hogy képesek vagyunk-e ilyen helyzetben fegyelmezettek maradni. A táborba visszatérve széthányt holmikát találtunk a sátrak között, az egyikben pedig ott aludt békésen az egyik osztálytársunk, aki a zaj ellenére sem ébredt fel, és átaludta az egészet. Később a hatodik osztályban vízi-cserkész lettem. Guruló üléses csónakban eveztünk le nyáron a Dunán Bataig. Főlemelő érzés volt a folyó közepén evezni, igaz, egyszer zátonyra futottunk. Furcsa volt kilépni a csónakból, körülöttünk a Duna vize, és mi toljuk le csónakunkat a homokpadról, hogy tovább mehessünk. Bata előtt viszont a folyó árterén a fák közt is állt a víz, és a partot csak messzebb találtuk meg. A faluban segítettünk a munkában (kapáltunk). A helybeliek adtak reggelit, ami nekem szokatlan volt: pörkölt és kanállal ették. A fizikai munka persze megkívánta a tartalmasabb

táplálékot. Visszafelé csak Bajáig eveztünk, onnan hajóval mentünk Budapestre. Nehéz lett volna az árral szemben evezni.

Beiratkoztam az iskola sakk-körébe. Vasárnap délelőttönként versenyszerűen játszottunk, az eredményeket táblázaton rögzítettük. Meg kellett tanulnom előre gondolkodni, kitalálni az ellenfelem elképzeléseit. Rájöttem arra, nem elég a helyzetet értékelni, ha nem ismerem fel a lépéseim következményeit, kudarcot vallhatok. Tizenöt éves koromtól kezdve rendszeresen játszottam az iskola kézilabda csapatában. Részt vettünk a budapesti kerületek ifjúsági (ahogy akkor mondták „levente”) bajnokságában. A heti edzések és a vasárnapi mérkőzések fejlesztették állóképességemet, mert néha esős időben, csúszós pályán is játszottunk. Akkor a kézilabda-mérkőzéseket nagypályán és szabadtéren tartották, s ha ez a játék lassúbb is volt, mint a későbbi terem-kézilabda, de sokkal többet és hosszabb távon kellett futni, amihez kitartás kellett. Nagyon szerettem ezt a sportot, az szervesen hozzá tartozott az elfoglaltságaimhoz.

Budán csak két évig laktunk, utána visszaköltöztünk régi környezetünkbe, a Ferencvárosba. A Mester-utcában találtunk lakást, ami közel esett apám munkahelyéhez. Nekem sem jelentett nehézséget az iskola megközelítése, mert felépült a Boráros téri híd, amit akkor Horthy Miklósról neveztek el. (A mai Petőfi-híd). Eleinte villamossal jártam át Budára, később – ha az időjárás engedte – kerékpáron. Minthogy az öcsém ugyanabba az iskolába járt, ilyenkor együtt mentünk, sőt egy ideig harmadik társunk is akadt. A Mester-utca elején laktak Latinovicsék, s amikor megtudták, hogy mi hogyan közlekedünk, a néni megkérte anyámat, hogy a Zoli fia – aki nálunk néhány évvel fiatalabb volt, és ugyanabba az iskolába járt – velünk mehessen. Az új hídon egyszer egy szerencsétlenséget is láttam. Kerékpárommal Budáról Pest felé tartva a híd közepe táján láttam, hogy a mellettem levő oldalon egy idős nő mászik át a híd korlátján. Leugrottam a gépemről, de mire hozzá értem volna, ő már kívülről kapaszkodott a korlátba, és a következő pillanatban el is engedte azt. Láttam, amint belezuhan a folyóba, és az ár lefelé viszi őt. Gyorsan a hídfőhöz hajtottam, mert tudtam, ott mindig áll egy rendőr. Elmondtam, mit láttam, ő csak széttárta a karját, és azt mondta: – mit tehetek én? Akkor láttuk, hogy a budai partnál kikötött rendőrségi motorcsónak megindult az

öngyilkos felé, és az összekötő vasúti hídnál ki is emeli őt a vízből.

Tizennégy éves lehettem, amikor anyám először vitt el a testvéreimmel együtt moziba. A Kinizsi utcában volt egy kis mozi, a Kultúr. Az első előadás annyira megtetszett, hogy utána többször is elmentünk oda. S minthogy anyám bátyja akkor egy másik moziban peracet árult, az öcsémrel oda máskor is elmehettünk, ingyen. Ez a mozi a Rottenbiller utcában volt, egy lakóház első emeletén. Itt néhány kalandos filmet izgulhattunk végig az afrikai idegenlégió harcairól, az indiai árvízről.

Ezekben az években váltam rendszeres olvasóvá. Addig könyvet inkább csak akkor vettem kézbe, amikor betegen feküdtem, és a tétlenségnek jó ellenszere volt az olvasás. Rá is csodálkoztam az Ezeregyéjszaka meséire, a Hellász tündér birodalma című könyvre, és sokat derültem Dörmögő Dömtör kalandjain. Egy körülmény azonban gyökeres változást hozott az olvasásban: felfedeztük, hogy a Mester-utca és az Ipar-utca sarkán, a Kóródiék papír- és írószert-boltjában kölcsönkönyvtár működik. Izgalomba hozott engem ez a lehetőség. Nyomtatott katalógusukat böngészve kerestem ki, mit akarok tőlük kölcsönözni. Anyám a női írók könyveit kérte ki, én az ifjúsági irodalomból hoztam el kezdetben May Károly és Verne Gyula könyveit. Karácsonyra megkaptam Donászy Ferenc könyvét Toldi Miklósról. Ez fokozta érdeklődésemet a történelem iránt. Később egyre „felnöttesebb” könyveket választottam. Az iskola irodalmi tankönyveiben szereplő művekből állítottam össze egy jegyzéket, azzal az elhatározással, hogy sorban valamennyit elolvasom. Otthon is voltak nálunk könyvek. Apám jó érzékkel vásárolt könyveket. Megvett egy sorozatot Mikszáth műveiből, díszkiadásban Arany János összes műveit a fordításokkal együtt, azután útleírásokat híres felfedezőktől. Ezekből is választhattam, de innen inkább csak tizenhat éves korom után emeltem ki olvasnivalót.

Sohasem unatkoztam. A játékaimat mindig változtogattam, emellett gyakran zongoráztam, olvastam. Később újfajta játékokkal kezdtem foglalkozni. Újságot írtam, abban a rövidebb cikkeken, híreken kívül rejtvények is voltak. A lapokat családomban terjesztettem. Azután iskolást kezdtem játszani. A húgomnak azt tanítottam, amit az iskolában tanultam. Anyám még idős korában is emlegetett egy latin mondatot, amit akkor hallott tőlünk: „Agri-

cola terram arat”, vagyis, hogy a földműves a földet szántja. Kipróbáltam a rádió műsorának szerkesztését, a műsor lejátszását; a zenét a zongora-játékom szolgáltatta.

Nyáron mindig a Balaton mellett, Almádiban voltam, leszámítva a cserkész-táborokban töltött időt. Rengeteg szép emlékem volt ezekről a napokról, és nagyon megszerettem ezt a helyet, ami fiatal koromban még más volt, mint később, amikor város lett. A sok zöld növényvel benőtt vidék, az akkor még csendes környék, a tó napsütötte vize, az Öreghegy és a Malomvölgy, ahová kirándulni jártunk, mind olyan hangulatos élményt adott, amit nem lehetett elfelejteni. Ahogy a közelünkben lévő piac nyüzsgését és a mögötte álló kis kápolnát sem, ahol a misék végén az öregasszonyok vontatottan énekelték a „Boldogasszony anyánk”-at, és kinn a kápolna kertjében a nyaralók áhítatos csendben figyelték a kiszűrődő hangokat. Természetesen a strand homokját sem, ahol órák hosszat rúgtuk a labdát, és csak délben vetettük magunkat a vízbe, amikor már kimerültség izzadva fejeztük be a mérkőzéseket. Délelőtt anyámmal a nagystrandra jártunk, délután a Budatavai-ra. A strand előtt gyakran láttunk egy embert, akinek a nyakán tábla lógott ezzel a felirattal: szombaton halászlé túros csuszával és cigányzene a halászcárdában. Almádi hangulatát akkor a vendéglői is megadták. A Pannónia, a Zsák és a Hattyú voltak a legzajosabbak, az ott szórakozó felnőtteket mi csak kívülről néztük, s láttuk azt is, amikor délután, meg kora este táncolni kezdtek. A Balatonon tanultam meg úszni nyolc éves koromban. Az úszómester egy rúdon és a hozzá kötött kötélén lógatott a vízbe, a derekamon széles öv tartott meg, és hallottam a vezényszót: „egy-kettő”, „egy-kettő”. Erre kellett tempózni, ahogy előtte elmagyarázta. Egy hét gyakorlás után csónak-kísérlettel már önállóan úsztam ki a mély vízben levő napozóig, amit csak „majom-szigetnek” nevezünk.

Amikor az egyik születésnapomra apámtól biciklit kaptam, sokat jártam vele Almádi környékén, elmentem Füredre és Tihanyba is. (Füreden nyaralt egyik osztálytársam, Topolánszky Iván, aki Budán is a közelünkben lakott, a Verpeléti úton). Ezt a kerékpárt apám egy kisiparostól vette, aki a verseny-biciklikhez hasonló formát alakított ki, lefelé hajló kormányval, de csak első fékekkel. Ezen tanultam biciklizni, eleinte többször buktam is vele, később azonban már nagyon biztonságosan közlekedtem. 1944 nyarán olyan elfoglaltságom

lett, ami elvette csaknem az egész szabadidőmet. Kihirdették, hogy selyemhernyókat adnak azoknak, akik vállalják, hogy a hernyókat folyamatosan etetik, majd a begubózásuk után leadják a hernyókat a veszprémi begyűjtő-helyre. Ezért pénzjutalmat is kapnak. Buzdításul hozzá tették: a hernyótenyésztés hazafias tett, mert ebből készítik a repülőcsöket ejtőernyőit. Talán az ígért jutalom miatt, vagy a „jó szórakozás” miatt mi is vállaltuk ezt a foglalkozást. A házunk padlása azután tele lett hernyókkal és azok egyre nehezebben elviselhető szagával. Én pedig a környék eperfáiról szedtem leveleket az etetésükre. Egyre többet, mert, ahogy nőttek a „vendégeink”, mind falánkabbak lettek. Már nem is bírtam volna a levelek szedését, ha nem segít a közelünkben lakó Schildmayer Feri, aki néhány évvel fiatalabb volt, de szorgalmasan társult ehhez a „hazafias” feladathoz. (Később építész lett és Almádi alpolgármesterre). Amikor munkaszolgálatra kellett bevonulnom az iskolai osztálytársaimmal együtt, anyám vette át a selyemhernyók gondozását, és a begubózásuk után beszállította azokat Veszprémbe, és vette át értük a jutalmat. (Megjegyzem, nem gazdagodtunk meg belőle.)

Nyarálonkat a háború után feltörték, idegenek költöztek bele. Anyám csak sok utánjárással tudta visszaszerezni, és 1953-ban el is adta. S minthogy az örökölt telek alsó részeit a testvérei már korábban eladták, az elődeinktől kapott területből semmi sem maradt. Csak két évtizeddel később vettünk házat a Balaton mellett feleségem szüleinek a segítségével. Ez Révfülöpön volt. A házat sok munkával korszerűsítettük, a 80-as években az unokáinkkal már itt élveztük a nyár örömeit.

Fiatalként, tapasztalatlanul kerültél háborús helyzetbe. Mennyire változtatták meg az események az életedet?

Tudtuk, hogy háború van, és Magyarországot is érinti. Egy ideig azonban ez távoli eseményeket jelentett, de amikor a németek 1941 áprilisában megszállták Jugoszláviát, láttam csapataik átvonulását Budapesten. Az első ijesztő élmény csaknem másfél évvel később, 1942 őszén ért bennünket. Szeptember első hetében egyik este kialudt Pesten az utcai világítás, és megszólaltak a szirénák. Kinéztem lakásunk ablakán, és láttam, hogy fényszórók pásztázzák az eget. Más nem történt. Rövidesen légoltalmi szolgálatra képezték ki a korosztályomat.

A kerületi tűzoltó laktanyában kellett hetenként megjelennünk. A kiképzés többnyire fegyvelmező gyakorlatokból állt. Fel-alá kellett lépéstartással menetelnünk, majd leguggolva „békaügetésben” ugráltuk körbe az udvart, és kevés időt szántak arra, hogy elmagyarázzák a locsoló cső összeszerelését, és elmondják, mit kell tenni, ha a légitámadás miatt tűz támad valahol. Az éjszakai ügyeletek eseménytelenül teltek el, „képzettségünk” hasznosítására nem volt szükség.

Budapest bombázása 1944 tavaszán kezdődött meg, de akkor egyre gyakrabban jöttek az idegen repülő, és egyre több ház omlott össze. Egy bombatámadás után nagyapám és az egyik nagybátyám jött fel hozzánk, ők egy szűk árokban éltek át a közelükben becsapódó bombák hullását. Munkahelyüket érte a támadás. Látszott rajtuk, hogy ez nagyon megviselte őket. Amerre az iskolába jártam, a Verpeléti út végén egy légelhárító ágyút állítottak fel, katonák álltak mellette készenlétben. A háború elért bennünket.

A hetedik osztály befejezése után nyáron osztálytársaimmal munkaszolgálatra kellett bevonulnunk Karcagra. A diák-munkaszolgálatra egyik tanárunk is eljött. Az egész olyan volt, mintha nyári táborozáson lennénk. A munka nem volt nehéz, Kunmadaras határában egy készülő repülőtérről a homokos talajt egyengettük. Szabadidőnkben a Berek-fürdő strandjára mehettünk, vagy futballoztunk a helyi sportpályán. A hétvégekre eltávozást lehetett kérni, hogy a családjukat meglátogassuk. Augusztus közepén én is megkaptam ezt a lehetőséget. Szombat reggel azonban a többiekkel együtt ki kellett még mennem dolgozni, és abban reménykedtem, hogy délben, amikor a városba visszatérek, időben indulhatok el. Rosszul számítottam, mert a munkát délben sem hagyhattuk abba, s tudtam, ha csak késő délután mehetek vissza Karcagra, az utazásból már semmi sem lesz. Ezért másodmagammal otthagytam a többieket, kimentem a vasútállomásra, remélve, hogy vonattal vagy teherautóval sikerül a városba bemenni. Jött is egy tehervonat, amelyre megpróbáltunk felkapaszkodni, de valaki ránk kiáltott, hogy szálljunk le. Egy katonatiszt volt, akit nem vettünk észre. Ő nagyon haragosan leszidott bennünket, s kijelentette, mert megszöktünk a munkából, szabotáltunk, ezért szigorú büntetést érdemlünk. Elengedett ugyan, de kikötötte, hogy a városban jelentkezzünk nála a parancsnokságon. Ezt nem tettem meg, hanem kimentem Karcagon

az állomásra, és vonatra szállva, haza indultam. Szolnokon még állt a vonatunk, mert légitámadás veszélyét jelezték, de végül is Pestre értem, majd másnap reggel tovább utaztam a Balaton mellé, ahol anyám és a húgom tartózkodott. Anyám nem akart visszaengedni a munkaszolgálatra, a helyi orvostól igazolványt szerzett a „betegségemről”. Szerencsém volt, még azon a héten felszámolták a karcagi diák-munkatáborot. Románia átállt a Szovjetunió oldalára, és a szovjet hadsereg könnyebben törhetett be az országba.

Októberben késve kezdődött meg iskolánkban a tanítás, de hamar be is fejeződött, mert a front Budapest közelébe került. Az emberek élelmet gyűjtöttek a várható ostromra készülve, és mi egyre gyakrabban hallottuk az ágyúk dörgését. Az egyik nap apámhoz akartam kivinni ebédet, és elindultam a Vágóhíd felé, ahol dolgozott. A Haller térhez érve tölem nem messze ágyúlövedékek csapódtak be. Bajom nem történt. Falragaszok hirdették azonban, hogy tizenhat év felett minden fiúnak be kell vonulnia katonai munkaszolgálatra, és három napos élelemmel jelentkezni kell egy laktanyában. Anyám könyörgött, hogy ne menjek el, elbújtat, de tudtam, hogy katonai járőrök keresik azokat, akik nem vonulnak be, vagy megszöknek a szolgálatból. A hirdetések azokat is megtorlással fenyegették, akik segítik a rejtőzködőket. Ezért december 15.-én jelentkeztem a Budaörsi úti laktanyában, s onnan két nap múlva csoportosan indultunk észak felé egy tartalékos zászlós és egy törzsrörmester vezetésével. Pesterzsébeti, kispesti és ferencvárosi fiatalokkal voltam együtt. A fegyelmetlen külvárosi fiatalokat látva törzsrörmesterünk „kommunistáknak” nevezett bennünket. Gyalogos menetünk Komáromban ért véget, ott egy romos gyárépületben szálltunk meg. Tétlenül várakoztunk, nem közölték velünk, hová megyünk, mit kell majd tennünk. Az egyik délelőtt vezetőink magunkra hagytak bennünket, hogy tájékozódjanak, hová kell vinni bennünket. Ezt a helyzetet kihasználva többen rendezett sorokban hagyták el a várost. Közben katonai dalokat énekeltek, nehogy gyanút keltsenek a csendőrökben. Vezetőink visszaérkezésük után dühösen állapították meg a létszámhíányt, azonnal az öreg várba terelték a megmaradtakat. Itt ért bennünket 24.-én, Karácsony este egy bombatámadás, s noha mi sértetlenek maradtunk, reggel láttuk az udvaron a dérral fedett holtesteket.

Azonnal indultunk tovább a Duna hídján át a Csallóközbe. Gután át Kamocsáig jutottunk el, ott a fagyos földben lövészárkokat kellett ásunk. A bánásmód és az ellátás rossz volt, és az a hír terjedt el közöttünk, hogy valószínűleg Németországba megyünk. Ezt nem akartuk, s amikor visszavonuló magyar katonák érkeztek oda, elpanaszoltuk nekik a helyzetünket. Ők javasolták, menjünk Pápara az alakulatuk törzshelyére, ott jelentkezünk a huszár-laktanyában. S mert a munkaszolgálat vezetői ellenezték ezt, az egyik hajnalon egy kisebb csoportban megszöktünk, és elindultunk gyalog Győr felé. Győrben még felkerestem nagybátyámat, Lajos bácsit és a feleségét. Ők nagyon szívélyesen fogadtak, megvendégeltek, sőt a társaimnak is megengedték, hogy a lakásuk mellett levő irodában éjszakázzanak. Másnap azután vonattal mentünk Pápara. A laktanyában katonai ruhát és felszerelést kaptunk, s megkezdték a kiképzésünket. Néhány napig a városban, de a bombázások miatt azután különböző falvakban (Nagysimonyiban, Tapolcafőn, Ugodon). Lövészek voltunk, de később a 81 mm-es könnyű aknavetőökhöz kerültem. Meg kellett tanulnunk az aknavető részeinek gyors összeállítását, a kapott távolsági adatok alapján műszerének a beállítását. Egyszer gyakorlat közben majdnem baj történt: egyik társunk kapkodva két gránátot akart egymás után becsúsztatni a vető csövébe, úgy hogy nem vette észre, az első még nem repült ki belőle. A gyakorlat vezetője az utolsó pillanatban kapta el a karját, és vette el tőle a második gránátot. Ha ez nem történt volna meg, a két gránát egymást robbantotta volna fel, szétvetve az aknavető csövét, elpusztítva a körülötte állókat. Elképzelhető, milyen ijedség fogta el a „bűnöst” és a közelben állókat, milyen nehezen tudtak utána magukhoz térni.

Kiképzésünk március közepéig tartott. Amikor Székesfehérvárnál a szovjet hadsereg áttörte a frontot, minket is elindítottak, hogy megakadályozzuk az előre nyomulásukat. Balatonalmádi utcáin menetelbe tudtam menni a házunkhoz, ott persze senkit sem találtam, még a szomszédok sem voltak ott, pedig ők egész évben ott laktak. Ezért igyekeztem a többiek után. Fűzfő felé menetelbe német tankok, ágyúk és teherautókon katonák jöttek velünk szemben, az országútról leszorulva pedig civilek menekültek, csomagokkal megrakott lovas kocsikkal. Bizarr látvány volt: a visszavonuló tömeggel szemben mi fiatalok mentünk előre, hogy megállítsuk azt az áradatot, amely elől ők menekülnek.

Fűzfő fölött beástuk magunkat egy domboldalon. Hamar megjelentek fölöttünk az ellenség reptőlői, kisebb bombákat dobtak ránk. Borospincékhez húzódva fedeztük magunkat, majd árkot ástunk, hogy ott bújjunk el a tüzérségi tűz elől. Néhány gránáttal viszonztuk ezt, de ez kevés volt ahhoz képest, amit mi kaptunk. Éjszaka láttam a fűzfői löszergyára ledobott gyújtó bombákat, és a gyár falainak égését. Másnap tanúja voltam az alattunk elhúzódo országúton egy tankcsatának. Almádi felől német harcokocsik közeledtek, velük szemben szovjet tankok jelentek meg. Egymást lőtték, itt is, ott is füstöltek az eltalált harcokocsik, s noha döntetlennek látszott a küzdelem, a németek egyszer csak megfordultak, és visszavonultak nyugat felé.

Nemsokára futár érkezett, hogy mi is azonnal vonuljunk vissza, mert Veszprémet már elfoglalták. Rendezetlenül visszafelé siető társaim a Balaton sarkától a szemben levő szőlőhegyre húzódtak, ott azonban erős tüzérségi tűz csapott közénk. Egyesek élettelenül fekvé maradtak, mások sebesülten nyöszörögtek. Az eszméletlenül fekvők között észrevettem egy vézna fiút, emlékeztem, hogy az apja nemrég hozta közénk, abban a reményben, hogy ott „inkább lesz biztonságban, mint a lakásuk környékén”. Ez a fiú csak 15 éves volt.

Több napos visszavonulásunk után a Balaton nyugati végét elhagyva azt vettük észre, hogy akik elől menekültünk, elénk kerültek, és velünk szemben elzárják az utunkat. Parancsnokaink tífzós rajunkat jelölték ki, hogy utóvédként fedezzük a többieket, akik megkísérlik az áttörést nyugat felé. El is tűntek, s ránk hullottak a gránátok. A mellettem futó társamat szilánkok érték, s jajgatva kérte, ne hagyjuk őt ott. Amíg a többiek tovább húzódtak, megpróbáltam egy mélyedésbe húzni, ahol két magyar egészségügyi katonát találtam. Ők a sebesülte hordágyra tették, s amint arról tanakodtunk, hogyan tovább, a fás terület mögött ellenséges katonákat vettünk észre, akik feltartott géppisztollyal közeledtek. Felugrottam, ledobtam magamról a köpenyt, az oldalzsákot, és megpróbáltam elsökni. Utánam lőttek, a föld mellettem porzott, be kellett látnom, nem mehetek tovább. Egy idősebb ukrán katona kíséretében a közeli faluba kellett vinnünk sebesült társunkat, ott az egyik házban ágyba fektettük, minket pedig más magyar foglyokhoz kísértek, ahonnan már el nem mehettünk. Megjegyeztem a napot: március 30-a volt, Nagypéntek.

Hogyan lehetett elviselni a hadifogságot?

Csoportunk létszáma egyre nőtt, újabb és újabb foglyokat hoztak hozzánk. Amikor kelet felé indítottak bennünket, észrevettük, hogy a fegyveres kísérőink száma nem túl nagy. Ezért néhányan fiatalok arra gondoltunk, éjszaka meg lehetne szökni. Tervezetésünket azonban meghallotta egy főtörzs-örmester, aki megrótt bennünket, és azt mondta, meg ne próbáljunk szökni, mert szól az öröknek, nem akarja, hogy őket tizedelje meg miattunk. Különben is Debrecenbe megyünk, ott igazoltatás után mindenkit szabadon engednek, fölösleges tehát a szökés. A debreceni igazoltatásról szóló hír annyira elterjedt közöttünk, hogy amikor egy falun mentünk keresztül, az egyik fogoly beszaladt abba a házba, ahol a családja lakott. Azok éppen ebédhez készülődtek, és biztatták, hogy üljön közéjük. Ő viszont elhárította, arra hivatkozva, hogy Debrecenbe megyünk, ahol igazolványt kapunk, s majd onnan jön vissza. Ezt meghallotta a sógora is, aki sohasem volt katona, de a biztonság kedvéért ő is szeretett volna igazolványt kapni, ezért kijelentette, ő is megy a többiekkel. Ketten rohantak a már eltávolodott fogoly-csoport után. Az örök vissza akarták zavarni őket, ezek azonban kétségbeesetten magyarázták, hogy oda tartoznak. Mire az örök káromkodva megengedték nekik a csatlakozást.

Veszprém határában teherautó kanyarodott mellénk. Rajta szovjet katonák álltak, és kenyeret kezdtek dobálni nekünk. Akkor láttam először téglalap alakú, sötét kenyeret. A kiéhezett foglyok egymást lökdösve, taposva kapkodtak a kenyér után. Volt olyan is, aki a társa kezéből akarta kikapni a kenyeret, azt tépve zuhantak mindketten a földre, és ott marakodtak tovább. Láttam, hogy mennyire elvesztik egyesek emberi mivoltukat ilyen állapotban. Székesfehérvárra érve megnőtt az őreink száma, a viselkedésük erőszakosabb lett. Menetünket a járdán helyi lakosok nézték. Egy öreg férfi, amikor meghallotta, hogy azt hisszük, Debrecenbe megyünk, figyelmeztetett bennünket: – Innen még senkit sem engedtek el, fiaim. Szibériába visznek benneteket. Ez a figyelmeztetés nagyon lehangolt bennünket. A város kórházának romos épületei közé terelték csapatunkat, ahol már sok hadifoglyot találtunk. Állítólag hertvezezer volt itt a magyar foglyok száma. A helyet drótkerítés fogta körül, és erős őrség vigyázta. A táborban szakácsok fürdőkádakban főzték a kukorica-kását, s akinek nem volt csajkája, hogy az adagját abból ehesse meg, a

kórházban talált köpöcsészéket használhatta fel. A hideg éjszakákon az ott talált bitumen-darabokkal tüzeltünk, és a tűz mellett melegedve találgattuk, mi lesz velünk. Kezdtünk tetvesedni, ajánlatos volt a köztünk levő borbélyokkal haját nyírítani. Voltak köztünk zsidó munkaszolgálatosok, akik nem értették, miért nem engedik el őket, hiszen a magyar hadseregben foglyok voltak. A szovjeteket ez nem érdekelte, ahogyan az sem, hogy közénk nemcsak katonák kerültek, hanem olyan civilek is, akiket innen-onnan szedtek össze, és csaptak a többiek közé.

Április vége felé ötös sorokban fel kellett sorakozni a tábor bejáratánál, majd onnan a közeli vasúti síneken álló vagonokba szállni. Menetünket szovjet tisztek figyelték. Engem az egyik kihívott a többiek közül, és visszaküldött a táborba. Én azonban nem akartam ott maradni, ezért ismét beálltam a sorba, és kimentem a többiekkel. Az engem visszaküldő tiszt ezt már nem vette észre, a tábor előtt fiatal szovjet katonák viszont kihívtak a sorból. Észrevették, hogy a lábamon jó minőségű bakancs van. Azt lehúzták, és egy kitaposott, rosszat adtak helyette.

Amikor a szerelvényünk Kelenföldre ért, a vagonunkból kidobtam egy cédulát szüleim nevével, lakcímével, és arra kértem a megtalálóját, hogy juttassa el hozzájuk. Meg tudtam adni a vagonunk számát is. Egy vasutas felvette ezt a kis papírt, és elment szüleimhez a Mester-utcába. Ő azt is tudta, hogy másnap hosszabban áll majd a szerelvényünk a ferencvárosi vasútállomáson. Ennek köszönhettem, hogy anyám eljött oda a kilenc éves húgommal, és ennilót is hozott. Az őrség senkit sem engedett a vagonokhoz, anyámnak mégis sikerült elérnie, hogy oda jöhessen, ahol én voltam. Kiszállnom nem volt szabad, de egy őr megengedte, hogy az ételt beadhassa, és beszélhessünk egymással. Gyerekkoromban egyetlen étel volt, amit nem szerettem: a krumplis tésztát. Most anyám azt hozta ki nekem, mondanom sem kell, ezúttal nagyon jól esett, hiszen éhes voltam. Annyit kaptam, hogy másnak is adhattam belőle. Azután elbúcsúztunk, s ha nem is volt örvendetes látvány, hogy fogoly vagyok, de legalább elmondhattam, sértetlenül vészeltem át az előző hónapokat. A társaim pedig elmondták a debreceni igazolványról szóló mesét, aminek a valótlanságáról hamar meggyőződhattunk.

Vonatunk Debrecenben megállt ugyan, de hamarosan tovább is ment. Mikor a határhoz közeledtünk, ismét kidobtam egy cédulát, hogy hírt adjak a szüleimnek. Összetépvé meg is kapták egy kísérő

levéllel együtt. Ebben ez állt: „Kedves Ismeretlen! Április 30.-án Nyírábrányon keresztül ment egy fogoly szállítmány, amelyről ezt a levelet ledobták. De sajnos az őr észrevette, és mind felszedte, és így széjjel szedte, ahogy tudtam, összeraktam. Úgy fájt, mikor láttam, mert sok úgy össze van tépve, hogy még a címet sem lehet összerakni. Bánt nagyon, hogy ilyen hiányosan tudom elküldeni, de nem letem több darabját. Ismeretlenül üdvözlö: Kovács Józsefné”. Az összetépett cédulán olvasható volt apám neve és lakcíme, ezért aki megtalálta, el tudta olvasni, és volt olyan segítőkész, hogy el is küldte.

Szerelvényünk Érmihályfalván állt hosszasabban. Tudtam, hogy ez az állomás nemrég még Romániához tartozott, és már ez sem volt számunkra biztató. A vagonunkban levő zsidó munkaszolgálatosok itt felfedezték, hogy az állomáson egy szakállas rabbi sétál. Kikiabáltak neki, és elpanaszolták a helyzetüket. Az megnyugtatta őket: – ez a vonat Máramaroszigetre megy, a város katonai parancsnokát jól ismerem, ő el fog engedni titeket. Szavai megnyugtatóan hatottak, de a vonat azután másfelé ment: nem Máramarosziget irányába, hanem Nagyváradra, Kolozsvárra, Brassóba. Erdély hegyei között vonatunk lassan tudott csak haladni a meredekebb területeken, és ez lehetőséget adott arra, hogy az egyik vagon alsó deszkáit felfeszítsék, és néhányan megszökjenek. Amikor az egyik állomáson az őrség létszámmellenőrzést tartott, kiderült, hányan hiányoznak. Ezért ugyanannyi vasutast és civilt tereltek be közénk. Azok hiába tiltakoztak, a létszámról az őrségnek el kellett számolnia.

Romániában Rumnicul Sarat városához érkezve ismét fogolytáborba kerültünk. Egyik nap az őrség lövöldözni kezdett, a levegőbe lőttek. Közben vidáman kiáltoztak: - vojna kaput, Gitler kaput. Megtudtuk a féktelen öröm okát: vége van a háborúnak, és Hitler meghalt. Ekkor kezdett egy hír terjedni közöttünk: egyesek állították, hogy nemzetközi egyezmény szerint a háború befejezésétől számítva tíz nap leteltével már nem lehet külföldre vinni a foglyokat. Nem derült ki, honnan vették terjesztői ezt a hírt, egyáltalán volt-e valamilyen alapja, de az utolsó nap éjszaka riadóztattak bennünket, csomagjainkkal a tábor kapujánál kellett felsorakoznunk. Itt lépéstartással díszmenetben kellett elvonulnunk a szovjet tisztek előtt. Kiválasztották közülünk a zenész cigányokat, akiknek a parancs szerint indulókat kellett volna játszaniuk. Ők azonban ilyen zenét nem ismertek, ezért azt játszották: – Sej, haj Rozi,

vasárnap kirándulunk... A szöveget ugyan nem mondták, de a zenét szövegével együtt jól ismertük, és ezért nevetve hagytuk el a tábor, és szálltunk be a ránk váró szerelvény vagonjaiba. Amelyek már széles nyomtávú síneken álltak, és ebből megtudhattuk, a Szovjetunióba visznek bennünket, mert csak ott vannak ilyen sínek.

Utunk soká tartott. Láttunk romos településeket, a háború nyomait. Órák hosszat álltunk egyes állomásokon, láttuk, hogy rosszul öltözött asszonyok nehéz terheket cipelnek, ilyet otthon nem tapasztaltunk. Út közben kaptunk ugyan enni, de a tartós vonatkozás mégis kimerített bennünket. Amennyire meg tudtam állapítani, Kievet és Harkovot érintettük, majd Rosztov mellett elhaladva, kelet felé tartva megálltunk egy kisebb állomáson. Akkor már ismertem a cirill betűket, az állomásépület falán meglepetten olvastam a hely nevét, mintha magyar vagy madsar lett volna. A vonat hamar tovább indult, ezért nem tudtam ellenőrizni, mit is láttam. Az emlék azonban megmaradt bennem, mert a tanulmányaimból tudtam, a honfoglalás előtt a magyarság valahol errefelé élt, egy része pedig a Kaukázus felé vonult. Már a hazatérésem után az Akadémiai Könyvtárban véletlenül akadtam rá Bendefy László könyvére,² amit a Kuma folyó menti Magyarországról írt. Ebben azt állította, a Vatikáni Könyvtárban régi iratok bizonyítják, hogy a 14. században ezen a területen még magyarok éltek, és ekkor közéjük papokat küldtek. Erről sohasem hallottam, ezért megkérdeztem valakit, aki a magyarság őstörténetével foglalkozott, miért nem szól erről a történetírásunk? Ő azt mondta, Bendefy földrajzos volt, ezért a történet-tudomány nem tekinti mérvadónak, amit írt. Jóval később az interneten olvashattam Bendefy történelmi könyveinek a bírálatát. Eszerint következtései megalapozatlanok, többnyire önkényesek, a kaukázusi magyarság létezése a 14. század előtt nem valószínű. Ide illik azonban még egy későbbi emlékem. Már a fogságunk alatt munkánk közben egyszer egy fiatal őr vigyázott ránk, aki nagyon hamar megtanult több mondatot magyarul, és azokat jó kiejtéssel használta. Barátságosan bánt velünk, eltérően más őroktól, akik ugyan nem voltak gorombák, de nem is barátkoztak velünk. Erről a fiúról kiderült, oszét a nemzetisége, márpedig az a nép a honfoglalás előtt együtt élt a magyarsággal,

2 Bendefy László 1941 *Kummagyarria. A kaukázusi magyarság őstörténete*. Budapest. Cserépfalvi Kiadó, 124 oldal.

és át is vettünk tőlük egyes szavakat. (Őket akkor alánoknak nevezték).

Szerelvényünk a Kaspi-tengerhez érve Bakuhoz közeledett. Ezt onnan állapíthattuk meg, hogy egyre több olajkutatót láttunk. A város előtt azonban megálltunk, és át kellett szállnunk a szomszédos sínen álló szerelvénybe, amelyben zuhanyos fürdő volt. Amíg a melegvízben felfrissültünk, ruháinkat fertőtlenítették. Kiszállva visszamehettünk az elhagyott szerelvénybe, közben kamaszkorú fiatalok kövel dobáltak bennünket, s azt kiáltották, hogy fasiszták vagyunk. Őreink azonban hamar elzavarták őket. Vonatunk ismét elindult, ezúttal észak-nyugat felé. Néhány órás utazás után ki kellett szállnunk, a távolban lámpasor fényei csillogtak, kiderült, újabb fogolytáborhoz értünk, amit kettős szöges drót-kerítés vett körül, sarkain őrtornyokkal. Június 4-e volt, a trianoni békeszerződés 25. évfordulója.

Milyen volt az élet a fogoly-táborban? Milyen tapasztalatokat szereztél a sorstársak és az őrök viselkedése alapján?

Reggel láttuk, hogy egymás mellett két fogolytábor van német és román hadifoglyokkal, ők már korábban kerültek fogságba. Hozzájuk került mintegy ötezer magyar fogoly, ezt a létszámot szeptemberben egészítette ki egy jóval nagyobb létszámú német fogolycsoport. Az is kiderült, a táborban más nemzetiségűek is vannak Európa különböző országaiból, ezek állítólag a németekkel együtt kerültek fogságba. Őket azonban még abban az évben elvitték, nem tudtuk meg, hová. A magyar foglyok egy részét pedig más táborokba küldték, onnan csak a hazaszállításuk előtt jöttek vissza ebbe az alaptáborba.

A helyet, ahová kerültünk, Rusztavinak nevezték, ez Grúzia délkeleti végén volt, Tbiliszitől (vagy, ahogy nálunk nevezték: Tiflisztől) 30 km-re, a Kura folyó partján. Sík vidéken feküdt, kopár területen, itt kezdtek építeni egy új várost. Amikor megérkeztünk, kisebb lakótelepe volt már, és néhány gyára: cementgyár, vasgyár. A foglyoknak itt kellett dolgozniuk. Azt, hogy ki milyen munkára alkalmas, orvosi vizsgálat döntötte el, ahol az emberek testi kondícióját mérték fel, és ennek alapján jelölték ki, hogy ki milyen fizikai erőt kívánó munkára osztható be. Aki OK-s lett, az nem végezhetett fizikai munkát, csak könnyebbet. Ezeknek az orvosi vizsgálatoknak volt egy furcsa mozzanata: feltar-

tott kézzel kellett elvonulni a vizsgálók előtt. Nem tudtuk, mire jó ez. Később megtudtuk, azt nézték, hogy kinek van a karján tetovált jelzés, mert ilyet csak a német SS-alakulat tagjai kaptak a vércsoportjukról. Akiket így felfedeztek, azok csak késve szabadulhattak, és akkor is büntetőeljárás után. Volt közöttük egy velem egykorú fiú, aki leventeként került Németországba a háború utolsó napjaiban, s noha semmi köze sem volt a német rohamosztaghoz, ő is megkapta a karjára ezt a jelet. Emiatt egy évvel később juthatott csak haza, és még itthon is fogságban volt egy ideig, amíg tisztázódott a helyzete. Egyébként a „háborús bűnösöket” másképp is keresték. Évente tolmáccsal mindenkit személyesen faggattak, hol volt katona. Egy részletes kérdőívet kellett kitölteni, és a kérdéseket évenként megisméltették. Azt nézték, egyeznek a különböző években bementett adatok, vagy sem. S az utóbbi esetben elindíthaták az ügy kivizsgálását. Ettől eltekintve mi olyan foglyok voltunk, akik részt vettünk a kárt szenvedett ország helyreállításában.

Az első hónapokban könnyebb elfoglaltságot kaptam, tűzoltó lettem a tábor területén. Ezzel ugyan járt testi erőt kívánó munka is, de ez kimerült abban, hogy időnként tele kellett tölteni vízzel a táborban lévő hordókat, egyébként csak ügyelni kellett arra, nem lángol-e fel valahol tűz. (Nem történt ilyen eset). Az ügyeletet azonban éjszaka is el kellett látni, alvás helyett, amit csak nappal lehetett pótolni, amikor felváltottak. Egyik éjszaka különös rikoltásra lettem figyelmes. A hang a tábor mögül, a folyó túl oldalán levő bokros részről hallatszott. Olyan volt, mintha egy nő hisztérikus kacagással nevetne. Nem tudtam, mi lehet az; másnap megmondták, valószínűleg sakál kiáltott.

Ősszel a gyengébb fizikumú időseket és a betegség miatt lesoványodottakat egy szerelvénnel haza vitték. Egy ilyen fogollyal levelet küldtem a szüleimnek, ő továbbította is azt. Az 1945. szeptember 10-én kelt levelében többek közt ezt írta: „Igen tisztelt Maróthi úr. Tudatom önökkel, hogy fiával egy táborba voltam Grúziába... Reméljük még az ősz folyamán ő is haza érkezik. Én mint öreg rokkant jövök haza, egyelőre fiatalok egészségesekek maradtak. Úgy tudjuk, ők is indultak már, hogy kire kerül az első indulás, azt nem lehet tudni. Tehát ha a fiuk netalán nem jönne az első transzportban, ne tessék nyugtalankodni, az utazás nagyon hosszú, messze van, Tiflisztől 30 km-re. Ezt a pár sort itt Budapest déli pályaudvaron írtam a vonat kocsiába. Teljes tisztelettel Trombitás Gyula,

Várölgly”. A lelkiismeretes híradást követte tőle még egy, amit apám érdeklődő levelére válaszolva küldött. Ebben részletesebben ír hazaérkezéséről és a táborigényekről. Mentegeti magát, hogy nem tudott elmenni a lakásunkra, de azt mondták neki, „nem tanácsos este” az utcákon járni. Ő már 45 éves, munkaképtelen, ezért hozták haza. Megnyugtatóul leírja ellátásunkat, amely szerinte kielégítő, „naponta háromszor meleg étel, 65 dk. kenyér, 'kicsit barna, de azért finom'. Tíznaponként 2 dk. cukor és dohány. A tisztaság elsődrendű, tíznaponként fürdő, ruhafertőtlenítés. Az időjárás jó, nyáron 50 fok meleg, télen nincs hó, meleg a vidék. „Tessék nyugodtan lenni... reméljük, hogy még ez évbe ő is haza fog érn”.

Hasonló híradás érkezett még a szüleimhez Gyömrőről. Szükszavúbban, de ez is kijelentette, „a kedves Fijuk még nem jöhetet majd jön nemsokára, tessék nyugodtan várni, majd jön”. A levelet Murár Mária írta, akit a hazaérkezett öccse kért meg a levél írására. Ezek a levelek bizonyították, mindenki kötelességének érezte, hogy tájékoztassa a még kint maradók hozzátartozóit, és megnyugtassa őket. Ilyen értesítés még a következő években is eljutott szüleimhez, amikor újabb beteg-szerelvények értek haza. Az 1947-ben haza kerülő Plesovszky Gyula Dévaványáról nemcsak körülményeinkről értesítette levelében a szüleimet, hanem azt is megemlítette: „Mindenben segítségére voltunk egymásnak, abból a kevésből, amit kaptunk, én öneki, ő énnekem... És hiszem, hogy azokat a könyveket el fogja még velem olvasatni, amiket odakünn megígért, mert őszerinte az önművelés egyik fontos ága jó könyveket olvasni. És én a munkám mellett örömmel fogom ezt teljesíteni”. A csaknem velem egykorú levélíró itthoni foglalkozása szabó volt.

A közeli hazatérést ígérő szavak azonban nemsokára az aggódó szülők megnyugtató jelentették. A hazamenetelünk idejét firtató kérdéseinkre az ügyeletes tiszték mindig azt mondták: szkóro domoj. Azaz nemsokára haza. Azt persze nem konkretizálták, mikor lesz ez a „nemsokára”. Csak jóval később jöttünk rá, hogy náluk ez meglehetősen nagy időtávlatot jelent.

Őszre annyira megerősödtem, hogy az orvosi vizsgálaton már alkalmasnak találtak a nehéz fizikai munkára. Egy négy méter mély árokból kellett a sódert kilapatolni, először csak egy állványra, majd onnan a felszínre. A munkavezetőnk német volt, s

ahhoz, hogy a magyarok megértsek, mit mond, tolmácsra volt szüksége. Más nem volt, ezért én vállaltam a közvetítést, a középiskolában szerzett német tudásomat felhasználva. Nem emlékszem, hogy ez a munka-beosztásunk meddig tartott, de erről az ősről volt egy különös élményem. A munkára kivonulókat kísérő örök magatartása egyáltalán nem volt ellenséges, néhány napot kivéve. Amíg korábban békésen kísérték bennünket a munkahelyünkre, az egyik reggel ez váratlanul megváltozott: gorombán lökdöstek és gyorsabb menetre készítettek bennünket, közben kiabáltak, „davaj, davaj”. Nem értettük, mi okozta ezt. Később tudtuk meg, hogy akkor volt Magyarországon a választás, amit a Kisgazda Párt nyert meg. Sohasem derült ki, hogy emiatt változott meg az őrség viselkedése, de tény, hogy néhány nap múlva helyreállt a régi rend, ezután már nem bántottak minket.

A következő év tavaszán csoportunkat mezőgazdasági munkára küldték falura. A falut Kara-jásznak hívták. Meg tudtam fejteni ezt a nevet: a török nyelvben a „kara” feketét jelent, s ha a falu neve összetett, akkor fekete jászok lakják. Nem tudom, jogos volt-e a szófejtésem. Ebben a faluban kapáltunk a helybeliekkel együtt. Ők nem voltak ellenségesek, előfordult, hogy segítettek is bennünket. Egyik nap egy társunk összeesett az utcán, a szája habzott, nem tudtuk, mitévők legyünk. Egy öregasszony sietett hozzánk, egy kanál zsírt tett a beteg szájába, ő nem sokára magához tért, jobban lett. Az ellátásunkra a táborból küldtek élelmet. Ez azonban nagyon kevés és szegényes volt. Búzaszemeket főztek meg nekünk, azokhoz az árokspartról szedtünk a sóskához hasonló növényeket. Kenyeret is keveset kaptunk. Később tudtuk meg, hogy az az őrmester, aki itt a vezetőnk volt, az élelem nagy részét a faluban eladta, és ez volt az oka élelmezésünk gyatra színvonalának. Néhányan le is betegedtünk, én gyomorhurutot kaptam. Állandóan szomjas voltam, sok vizet ittam. Szerencsénkre ellenőrző bizottság érkezett a táborból. Az őrmestert leváltották (állítólag le is tartóztatták), minket azonnal visszavittek a táborba, a betegeket pedig a tábor kórházába. Ennek a vezetője grúz orvos volt, de a betegeket német orvosok és ápolók kezelték. Diétás élelmezést kaptam (puha fehér kenyeret, mintha kalács lett volna), és gondos ápolást. Közben a táborban elterjedt a hír, hogy nem fogok felgyógyulni már. Nem így történt, helyreállt az egészségem, de amikor a kórházat elhagytam, mindössze 50 kg. volt a testsúlyom. Ekkor OK-s lettem, nem kellett dolgoznom.

Nem emlékszem arra, hogy sok lett volna táborunkban a beteg és a halott. Amit a régebben fogságba kerültekről hallottunk, ahhoz képest mi viszonylag kedvezőbb helyzetben voltunk. Persze volt köztünk olyan, aki szándékosan koplalt, hogy az évenként összeállított beteg-szerelvénnyel haza juthasson, de hamarabb halt meg „végelgyengülésben”. Ez azonban ritkán történt. Gyakoribb volt, hogy egyeseknek nagyon megdagadt a lába, mint ha oszlopokon járnának. Mi ezt „elefánt-lábnak” mondtuk.

1946 szeptemberében írhattuk haza az első levelet. Öt sornál hosszabb nem lehetett, de ezzel megadtam az elérhetőséget és a válaszadás lehetőségét. Ettől kezdve rendszeresen jött levél hazulról, és én is írhattam, egyre többet és bővebben. Két dolgot azonban nem említhettem meg, hogy hol vagyok, mit csinálok. Ezért a leveleimben sok volt az általánosság és a honvágy említése. És itt ott a cenzúra kihúzott néhány szót. A betegséget nem említem, inkább mindig hangsúlyoztam, egészséges vagyok. 1947 nyarán utaltam arra, hogy „jó beosztást kaptam”, de hogy ez mi, nem írtam meg. Csak egy olyan levélben, amit egy betegszállítmánnyal hazatérő fogollyal küldtem el, már megírtam, hogy három orvos mellett dolgozom kisegítőként. Kettejük nevére is emlékszem: dr. Badó Zoltán, sebész-orvos volt Deszkről és Klein doktor Kecskemétről. (A harmadik nevét elfelejtettem.) Kulturált volt a magatartásuk, nagyon becsültem őket. Egy alkalommal szóba került köztünk a vallás, amiről egyikük azt mondta: értelmes ember nem lehet hívő. Aztán nem beszéltünk erről többet, nem is adtak magyarázatot, hogy miért, de ezeket a szavakat nem tudtam elfelejteni. Ekkor még vallásos voltam, erről tanúskodtak a haza küldött leveleim. Írtam az erős honvágyamról, a hazatérés várásáról, a családom iránt érzett érzelmeimről, a nehézségek elviseléséről és az egészségem megőrzéséről. Csak az utolsó évben írtam arról, hogy mit dolgozok. Ekkor már többnyire a vasgyárban dolgoztam. Egyszer a műhely falát meszeltük, én az anyagot adtam a festő társamnak, egy keskeny pallón álltunk, korlát nélkül. Amikor lenéztem, láttam, hogy onnan könnyen leeshetnék, ezért nagyon kell vigyáznom magamra, meg ne szédüljek. Baj nem történt, de néhány nappal később egy fiatal német mégis lezuhant, és eszméletlenül feküdt a földszinten. Amikor elszállították, nem tudtuk, él-e még. Ebben a gyárban sokféle munkát végeztem, az egyik nap még szakács is voltam. A munkahelyünkön főzték

ugyanis az ebédet. A szakácsunk megbetegedett, és hirtelenjében nem találtak helyette mást, ezért az egyik őr rám mutatott, hogy én főzzem meg az ebédet. Ehhez nem kellett hozzáértés: egy nagy üstben kellett vizet forralnom, majd beleönteni a korpás lisztet, azt kavarni, hogy megfőjön, közben sózni is. Végül kiosztani egy merőkanállal a felsorakozó foglyoknak. Mindez sikerült, és utána megkaptam az örök dicséretét, miszerint már specialista vagyok.

Munkáim azonban másfélék voltak. A tetőt kátányoztam, az ablakokat üvegeztem, mázoltam, a mozaik-padlót géppel csiszoltam. Az utóbbiért már fizetést is kaptam, amit a tábor kis boltjában lehetett elkölteni. Az utolsó évben egyre gyakrabban írtam arról, hogy mennyire hiányzik az olvasás, amit otthon szeretnék majd pótolni. Fogságom ideje alatt mindössze két könyv jutott el hozzám, valamelyik fogolytársamtól kaptam kölcsön: May Károly Winnetou-ja és Kölcsey Parainezis-e. (Jellemző volt helyzetünkre ez az ellentét.) Rendszeresen megkaptuk ugyan a hadifoglyok számára készült *Igaz Szó* c. lapot, de a cikkei nem tudták kielégíteni olvasási igényeimet. Néha oroszul beszélő filmeket vetítettek nekünk a tábor antifasiszta-klubjában, amiből megismerhettük, milyen világ van odakinn, még ha a szavakat nem is értettük. A hazai helyzetről – az otthonról kapott leveleken kívül – csak a fogságunk utolsó hónapjaiban értesülhettünk valamennyire; ekkor hazai újságokat is kaptunk.

Már az első évben két fogoly megpróbált megszökni a külső munkahelyéről. Azt gondolták, hogy a viszonylag közeli (80-100 km-re levő) török határnál átjutva kiszabadulhatnak. Némának tetették magukat, amikor az egyik faluban mutogatással vizet kértek. Kaptak is, de azt megköszönték. Ezzel elárulták, hogy nem némák, ez mindjárt gyanús lett, és a helyi rendőrök rögtön őrizetbe is vették őket. Be kellett vallaniuk, honnan szöktek meg. Visszahozták őket a táborunkba, ott verést kaptak, és egy táblát akasztottak a nyakukba azzal a felirattal, hogy így jár minden szökevény. Egy sötét bunkerbe zárták őket néhány napra, ez volt a büntetésük. Sikeresebb taktikát választott egy német hadifogoly. Az egyik reggel, amikor a csoportok munkára indultak, a konyha előtt kiállt egy jól látható helyre, és Hitlert utánozva, üvöltözve beszédet tartott nekünk. Az örök nevettek, azt mondták, megbolondult, és a látszat valóban az volt, hogy a fogság megzavarta őt. Mi is ezt hittük. Csak amikor egy betegszerelvénnel őt is haza vitték, és onnan vissza-

írt a társainak, akkor derült ki, hogy az egészet megjátszotta, semmi baja sincs. (A kiabáló szónokot én is láttam és hallottam, de a visszaírt üzenetéről már csak hallomásból értesültem.)

Rusztavin nemcsak hadifogoly-táborok voltak; láttuk a szovjet állampolgárokat őrző tábort is. Itt a munkára kivonulókat sokkal több őr kísérte, mint minket, és a fegyveres őrökkel farkaskutyák mentek. Nem tudtuk, mennyi köztük a köztörvényes bűnöző és a politikai fogoly. Az egyik reggel munkára kivonulásunk közben láttuk, a táboruk felett húzóódó áramvezetéken lóg valami. Az előző éjszaka nagy vihar volt, reggel erős szél csapkodott, az rángatta a lógó testet. Megtudtuk, hogy a viharos időjárást kihasználva az egyik fogoly úgy próbált megszökni, hogy felmászott a vezetéket tartó oszlopokra, remélve, hogy így kijut a táborból. Az örök azonban egy villámlás fényénél észrevették, géppisztoly-sorozatot lőttek ki rá, el is találták, és a holttest reggel ott függött a tábor fölött.

Azt mondták, nemcsak a táborban és a munkahelyeken szigorúan őrzöttek élítéltek, hanem azok is, akik itt látszólag szabadon mozognak. Tehát ők is büntetésből kerültek erre a településre, azt engedély nélkül el nem hagyhatták. Nem tudom, így volt-e vagy sem, egyszer azonban bementem a munkahelyemen levő szerszámraktárba, és onnan elkértem valamit. A raktáros idős ember volt, megkérdezte, hány éves vagyok. Amikor megmondtam, átölelt, és sírt. Megtudtam róla, hogy örmény és tizenöt évre ítélték. Ez az eset nagyon megrendített, mert olyan volt, mintha a nagyapám lett volna.

Az utolsó két évben többször dolgoztunk a tábortól messzebb egy út javításán. Láttunk olyan falut, amelyben tatárok laktak. Iskolai tanulmányaim alapján feltételeztem, hogy a tatárok ferdeszemű mongolok. Kiderült, hogy tévedtem, a tatárok törökfajúak, magas, szálás férfiak voltak, a nők színes viseletben jártak. Egyszer benézhettem az egyik házukba. Meglepetéssel láttam, hogy a földön, szőnyegen ülnek egy lapos, kerek asztal előtt, amikor esznek. Velük „üzletelni” is lehetett. Mi rendszeresen kaptunk szappant a fürdéshez. Ezek azonban kis darabok voltak, ezeket ügyes foglyok összefőzték nagyobb darabokra, és eladták a falusiaknak, akik talán nehezebben jutottak hozzá ilyesmihez. Egyszer azonban baj történt ebben a csere-kereskedelemben. Az egyik magyar fogoly kapzsiségében fadarabot tett a nagyobb szappanba, és amikor azt el

akarta adni, a súlya gyanús lett, a vevők felválták, és megtalálták benne az eldugott fát. Dühösek lettek, az eladót átadták a rendőröknek, aki azután bevitte őt a táborba, ahol nagyon megbüntették.

Másféle kereskedelem kis bútorok eladásával történt. A táborban működött egy asztalos-műhely, ott asztalt és széket készítettek a helyi igényeknek megfelelően. Nem szerelték azonban össze, hanem az alkatrészeket külön adták át azoknak, akik kijártak dolgozni, és ők a köpenyük alá rejtve ki tudták vinni a táborból. Az asztalokat, székeket csak az eladás színhelyén állították össze. Egy ideig működött is ez a cserekereskedelem, és mindenki jól járt vele, mert a falusiak ennyit vagy pénzt adtak érte. Ebben a magyarok és románok egyaránt részt vettek. Egyszer azonban azt láttam, az egyik faluból kijött egy ember, és átvett egy román fogolytól egy bútordarabot, ki is fizette érte a megállapított összeget. Az őrüink azonban megállította, és megkérdezte: nem tudod, hogy tilos a foglyokkal üzletelni? Azzal elszedte tőle a megvett árut, és elzavarta az illetőt. Utána az eladóval megfelezték a kapott összeget. Nem tudom, hogy ezután, vagy később történt, de a táborból kivonulókat ezután már szigorúan ellenőrizték, és elvették az elrejtett és kivitelre szánt bútorokat.

Súlyosabb eset volt az, amikor az őrség csak nehezen tudott kimenteni bennünket a feldühödött falusiak elől. Akkor is románokkal dolgoztunk együtt, a parancsnokuk, egy fiatal tiszt bement a közeli gyümölcsös kertbe, és a fákról levett néhány szemet. Bottal támadt rá a kert idős őre, és verekedni kezdtek. A fogoly tiszt erősebb volt, és megütötte a támadóját. A csösz kiabálva szaladt a faluba, ahonnan csakhamar sokan rohantak ki „kapával, kaszával”, hogy bosszút álljanak. Az asszonyok rikkolozva bíztatták őket. Ha idejében nem érkeznek meg értünk a táborból kiküldött teherautók, baj történt volna. Még így is az őreink géppisztoly-sorozata mentett meg bennünket a feldühödött emberektől, a lövések persze csak figyelmeztetőek voltak, nem irányultak a felénk rohanókra. Ezután az eset után nem is vittek arra bennünket dolgozni.

Már a grúz főváros közelében javítottuk az utat, amikor egy kis fogoly-táborra találtunk. Kiderült, hogy magyar tisztek vannak benne. Beszéltünk velük, és megmutatták az ott élők névsorát. Felfedeztem abban egy ismerős nevet: Dinka Istvánét. Családja közeli ismerősünk volt, gyakran látogattuk

egymást. Pista idősebb volt nálam, és már katonatiszt volt. Nagyon megörültünk a találkozásunknak. Az őreink megengedték, hogy kijöjjön a táborukból, és csaknem egy órát beszélgethettünk. Ez a találkozás az otthon emlékéit elevenítette fel nekem.

A munkán kívül eltöltött idő nagy része – különösen a fogság első éveiben – másoknak is az otthoni emlékek felidézésével telt el. Ennek volt egy visszatérő témája: egyesek arról beszéltek, hogy otthon milyen finomságokat ettek, ők milyen különlegességeket készítettek. Néhányan szorgalmasan jegyezték az ételek receptjét, és azt állították, hogy hazatérve majd kipróbálják valamennyit. Bár a táborban nem éhezünk, de a kapott ételek nagyon egyszerűek voltak, és jóllakottságot sohasem adtak. Leggyakrabban korpalisztból készült a leves, máskor köles- vagy burizs, néha krumplileves, hús nélkül, kevés margarinnal. (Hét decit vagy egy liternyit kaptunk.) Jellemző része volt életünknek a reggeli kenyér-osztás. A csoportok egészében kapták meg a nekik járó mennyiséget, azt nekik kellett szétosztani a hozzájuk tartozóknak. A táborban hamar készültek furnér-lapból mérlegek, kavicsok adták hozzá a súlyokat. A foglyok használat előtt szabályozták a mérleg mozgását, hogy az igazságosan mérje le az adagokat. Mindegyik csoport megbízott valakit a kenyér szétosztásával, a többiek pedig lesték ezt a műveletet. Gyakran megtörtént, hogy nem sikerült elsőre azonos súlyú adagokat kimérni, akkor megkezdődött a kiegyenlítésük kisebb darabkák felhasználásával. Ez nagyon aprólékos munka volt, nem is sikerült mindig elérni, hogy mindenki elégedett legyen. Volt ennek az osztozkodásnak még egy jellemző mozzanata. Kérdéses volt, hogy ki kapja a kenyér legízletesebb részét, a serclit. A problémát úgy lehetett megoldani, hogy ezt a kiváltságot minden nap más kapta meg, s hogy ki legyen az első, azt kisorsolták. Amikor az elosztás befejeződött, és annyi adag készült, ahány tagja volt egy csoportnak, a megmaradt morzsákat az osztó kapta meg munkája jutalmául. Azt már aztán mindenki egyénileg dönthette el, hogy mikor fogyasztsa el a kenyér-adagját. Egyesek azonnal megették, ahogy megkapták, estefelé azután éhesek maradtak, mert a vacsora önmagában kevés volt. Mások lelkiismeretesen beosztották a kenyeret, hogy későbbre is jusson. Akadtak azonban olyanok is, akik eladták dohányért az adagjukat vagy annak legalább egy részét. A nem dohányzók jártak jól, mert annak elcserélésével több ételhez juthattak.

Néha apró olajos halakat is kaptunk, de ez a „magyar gyomornak” nem volt megfelelő. Egyszer meg is jártuk vele. Az estére kapott sós halak elfogyasztása után kiderült, nem folyik a táborban a víz a vezetékekből. Azt mondták, javítani kell a vízszolgáltatást. Órák hosszat álltunk sorban a vizet adó kis ház előtt, mire éjfél tájban elkezdett folyni onnan a várva várt ital, és én – másokhoz hasonlóan – liter-számra ittam a vizet. Ott tartózkodásunk utolsó évében az ellátásunk sokat javult, és aki a munkája után még pénzt is kapott, az a tábor kis boltjában kiegészíthette azzal, amivel akarta. (Ott sajt, lekvár és más ínycsikszékek is voltak kaphatók.) Amikor egyes munkacsoportok a Kura-folyó melletti bokros terület mellett dolgoztak, észrevettük, hogy ott teknősbékák vannak. Azokat elfogták, a táborban eladták, vagy maguk főzték meg, és ez ünnepi ételnek számított. Amikor a tatárok látták, hogy a foglyok összefogják ezeket az állatokat, hogy megegyék, azt mondták: „fúj, ez nem kultúra”.

1948-ra sokat javult a helyzetünk. Jobb lett az élelmezésünk, és lehetőséget kaptunk arra, hogy színházi előadásokat és futball-mérkőzéseket tartunk. A színház vezetője Bodor Tibor volt, aki hazatérése után a Madách Színház tagja lett. A futball-mérkőzések szervezője Avar Ricsi, az Újpest korábbi válogatott csatára. Volt sakk-bajnokságunk is. Én ebben és a futballozásban is részt vettem. Az egyik mérkőzésen azonban úgy estem el, hogy az egyik vállam kifordult. Badó doktor rántotta helyre, utána az ő tanácsára mentem a fürdőbe, hogy a melegvízes tus alatt a karom végleg meggyógyuljon.

1948. március 15-én megünnepelhattuk a magyar szabadságharc emlékét. Egy orosz ezredes is tartott ünnepi beszédet és a becsületszavát adta, hogy még abban az évben haza mehetünk. Nem hitünk neki, mert korábban is voltak ilyen híradások, igaz, egyik sem volt hivatalosan bejelentett. Azután szeptemberben mégiscsak hazamentek a románok és az erdélyi magyarok. Októberben elindult egy magyar szerelvény, és a november eleji szerelvényre már én is feljutottam. Hosszas vonatozás után román területen, Máramaroszigeten kötöttünk ki. Itt egy feljavító lágerben egy hétig várakoztunk, naponta bőven kaptunk kenyeret és sárgarépa-főzeléket. Két különös eseményre emlékszem. Hosszú idő után itt hallottam újból harangszót, ez nekem jelezte, már az otthonomhoz közel vagyok. A másik egy szónoki beszéd volt, amit egy Magyarországról érkezett politikus mondott. Beszélt az ország meg-

változott helyzetéről, majd közben rámutatott valakire a hallgatóság soraiban, és fenyegetni kezdte azokat, akik nem hajlandók tudomásul venni, hogy az úri Magyarországnak vége.

Azután megindult velünk a vonat hazafelé. Amikor a határhoz értünk, a himnuszot énekeltük. Őrség már nem volt velünk. Itt már nyitva volt a vagonok ajtaja, és mi boldogan néztük a hazai tájat. Záhonynál zenével és meleg étellel fogadtak bennünket, majd Debrecenben volt a végállomás. Itt valóban megkaptuk a három és fél év óta várt igazolást, és még 20 forint zsebpénzt is. Beigazolódott tehát az évekkel korábban minket éltető remény, csak minden fordított sorrendben történt: előbb jutottunk el Máramaroszigetre és utána Debrecenbe. És persze mindez évekkel később valósult meg.

Amikor Debrecenben már szabad emberként kimentünk a vasútállomásra, a nekünk fenntartott személyvonatra szállhattunk, és így utaztunk Budapestre. A Nyugati pályaudvaron sokan vártak bennünket, ott ölelhettem át a szüleimet és a testvéreimet. A fogság véget ért. Utána azonban még többször álmodtam azt, hogy vissza kell mennem, otthon csak rövid ideig maradhatok. Ezt annyira meggyőzően éltem át, hogy álmomban azt is számígtattam, mikor és hogyan kell elindulnom.

Hogyan sikerült a beilleszkedés, hiszen itthon sok változás történt, mióta idegen földre kerültél?

Amikor a Hadifogoly Irodában megkérdezték, mivel akarok foglalkozni, két dolgot említettem: azt, hogy be akarom fejezni a középiskolát, és azt, hogy utána népművelő akarok lenni. Ez úgy kiszaladt a számon, magam is csodálkoztam, hogy mit mondok, mert addig ez nem jutott eszembe. Kijelentésemet alighanem a fogságban szerzett tapasztalatok váltották ki. Voltak köztünk írástudatlanok, akik velünk írták meg a családjuknak szóló levelet, de az üzenetük nem terjedt tovább annál, hogy felsorolták a rokonság tagjait, és mindenkinek jó egészséget kívántak. Ilyen levelet én is írtam Balog bácsinak, egy idős cigánynak a kérésére nyírségi falujába. Láttam olyan embert, aki a konyha szemétdombján szedte össze a kidobott krumpli héjat, hogy abból ennivalót főzzön magának. (Pedig jogi doktorátusa volt.) Láttam olyan embert, aki a kenyéradagját dohányra cserélte, és olyan fiatal is, aki szándékosan koplalt, hogy bekerüljön a legyengül-

teket hazaszállító szerelvénybe, de rosszul számított, mert hamarabb meghalt végelgyengülésben. Volt köztünk olyan, aki a táborból kijáróktól kukoricadarát vett, azt egy vödörnyi mennyiségben megfőzte, megette, hogy így ünnepelje a születésnapját. Aznap éjjel azonban bélcsavarodásban meghalt. Láttam olyat is, aki a társait lopta meg, és amikor elkapták, a többiek verték meg. És volt köztünk olyan, aki főtörzsőrmesteri rangjának köszönhetően a szovjet-parancsnokság megbízásából táborunk vezetője lett, és azzal élvezte ki a hatalmát, hogy kitalált munka-feladatokkal szabadidejükben is hajszolta a foglyokat. (Otthon az egyik bankban altiszt volt.)

Hazatérésem után megkerestem egykori tanárimat. Tudtam, hogy az iskolát már államosították, és ők ott nem taníthatnak. Mégis szerettem volna vizontlátni őket, és a tanácsukat hallani. Elmentem oda, ahol laktak. A ciszterci rendház folyosóján nézelődtem, ott szembe jött velem az iskola igazgatója. Indulatosan kérdezte: – mit keres itt kérem? Azt feleltem, a volt tanárimat keresem. Ő erre így szólt: – azt mindenki mondhatja, kérem, távozzon azonnal. Annyira meglepett ez a fogadtatás, hogy eszembe sem jutott, el kellene mondanom, hogy most érkeztem vissza a hadifogságból, és megemlíthetném a volt tanárim nevét. Nagyon rosszul esett, hogy kidobott, de megértettem, hogy az adott politikai körülmények között érthető volt a gyanakvása. Később sem őt, sem a tanárimat nem kerestem meg. Jelentkeztem a lakásunk közelében levő Fáy András gimnáziumban, hogy magánúton náluk érettségizhessek. Beszereztem a tankönyveket, és otthon készültem rá.

A Hadifogoly Iroda javasolta, hogy vegyek részt egy hathetes ifjúsági vezetőképző tanfolyamon, Mátyásföldön, amit a parasztifjúsági szervezet, az EPOSz indított. Elfogadtam a javaslatukat. Ez politikai tanfolyam volt, nem túl magas színvonalon. Volt ott egy szekrény, tele könyvvel, abból kölcsönözhattunk. Találtam egy novellás kötetet, az íróját nem ismertem, de amikor beleolvastam, meglepett, hogy milyen érdekes és jó színvonalú. Gelléri Andor Endre írásai voltak ezek, később minden művét elolvastam. Egyébként a mátyásföldi tanfolyamon csak két hetet töltöttem. Akkor a Magyar Ifjúság Népi Szervezetének, a MINSZ-nek az elnöke Nonn György és az EPOSZ főtítkára, Gosztonyi János felajánlotta, hogy vállaljam el egy kéthetes megyei tanfolyamon a szeminárium vezetését. Itt

nem kell előadásokat tartani, csak csoportos megbeszéléseket vezetni. Ez a tanfolyam Egerben volt. Elvállaltam a feladatot, ott a magyar történelem egyes eseményeiről beszéltem a falusi fiataloknak, például Komáromi Jánosnak a kuruc-korról és Esze Tamás „talpasairól” szóló könyvéről. Láttam, hogy a városban fiatalokat visznek az utcára tüntetni, és kiabálják: vesszen Mindszenty. Nem feltételeztem, hogy tudják, miért is tüntetnek, és arra gondoltam, ez a tudatlanság bármire rávehető.

Az irodalom hozta meg számomra az első hazai sikert. Az érettségi vizsgán az irodalmi tételelem Mikszáth volt. Nem a tankönyv anyagát mondtam el, hanem azt, amit otthon az írótól olvastam, például az Új Zrinyiászt. Az érettségi elnök csodálkozott, hogy a hadifogságból hazaérkezve ilyen széleskörű tájékozottságom van. Alapos tudásom persze nem terjedt át a többi tantárgyra, de a történelemből és a latin nyelvből azért jól vizsgáztam, és jó rendű átlaggal zártam az osztályvizsgát. Szerettem volna tovább tanulni, ezért három egyetemre is jelentkeztem: a közgazdaságra, mert apám ilyen munkát végzett, az orvosira, mert a fogságban megismert orvosok gondolkodása rokonszenves volt, és a bölcsészkarra, mert a magyar és a történelem érdekelt leginkább. A közgazdasági kar felvételi vizsgájára nem hívtak be, az orvosin csak az írásbelin vettem részt (feltételezem, hogy a gyengébb eredménye miatt nem hívtak be a szóbelire), a bölcsészkaron pedig nem tanárok, hanem diákok vizsgáztattak – politikai kérdésekkel. – Miért mentem önként harcolni a Szovjetunió ellen? – kérdezték, mire csak azt felelhettem, az nem volt önkéntesség. A másik kérdés úgy szólt: – kik voltak a nyilasok? – Tapasztalatom alapján azt mondtam, hogy fizikai dolgozók, munkások. Kijavítottak: – nem igaz, azok polgárok voltak. Ezek után nem is csodálkoztam, hogy nem vettek fel.

Tanácsért bementem a Magyar Ifjúság Népi Szövetségének irodájába, feltételezve, hogy megtalálom azokat, akik a mátyásföldi és az egri tanfolyamra vettek fel. Itt azonban 1949-ben már másokat találtam, a régiek közül senki sem dolgozott ott. S amikor kérdezősködtem, hol találom őket, gyanakodva néztek rám. Ezek után nem is próbálkoztam tovább. Hallottam, hogy a vasipari dolgozóknak van egy munkaközvetítő irodájuk, elmentem hát oda. Megkérdezték, vállalok-e fizikai munkát? Igenlő válaszomhoz hozzátettem, a hadifogságban is ilyen munkát végeztem. Akkor elküldtek a So-

roksári úti Lámpagyárba (a korábbi Fegyvergyárba), ahol az érettségim miatt fél év után lakatossegéd vizsgát tehetek. Itt a rezi-műhelybe osztottak be, ott más műhelyek hibás gépeit javították. Figyelnem kellett, hogyan dolgoznak a munkások, és feladatokat is kaptam egy-egy munkadarab reszelésére és marós gépen végezhető megmunkálására.

Láthattam, hogyan épül be a politika a gyár életébe. Reggelenként *Szabad Nép*-félóra volt, ami a gyakorlatban azt jelentette, valaki ismertette az aznapi újság egyik cikkét, és azután hozzá lehetett szólni még. Hozzászólás ritkán akadt, ezért a „fél óra” is lecsökkent az elvégzendő munkák érdekében. A műhely sarkában „vörös sarok” állt Lenin, Sztálin és Rákosi arcképével, alatta zöld növényekkel és egy mécsessel, amit egy idős férfi gyújtott meg reggelenként. Ez a szertartás hasonlított arra, amit templomokban láttam, ahol a sekrestyés teszi így a dolgát. A munkások politikai „elkötelezettségét” mutatta az, amikor a gyár udvarán gyűlést tartottak, és a munkaidő után a szónokot kötelező volt meghallgatni, észrevettem, hogy a műhelyünkből több munkatársam a gyár hátsó kerítésén mászik át, mert a gyár kapuja zárva volt.

Fél év után lakatossegéd lettem, köszönhetően annak, hogy a szakma „elméletéből” jól vizsgáztam. A hozzám hasonló korú fiatalok egy részével összebáratkoztam, és megalakítottuk a gyár kosárlabdacsapatát férfi és női szakosztállyal. Ekkor már ismét kézilabdáztam is, a hazatérésem után megkerestem régebbi csapatunk edzőjét, aki meghívott egy erdészeti vállalat csapatába, és ettől kezdve részt vettem annak a bajnoki mérkőzésein. A kétféle lekötöttség a sportban nem esett nehezemre, össze tudtam egyeztetni az elfoglaltságokat. Továbbtanulási szándékomat sem adtam fel, jelentkeztem a Bölcsészkar esti tagozatára. Nem gondoltam ugyanis arra, hogy ott hagyjam a gyári munkámat. A felvételi vizsgát ekkor már tanárok tartották, én Klaniczay Tiborhoz kerültem, aki felajánlotta, hogy a nappali tagozatra menjek. „Nekünk derék munkásfiatalokra van szükségünk” – mondta, és hozzátette, ösztöndíjat is adnak. Az ajánlat csábító volt, arra gondoltam, így jobban ismerhetem meg azt, ami érdekel. Elfogadtam ezt a lehetőséget, és a gyárban elbúcsúztam az ismerőseimtől. A műhelyünk idős szakszervezeti titkára azt mondta nekem: – Sajnálom, hogy itt hagysz bennünket, és úri ember lesz belőled”. Én nem éreztem, hogy ez a váltás olyan emberré tenne, aki lenézi majd a munkásokat.

Milyen előfeltevéseid voltak az egyetemi képzéssel kapcsolatban? Milyen légkör fogadott?

A Bölcsészkar magyar–történelem szakán kezdem meg tanulmányaimat 1950 őszén. Ötéves késsel jutottam ide, de az évfolyamunkon mégsem én voltam a legidősebb. Sok szakérettségis került ide, akik középiskolai végzettség nélkül jöhettek az egyetemre, csupán egyéves tanfolyam elvégzése után, amely a választott szakra készítette fel a munkás- és paraszt-származású jelentkezőket. A tanítás „átpolitizáltságát” mutatta, hogy a tanári kar egy részét kicserélték, s még olyan tárgyak óráin is kellett ismertetni Sztálin „nyelvtudományi” cikkét, amelyeknek semmi közük sem volt a nyelvészethez. Időnként az egyetemen is voltak politikai gyűlések, amelyeken nemcsak párttagok vettek részt, s amelyeken jellemző volt az akkor országosan elterjedt ütemes tapsolás, éljenzés. Mégis akadt olyan esemény, amely azt mutatta, nem mindenki hódol be ennek. Az ókori történelem tanára, Szabó Árpád az egyik decemberi reggelen azzal kezdte az előadását, hogy bejelentette: – „Az egyetem vezetése azzal bízott meg, hogy emlékezek meg egy ünnepi alkalomról, Sztálin elvtárs 70. születésnapjáról. Úgy gondolom, erről nem lehet méltóbban megemlékezni, mint hogy idézzek egy régi-régi könyvből, ez pedig a Biblia. Mert abban meg van írva, nem az megyen be a mennyek országába, aki azt mondja, uram-uram, hanem az, aki az úr igéi szerint cselekszik”. Ennyi volt az ünnepi szónoklat. Kitért a vastaps. S bár feljelentette valaki a merészségéért, baja nem történt. Talán azért, mert ő már a háború előtti években is tagja volt egyetemi hallgatóként a kommunista pártnak. Igaz, hogy 1956 után mégis eltávolították az egyetemről.

Az első tanév tavaszán történt, az egyik délelőtt nem tudtam bemenni az egyetem épületébe, mert azt államvédelmi katonák zárták körül farkaskutyáikkal. Megtudtuk, hogy a lépcsőház félemeleti fordulóján felállított két posztamens közül az egyik feldőlt, és a rajta lévő Sztálin mellszobor leesett, összetört. Amikor mégis bemehettünk, a legnagyobb tanteremben tartott gyűlésen az ókori irodalom tanára bejelentette: „az ellenség betette lábát az egyetemre”. A nyomokat keresők nem találták meg a tettest, de összeszedtek néhány diákot, és elvitték őket. Közöttük volt az egyik csoporttársam, Tóth Bálint, aki olyan gimnáziumban érettségizett, ahol papok tanítottak. Ő azután csak öt év múlva szabadult a börtönből.

Már harmadévesek voltunk, amikor kiderítették, hogy az egyik évfolyamtársunk nagybátyja a Szálasi-kormány belügyminisztere volt, és mint háborús bűnöst kivégezték. Az ügy tárgyalására összehívott gyűlésen az illető azzal védekezett, hogy a szülei eltitkolták előle ezt, ő akkor még gyerek volt, ezért nem tudhatta, mi történt a háború végén. Ennek ellenére kizárták az egyetemről, s vele a férjét is az előző évfolyamról, noha ő a pártbizottság tagja volt.

A második évtől kezdve a tanulmányi eredményektől függően néhányan lehetőséget kaptunk, hogy egy szakon tanuljunk tovább. Ehhez azonban annyi speciálkollégiumot kellett felvenni, hogy az óraszámunk annyi legyen, mintha két szakra járnánk. A magyar-szakot tartottam meg, és a speciálkollégiumok többségét a nyelvészetből választottam. Felvettem a finn nyelvet (Zsirai Miklós és Kispál Magdolna), a magyar szófejtést (Pais Dezső), a magyar helyesírás történetét (Kniezsa István). Itt a légkör is más volt, mint azokon a tárgyakon, amelyek politizáltak. Mégsem a politikai vonatkozású utalások voltak számomra ellenszenvesekek, hanem a dogmatikus, vulgarizáló módjuk. Pais Dezső előadásait viszont alapos tudományos színvonal jellemezte. Kollégaként bánt velünk, így szólította meg a hallgatóit: – „Mi a véleménye erről kisasszony?” Minket úrnak nevezett, s minthogy kispapok is voltak közöttünk, őket „tisztelendő úrnak” szólította. (Ők az állam és az egyház közti egyezmény alapján tanulhattak.) Más órákon, ahol a politikai elkötelezettség volt uralkodó, a tanárok hallgatóikat elvtársnak mondták, és ők is így nevezhették a tanáraikat.

Feltételezni lehetne, hogy ilyen légkörben az egyetemen csak a szigorúan megbízhatók tanulhattak. Nem egészen így volt. Évfolyamtársam volt Antall József, a rendszerváltás utáni évek első miniszterelnöke, Andrásfalvy Bertalan, az MDF-kormány művelődésügyi minisztere, Katona Tamás, aki államtitkár volt ebben a kormányban. És voltak közöttünk olyanok is, akik az egyetem elvégzése után szakterületük elismert tudósai lettek. Hazai György turkológus, Kralovánszky Alán régész, Róna Tas András a magyar őstörténet és az orientalisztika kutatója, Grétsi László és Wacha Imre nyelvész, Gerits József és Sz. Jónás Ilona középkori történész, Martin György és Pesovár Ferenc a magyar néptánc kutatói. Egyetemi hallgatóként még nem gondoltam arra, hogy tudományos pályára kerüljek. Inkább foglalkoztatott a tudomány népszerűsítése. Harmadéves

koromban hallottam, hogy az Irodalomtörténeti Társaság egyetemistákat keres, akik vállalják, hogy a különböző munkahelyeken ismeretterjesztő előadásokat tartanak a dolgozóknak. Megkerestem a Társaság központját, kiválasztottam néhány témát és címet, amiről és ahol majd előadok. Többnyire magyar írókat kellett népszerűsítenem 45 percen, amiért akkor 30 Ft-os előadói díjat adtak. (200 Ft volt a havi ösztöndíjam.) A hallgatóságot a munkahelyek szakszervezeti bizottságai szervezték a munkát követő időre. Az előadásokhoz vezérfonalként kis füzeteket kaptam, de azokat nem kellett alkalmaznom, szabadon dönthettem el, mit mondok.

Az első előadásomon Móricz Zsigmondról beszéltem egy autóbusz-garázsban, autóvezetőknek és kalauzoknak. (Akkor még voltak kalauzok a járatokon.) Kezemben volt az előadás vázlatja, emlékszem, remegett a kezem, ahogy a papírt tartottam. Az előadás baj nélkül befejeződött, s mert utána újabbakat vállaltam, csakhamar rutinos előadó lettem. Mégsem éreztem, hogy sikeres vagyok. Felismerem, nem az a fontos egyedül, hogy logikus és meggyőző legyen, amit mondok, sokkal inkább döntő, hogy mit vált ki az a hallgatóimban. Kiderült, hogy őket nem az érdeklődés vezette az előadásra kijelölt terembe, hanem az, hogy „beszervezték” őket. Néhol az is előfordult, a várakozóknak fogalmuk sem volt arról, hogy miről fognak előadást hallani. Ilyen körülmények között nehezen lehetett lelkiismeretesnek maradni, és arra törekedni, hogy érdeklődést ébresszek, hasznosítható gondolatokat adjak át, ne csak a téma ismertetésére ügyeljek. Egy alkalommal egy csepeli munkásszállóra mentem, ahol építőipari dolgozók laktak. Az előadást estére tették, a vacsorájuk utáni időre. Gorkij volt a téma, és a helyzettel számolva megpróbáltam egy érdekes részletet elmondani „Az anya” című regényből. S hogy az előadás egyhangúsága ne fárassza ki őket, megkérdeztem, mit gondolnak erről. Felállt egy idősebb ember, és azt mondta: – „Fáradtak, álmosak vagyunk mi kérem, nem tudunk most beszélgetni”. Mit tehettem mást? Jó éjszakát kívántam, és befejeztem az előadást, ami nem tartott tovább tizenöt percnél. Kudarcc volt ez számomra? Vagy tanulság, hogy a körülmények döntőek, ahol előadni akarok? Hasonló esetem volt ugyancsak Csepelen, a nagyvásártelenen, ahol éjszakai rakodó munkát végzőknek kellett beszélnem Mikszáthról. Úgy gondoltam, ez könnyebb téma lesz, több lehetőséget ad az adomázásra. Az időpont itt sem volt kedvező, hiszen az éjszakai műszak után a munkásoknak alvásra lett volna szükségük. Mindössze heten-nyolcan hall-

gattak meg engem. Egy asztal köré ültünk, és ez a helyzet közvetlenebbé tette a helyzetemet. Látszólag figyeltek is rám, de egyszer mégis észrevettem, hogy egyiknek-másiknak is lecsukódik a szeme. Ébren maradó társaik kértek bocsánatot a nevükben. Megértettem őket, s beláttam, azok a hibásak, akik a körülményekkel nem törődve állapítják meg az előadás időpontját. Volt humoros élményem is. Az egyik vállalatnál a portásnak megmutattam a megbízó leveletemet. Megnézte és felhívta a szakszervezeti bizottságot. Telefonon bementa: – József Attila elvtárs van itt, előadást akar tartani”. Ugyanennél a vállalatnál a bejárat kapun hirdetést láttam, ezzel a szöveggel: „Analfabéták figyelem! Tanfolyamot indítunk...” Arra gondoltam, vajon az írástudatlanok el tudják-e olvasni a nekik szóló felhívást?

Egyetemi éveim alatt is sportoltam. A kézilabda-bajnokság mérkőzése mellett részt vettem a Bölcsészkar kosárlabda-csapatának a mérkőzésein. Az is előfordult, hogy vasárnap reggel egy szabadtéri (nagy pályás) kézilabda-mérkőzésen játszottam, majd délben, a Szentkirály-utcai sportcsarnokban kosárlabda-mérkőzésen vettem részt. Nem éreztem különösebb fáradtságot. Az edzések javították a kondícióm.

Egyetemi életünknek szerves része volt a „honvédelmi ismeretek” kötelező tanulása. A heti két órában tartott előadásokon a nőknek is részt kellett venniük, az egyhónapos nyári gyakorlaton azonban csak a férfiaknak. A tanév közben tartott egyik gyakorlati foglalkozáson a feladat egy golyószóró összerakása volt, és ezt egy női hallgatónak kellett megoldania. Rakosgatta egy ideig a különböző alkatrészeket, majd közölte: – Hadnagy elvtárs, befejeztem, de ez maradt. És mutatott a kezében néhány alkatrészt, amivel nem tudott mit kezdeni. A nyári táborok megerőltetőbbek voltak, olykor a nagy meleg miatt is. De jó kedvvel csináltuk, nem azért, mert tetszett volna, hanem azért, mert éreztük, csak humorral lehet elviselni a tennivalókat. Az egyik alkalommal éles lövészetre mentünk. Egy árokban húzódtunk meg, előttünk bizonyos távolságban, egy másik árokban társaink rejtőztek, és nekik az volt a feladatuk, hogy furnérlapból kivágott alakokat mutassanak fel. Nekünk ezeket az „imperialista mellalakokat” kellett eltalálnunk. A zuhogó eső és a sár miatt nagyon rossz volt a hangulatunk, különösen akkor, amikor elhangzott a parancs, rohamra kell indulnunk, hogy leküzdjük az „ellenséget”. Megszólt egy golyószóró, és annak a támogató tüze mellett kellett volna előre rohannunk.

Tanácsstalanul vártunk, amikor egyik társunk elkiáltotta magát: „Za rogyinú, za Sztálinú, za... – guráá!” Ilyen buzdító szavakat szovjet háborús filmekben lehetett hallani. Amikor ezeket valaki váratlanul egy trágár szóval kötötte össze, az elkeseredett hangulat hirtelen féktelen vidámságba csapott át, s mi semmivel sem törődve rohantunk előre. A parancsnokaink nem értették, hogy a fordulatot mi váltotta ki, de az eredményt látva megdicsérték bennünket.

Kétségtelen, hogy ezek a napok erősebben kapcsolatosak bennünket, mint az évközi tanulmányok. Az utolsó tanév után három hónapos volt a nyári gyakorlat. Egyszer hétvégi eltávozás után többen is együtt utaztunk vissza Pestről az éjszakai vonattal. Kora reggel még időben értünk a táborba, hogy részt vegyünk a reggeli szemlén, amihez az alakulat parancsnoka is eljött. Az egyik évfolyamtársam a vonaton többet ivott a kelleténél, és amikor a szemlére felsorakoztunk, és az ügyeletes tiszt elkiáltotta: „vigyázz”, illuminált barátunk hangosan megjegyezte, „pihenj”. Nagy volt a tisztikarban a felháborodás, kérdezték, ki volt az? Barátunknak előre kellett lépnie, de úgy dülöngélt, hogy alig állt a lábán. Mindjárt fogdába vitték, de ott csak néhány órát volt, mert az ilyen fegyelmi vétséget parancsnokaink hamar megbocsátották.

Egyetemi tanulmányaimban fordulat állt be a negyedik tanév kezdetén. A Bölcsészkaron ekkor vezették be az újságíró-szakot. Nem jelentkeztem, noha szívesen irogattam addig is. A tanulmányi osztály vezetője hívott be, és megkérdezte, nem akarom-e felvenni ezt az új szakot, mert olyanok is jelentkeztek, akiknek a jelentkezését nem fogadják el. A bizalom irántam alighanem abból adódott, hogy aktívan részt vettem az egyetem életében, vállaltam a „kultúrfelelősi” beosztást, és sok programot szerveztem: régi magyar színművek bemutatását a Kar színjátszóival, hanglemez-bemutatókat a klasszikus zene híres műveiből, amit szakszerű elemző előadás kísért, satirikus kabarét az egyetem életéről, amihez a jeleneteket mi írtuk és adtuk elő. (Régi magyar irodalmi szövegek stílusában csoporttársaimról és az egyetem életéről. Szófejtő elemzéseket családi nevünkről, ahogy ezt idős tanárunk szokta.) Az új szakra szóló meghívást elfogadtam, és nem bántam meg. A tananyag a különböző műfajok sajátosságairól szólt, s hogy ezt ne csak elméletben ismerjük meg, a tanszék újságot indított, az írásaink közzéadására. Ez a szak csak az I. és a IV. éven indult, a létszám mindkét évfolyamon aránylag csekély volt. Ezért

baráti hangulat alakult ki a hallgatók között. Én inkább szatirikus írásokat adtam a „Toll” című lapunknak, ahogy a karon tartott kabarékhoz is több jelenetet írtam. Mégsem lettem humorista. A tanév lezárása és az államvizsga után mindenkinek állást ajánlottak, és én a Magyar Nemzethez kerültem.

Részletesen mesélj arról, milyen volt a szerkesztőség élete és mi volt a munkaköröd?

Mielőtt ennél a lapnál kezdtem dolgozni, három helyen is el kellett töltenem valamennyi időt, hogy megismerkedjek a különböző újságok gyakorlatával. (Ezeket a téli egyetemi szünetben kellett teljesítenem.) Az első egy üzemi újság volt, a Ruggyanta-gyár „Emergē” című lapja, amit egyetlen újságíró írt és szerkesztett. Szívesen vette, hogy én is írok valamit. Két cikket írtam az üzem életéről, az egyik egy fiatal laboránsnőről szólt, aki esti technikumon szerzett vegyészeti képzettséget, emellett idegen nyelvet tanult, mert olvasni akarta a külföldi szakkönyveket. Tőle hallottam először „az egész életen át tartó tanulás” szükségességét, és úgy gondoltam, a példáját követhetnék mások is. Második gyakorlati időmet a pécsi *Dunántúli Naplónál* töltöttem, ott két hétig voltam. Ez alatt több cikket írtam a lapnak. Például egy kritikus beszámolót a helyi színház előadásáról (amivel állítólag nagyon megbántottam egy népszerű idős színésznőt), egy cikket a lakáskarbantartó vállalat dolgozóinak mulasztásáról és egy kézilabda mérkőzésről. Legemlékezetesebb vállalkozásom azonban egy Kossuth-díjas faragó népművész felkeresése volt. Az öreg Kapolyi bácsi a távoli Diós-pusztán lakott, ahová Puskás Gyuszi barátommal mentem (ő is velem volt ezen az újságírói gyakorlaton). Szigetvárig vonattal utaztunk, onnan szánval tovább a havas vidéken, de amikor este vissza indultunk, órákig gyalogoltunk a sötétben és a bokáig érő hóban. Amikor elértük a szigetvári vasútállomást, kimerülten estünk be az állomás italmérésébe. Megpróbáltatásunk azonban ezzel még nem ért véget. A vonat többórás késéssel ért Pécsre, az úton többször is csak állt, a rozszul záródó ajtókon, ablakokon pedig a viharos szél fújt be. A hideg fülkében toporogva vártuk, hogy megszabaduljunk onnan. És mégis ezt a kirándulást évekkal később a legszebb emlékeink közt idéztük fel mind a ketten.

Harmadik gyakorlatom a *Szabad Nép* hírszerkesztőségében volt. A Távirati Irodától ömlesztve

kapott anyagból kellett rövid híreket készíteni, s ebben mentorom, Kmetty Jánosné segített. (A híres festő felesége.) Ő figyelmeztetett, hogy az idő jelölő mennyiségeknél ne használjam a „közel” szót, mert az helyhatározó. Tanácsaival segített Laky Teréz is, akinek a lelkiismeretes munkájáról nagyon jó véleményem alakult ki. Itt cikket nem kértek tőlem, nem is próbálkoztam vele. Találkoztam a lap főszerkesztőjével, Betlen Oszkárral is; az volt a benyomásom, hogy irányítása alatt merev, fegyelmezett légkör uralkodik a szerkesztőségben. Ez különösen azért volt feltűnő, mert a Magyar Nemzetnél egészen más helyzettel találkoztam. Sokkal oldottabb, barátságosabb viszony volt a munkatársak között, és nemcsak az újságírók között, hanem a gépírókkal kialakult kapcsolatban is. Abban az időben még az volt a gyakorlat, hogy az újságírók lediktálták írsaikat a gépíró hölgyeknek, akik néha kritikus észrevételeikkel segítették őket. (Egy Mela nevű idősebb hölgytől én is kaptam ilyen tanácsokat.) Az idősebb gépírók közül nem egy országos gép- és gyorsíró verseny díjazottja volt, kitűnő munkaerő. S az újságírók között is néhányan szakterületük kiváló művelői voltak. Legszínvonalasabb rovat a külügyi volt, az itt dolgozók jól ismerték az idegen nyelveket, rendszeresen olvasták a külföldi lapokat, beleértve a nyugati világ lapjait is.

Amikor jelentkeztem a lap főszerkesztőjénél, Boldizsár Ivánnál, ő megkérdezte, mivel akarok foglalkozni. Naivul azt mondtam, stilisztikával, mert a szakdolgozatomat Móricz regényének, a „*Légy jó mindhalálig*”-nak a stílusáról írtam. – Jó, jó – mondta Boldizsár –, de itt a lapnál, miről akar írni. Elmondtam, mi érdekel, és megkaptam a beosztásomat a kulturális rovathoz. Hamar megszerettem az újságírást, és ha később a körülmények nem kényszerítenek váltásra, szívesen maradtam volna ott sokáig.

A kulturális rovat munkatársai barátságosan fogadtak. A rovat vezetője akkor Asztalos Sándor volt, helyettese Sebestyén György, aki évfolyamtársam volt az egyetemen, de jóval hamarabb lett újságíró, mint én. Itt dolgozott Mátrai-Betegh Béla színikritikus, Dutka Mária (a költő lánya) művészettörténész, Csobádi Péter zenekritikus, Újvári Imre filmkritikus, Gábor István oktatásügyi szakértő. Nekem is választanom kellett egy területet, amelynek még nem volt gazdája. A lap egyik segédszerkesztője, Révész Jenő azt mondta, egy nagyon fontos területet bíznak rám, a népművelést. Akkor az volt az elter-

jedt meggyőződés, hogy ez a falusi művelődési házakat (ahogy akkor nevezték: a kultúrotthonokat) és bennük a műkedvelő művészeti csoportokat jelenti. Rovatunk munkamegosztását látva úgy éreztem, a rám osztott terület nem tartozik a jelentősebbek közé. De hát a politika „kulturális forradalmat” hirdetett, ezért ezt sem lehetett elhanyagolni. Úgy éreztem, bizonyítanom kell, hogy ennek a jelentősége felér a többi szakterületével. És ezt csak akkor tudom megtenni, ha ösztársadalmi problémaként írok róla és jól.

Hamar sikerült beilleszkednem a szerkesztőség életébe. A belpolitikai rovatnál volt még egy évfolyamtársam az egyetemről, Ember Mária, aki ugyancsak régebben került ebbe a szerkesztőségbe, nem velem egy időben. Ő segített abban, hogy kiismerjem magam az ottani szokásokban. Kollegiális kapcsolatom alakult ki szinte mindenkivel, nem érezteték velem, hogy kezdő vagyok. A hetenként tartott szerkesztőségi értekezleten valamennyi munkatárs részt vett, itt megbeszéltük a megjelent és a tervezett cikkeket. Egy alkalommal Boldizsár Iván kijelentette: „– Kérem a hölgyeket és urakat, erőltessék meg magukat, csináljunk egy parádés számot”. A lapot elsősorban az értelmiség olvasta, ezért valóban törekedni kellett arra, hogy az írásaink színvonalasak legyenek. Persze ez a lap sem mentesülhetett a politikai hatalom kiszolgáltatásától, de ezt áttételesebben tette, mint a többi napilap. Még az első évemben történt, hogy a főszerkesztőnk azt mondta, november 7.-re, az októberi forradalom évfordulójára ismét vezércikket kell írunk. Az idősebb újságírók már nem tudnak újat mondani, ezért megbízom a lap fiatal munkatársát, hogy ő írja meg ezt. (Ez én voltam.) Meg is csináltam a feladatot, és bevittem a soros napi szerkesztőhöz, R. J-höz. Elolvasta, aztán megkérdezte: – Olvastál-e ilyen ostobaságot Lenin vagy Sztálin elvtársnál? Tagadó válaszomat azzal egészítettem ki, hogy ezek kizárólag a saját gondolataim. A szerkesztőm ezzel összetépte a cikkemet, és a papírkosárba dobta. Aztán valaki más megírta a vezércikket, az meg is jelent névtelenül a szokásos szövegekkel. Én azzal tértem el a szokványos megoldásoktól, hogy kijelentettem, ha valahol megtörténik egy forradalmi váltás, akkor azt állandóan tovább kell fejleszteni, mert kezdetben az még nem lehet tökéletes. Mint később megtudtam, ez Trockijnak volt az álláspontja, ilyesmit veszélyes lett volna 1954 őszén megjelentetni. Mesélték is a munkatársaim, hogy az előző évben, Sztálin halá-

lakor a vezércikk az újságban úgy jelent meg, hogy benne maradt egy betűhiba: „megrendelt szomorúsággal” („megrendült szomorúsággal” helyett). Aminek az lett a következménye, hogy az ügyeletes szerkesztőt és a szövegért felelős nyomdászt letartóztatták.

Amikor Nagy Imre kormányát leváltották, és Rákosi Mátyás visszatért a hatalomba, 1955-ben a szerkesztőségnek is át kellett alakulnia. Boldizsár Iván helyett új főszerkesztőt kaptunk, az addigi felelős szerkesztő Parragi György személyében, felelős szerkesztő pedig a szovjet emigrációból hazatért Komor Imre lett, aki ugyan nem vezetett be erőszakosan változásokat, de vigyázott arra, hogy ne jelenjen meg a lapban politikailag elítélhető írás. Eltávolították a laptól mindazokat, akiket Nagy Imre politikájával rokonszenvezőnek láttak, elküldték a kulturális rovat vezetőjét, Asztalos Sándort is. Ennek ellenére 1956-ban olyan munkatársakat kaptunk, akiket máshonnan épp a politikai megbízhatatlanságuk miatt küldtek el, esetleg a korábbi politikai büntetésük rehabilitációjának köszönhetően újabb kinevezésüket. Így lett lapunk főmunkatársa Losonczy Géza, aki 1949-ben még a kommunista párt államtitkára volt a Népművelési Minisztériumban, de utána börtönbe került. Majd Nagy Imre köréhez tartozott. Így került a szerkesztőségünkbe Gimes Miklós a Szabad Néptől, aki hithű kommunistából lett reformer, Nagy Imre követője, és Fazekas György is. A forradalom leverése után az első kettő a börtönben életét veszítette, a harmadik hosszabb büntetést kapott.

A szerkesztőségben töltött két évre visszagondolva átnéztem, miről is írtam 1954 októbere és 1956 októbere között? Eleinte falura mentem. Tolnában felkerestem a Lengyel nevű falut, ahol Bukovinából áttelepült csángók és székelyek laktak. A könyvtárukról és a művelődési házuokról írtam. A közeli Őcsényben a sárközi népművészettel ismerkedtem. Néhány hónappal később meghívót kaptam Lengyelből a helyi iskola hangversenyére. Meglepetéssel láttam, hogy műsorukban Bartók és Kodály népdalfeldolgozásain kívül madrigálok, Bach és Mozart művei szerepelnek. A meghívót elküldtem Kodály Zoltánnak, aki egy levelezőlapon válaszolt. A falu „újjáéledésének jeleit” látta a kapott műsorban, de egyúttal arra kért, hogy újságíróként ne írjam le többet a „kulturális ház” szót és a „kulturális”-hoz kapcsolt szavakat, mert az germanizmus. Abban az időben jelent meg az erről szóló cik-

ke „Szóval – kultúr?” címmel.³ Azokban az években általánosan használták a „kultúrotthon”, „kultúrfelelős”, „kultúrverseny” szavakat, ezért indokolt volt Kodály figyelmeztetése. Annyira bosszantotta őt ez a magyartalanság, hogy úgy vélte, az ilyen szóösszetétel „mai nyelvünknek legocsmányabb dudvája”. Ettől kezdve sohasem írtam le ezeket a szavakat, helyettük a „művelődési házat” alkalmaztam, és amikor később a Művelődésügyi Minisztérium népművelési osztályára kerültem, a munkatársaim is rávettem a fogalom helyes használatára. Ezzel együtt sikerült ezt a nyelvhelyességet a közéletben is általánossá tenni, egészen a rendszerváltásig, amikor a televízió „Kultúrház” címmel indított új sorozatot a „kultúrkör”, „kultúrszomj” szavakkal együtt. Az volt a furcsa, hogy épp azok éltek ezzel a nyelvrontással, akik hivalkodtak a magyarságukkal.

A Lengyelben tett második látogatásomkor csináltam egy felmérést a falu iskolájában.⁴ Évtizedekkel korábban Illyés Gyula végzett ilyen felmérést a megye másik községében. A „Magyarok” című kötetében talált kérdéseket ismételt meg, s arra kerestem választ, hogyan képzeli a 7-10 éves gyerekek felnőttkori életüket, milyen foglalkozást választanak. Feltételeztem, hogy a válaszaik tükrözik majd a megváltozott körülményeket, ezért össze lehet hasonlítani azokat az Illyés-kötetben leírt egykori válaszokkal. Ott a gyerekek felnőtt korukban „szógalók, aratók, kapások, varrónők” akartak lenni, a merészebbek a „kupec, boltos, csendőr” pályáig jutottak el. Az 1955-ben adott válaszok az „asztalos, kovács, lakatos, traktoros, gépkocsivezető, óvónő, tanítónő” foglalkozásokat jelölték meg. Az egyik gyerek azt írta: „kalauz lennék, mert annak nincs sok dolga”.

Nógrád megyéből másféle eseményekről írtam. Rimóc és Hollókő táncosainak vetélkedéséről a művészeti csoportok megyei vetélkedőjében, és írtam arról, hogy egy budapesti tánccsoport látogatásakor Rimóc 60-70 éves lakói mutatták be nekik a falu hagyományos táncait.

Felkerestem a közelben Zsuny-pusztát és Bedepusztát, hogy az iskoláikról írjak. Itt egy vagy két tanító foglalkozott a különböző korú gyerekekkel, és ez különleges nevelő munkát tett szükségessé.

3 Kodály Zoltán: Szóval – kultúr? *Csillag*, 1955. 8.; *Magyar nyelvőr*, 1955. 79.

4 Maróti Andor: Egy falú vallomása – dalban és szóban. *Magyar Nemzet*, 1955. 05. 07.

Nem maradtam meg az érdekes falusi témáknál, bár írtam többször a Faluszínház előadásairól. Írtam filmekről, színművekről, kiállításokról, kiadók és folyóiratok munkájáról, a könyvhét eseményeiről. Egyszer levelet kaptam a *Kiskunság* című folyóirat szerkesztőjétől, aki megköszönte munkájuk ismertetését, és meghívott egy ankétra, mondjam el ott részletesen véleményemet a lapjukról. Visszajelzés érkezett a Műszaki Könyvkiadótól is, amelyről vezércikk jelent meg a lapban. Ezt ketten írtuk, az alapszöveget én készítettem el, a záró részt Gárdos Miklós, a lap egyik szerkesztője írta meg. A név nélkül megjelent munkánkat a Kohó- és Gépipari Minisztérium levélben köszönte meg, mert szokatlannak tartotta, hogy egy napilap ezzel a témával foglalkozik. Amikor a laphoz érkezett olvasói levelekből egy összeállítást készítettem, ezt a cikket az Országos Béketanács, az Újságíró Szövetség és a Népművelési Minisztérium közös pályázatának bíráló bizottsága pénzjutalomban részesítette. A legkedvesebb reflexió mégis az volt számomra, amikor a lap egyik olvasója megdicsérte egy fúvós zenekar Boráros téri hangversenyéről írott soraimat, és kérte, hogy támogassam továbbra is az ilyen térzenéket – a dolgozók érdekében. Ugyancsak váratlan visszajelzést kaptam a Csokonai Vitéz Mihályról írt cikkeimre; jelentkezett a költő családjának leszármazottja, Csokonai Gizella. A félig vak asszony verseit küldte be a szerkesztőségbe, s ha ezek nem is álltak elődje színvonalán, érzelmi fűtöttségük miatt mégis alkalmasnak látszottak arra, hogy idézzek belőlük az őt bemutató cikkemben.

1955-ben megismerkedtem Füst Milánnal. Nehezen mozdult ki az otthonából, ezért a lapunkhoz küldött írásának nyomdai levonatát én vittem el hozzá korrigálásra. Barátságosan fogadott. Amikor később a hívására feleségemmel meglátogattuk őt, sokáig beszélgetett velünk. Elmondtam, gyermekünk fog születni, mire ő azt mondta, ilyen borzasztó világban nem szabad gyermeket vállalni, de ha már mégis megtesszük, legalább ne szokványos nevet adjunk neki. Megkérdeztem, például mit? Kajafást – ajánlotta nekem. A sziglieti alkotóházból nekem küldött levelében többek közt ezt írta: „Göthös vagyok, rendkívül fáradt és épp oly beteg, mint Pesten... Június közepén otthon leszünk, mikor is gyere és gyere!” Érezhető volt, szüksége van azok társaságára, akik megértik és szeretik őt.

Amikor Boldizsár Iván leváltásával több újságíró is elküldtek a laptól, a kulturális rovat vezetőjét

is, Sebestyén Györgyöt bízták meg a rovat szerkesztésével. Talán azért, mert a rovatunknál egyedül ő nem kötődött egyetlen részterülethez, az érdeklődése és a tájékozottsága szélesebb körű volt. Az éves szabadsága alatt én állítottam össze naponta a rovat anyagát. Ez nagyon tetszett nekem, a cikkírásnál is jobban érdekelt, mert izgalmas feladat volt az elkészült anyagokból (cikkekből, hírekből) egymást kiegészítő egészet alakítani ki. Arra gondoltam, szívesen lennék egy lap (folyóirat) szerkesztője, de ez a vágyam később sohasem valósult meg.

Az 1956-os évben gyakran írtam az akkor kezdődő versmondó-estekről. Tudósításaim jelentek meg Ascher Oszkár, Horváth Ferenc, Jancsó Adrienn, Major Tamás, Palotai Erzsébet és Török Erzsébet önálló műsorairól. Kitűnő színvonaluk miatt fontosnak éreztem, hogy felhívjam a figyelmet előadójuk értékeire. Egy cikkemben hangsúlyoztam az induló könyvbarát-mozgalom jelentőségét, és írtam a megalakuló értelmiségi klubról, amit először Besenyei-klubnak neveztek el, csak később lett belőle Petőfi-kör. A névváltás jelezte, hogy a kör vitái egyre hevesebbek lettek, s egyre indulatosabban jelezték a reformok halaszthatatlanságát. Ott voltam a Petőfikörnek az újságírásról rendezett vitáján, amit a nagy érdeklődés miatt a Kossuth Klubból a Néphadsereg Házába kellett áttenni a Váci utcában. Az érdeklődők mind be sem fértek a nagyterembe, az onnan kiszorulókat a ház udvarában hangszórók mellett hallgatták, mit mondanak bent a felszólalók. Hallották, hogy egyre többször hangzott el a követelés „Nagy Imrét a kormányba”.

A két év alatt, amit a lapnál töltöttem, igyekeztem változatos témaválasztással írni, de ezek általában megmaradtak a színesebb riportok és a leíró jellegű ismertetések keretei között. 1956 szeptemberében vállalkoztam először arra, hogy elvontabban foglaljam össze tapasztalataimat a művelődésről. A „Tömegkultúra vagy népművelés?” című cikkemben arról írtam, hogy a „tömegkulturális munka” irányítói szerint a feladat: a tömegekhez juttatni el a „szocialista” kultúrát.⁵ Ezt agitációnak és propagandának tekintik, tehát a politikai meggyőzés eszközeként. Ebből következett, hogy a népművelés gyakran a politikai ünnepek műsor kiegészítője lett, az előadott versek, dalok, csoportos táncok szerepe az elhangzó beszédek dekorálása volt. Voltak ugyan a politikától független programok is, de ezek csak

⁵ Maróti Andor: Tömegkultúra vagy népművelés? *Magyar Nemzet*, 1956. 09. 12

szórakoztatni akartak, mit sem törődve azok színvonalával. A tömeges látogatottság volt a cél, amivel bizonyítani lehet a „kulturális forradalom” sikerét. Ezzel szemben fölvehető, indokoltabb a műveltség fejlesztése, de erre a kulturális feladatokkal megbízottak zöme képtelen, mert maga is műveletlen. A népművelők alkalmazásának feltétele a politikai megbízhatóság, és nem a műveltség. Sőt, ez sokszor még akadály is, mert önálló gondolkodással jár. Akkor még hittem, hogy ennek a helyzetnek a megváltoztatása a színvonal javításának feltétele. Arra nem gondoltam, hogy ez majd ellenállást vált ki. Nem sokkal később a Művelődésügyi Minisztériumban tartott sajtótájékoztatón egy főosztályvezető azt mondta erről a cikkemről, az ilyen írásokra „gépfegyverrel kellene válaszolni”.

Hogyan élted át 1956 őszén a forradalmat, mit láttál, tapasztaltál?

Október 16.-án házasságot kötöttem. Másnap a feleségemmel Szigligetre utaztunk. Ott csend és nyugalom volt, nem is lehetett érezni a fővárosi nyugtalanságot. 23.-án este jöttünk vissza Budapestre, és felkerestük szüleimet a Mester-utcában. Akkor láttunk egy kerékpárost, lyukas zászlót vitt a vállán, a címer volt kivágyva. Hallottuk, hogy a Rádiónál már tüntetés van, s állítólag lőnek is a tüntetőkre. Igyekeztünk haza az Albertfalván levő lakásunkba. Ehhez a lakáshoz úgy jutottam, hogy még szeptemberben megkerestem a Lapkiadó Vállalat szakszervezeti bizottságát, és elmondtam, nőszülni akarok, lakást szeretnék. Akkor a vállalatok szakszervezeti bizottságai kaptak néhány lakást dolgozóik számára. A szakszervezet ügyintézője azt mondta, nagyon sok az igénylő, nem ígérhet semmit sem. Azt kértem, írjon a sor végére, egyszer talán majd rám kerül a sor. Alig egy hónappal később szólt, hogy van lakás. Kiderült, hogy olyan lakást kaptak, amelyet senki sem akar elfogadni. Albertfalva végén van, 27 négyzetméteres, egyszobás, félkomfortos, a fürdőszobát mosdókagyló helyettesíti. Azt gondoltam, kezdetnek jó lesz. És nem bántam meg. Bár az említett hátrányai megvoltak, de szép, napos lakás volt, jó cserépkályhával. Amíg vidéken voltunk, anyám oda vitette a bútorainkat, s mire megérkeztünk, a legszükségesebb bútorok már ott voltak. Szerencsések voltunk, mert az üres lakásokat a forradalom napjaiban feltörték, elfoglalták, és utána azokat már nem is lehetett visszaszerezni. Ebben a lakásban hét évig laktunk, utána nagyobb

lakásba költöztünk Lágymányosra, egy távfűtéses szövetkezeti házba.

Az első napon láttuk, hogy Csepel fölött fekete füst gomolyog. Ebből arra következtettünk, hogy ott harcok vannak. Szomszédaink igyekeztek élelmet beszerezni, ezt tettük mi is. A közelünkben volt egy kis bolt, az árukészlete egy nap alatt elfogyott, utána már csak keksz maradt. Távolabb volt egy pék, ott sorban állással kaphattunk kenyeret, de itt is megzavarta a várakozást a lövöldözés, az emberek ijedten kerestek védelmet a házak falainál. Könnyebb volt a beszerzés egy közeli kertésznél, akinél sok zöldséget vehettünk. Az időjárás még enyhe volt, tüzelőre egyelőre nem volt szükségünk. Éreztük, teljesen magunkra vagyunk utalva, hogy megtaláljuk, amire szükségünk lehet. Albertfalvára akkor még HÉV-vel lehetett utazni, ez lassú is volt, és télen a fűtetlen kocsikban fáztak az utasok. Amikor a harcok megkezdődtek, megszűnt a közlekedés. A harcok multával begyalogoltunk Pestre. Ledől házfalakat, kifosztott, üres kirakatokat, temetetlen holtakat láttunk. Sokan jártak az utcákon, mindenki sietett valahova. Találkoztam egy vegyész mérnök ismerősömmel, akit az előző évben egy mátrai üdülésen ismertem meg. Most egy polgári pártot alapított, nem tudom, milyen sikerrel. Bementünk feleségemmel a munkahelyemre. A szerkesztőség nem működött, de néhány munkatársam bent volt, egyikük (Fehér Rózsa a belpolitikai rovattól) élelmet osztott a vidékről érkező segélyekből. Nem emlékszem, aznap történt-e vagy máskor, a Petőfi-hídon Budára igyekezve közeledő tankok zajára figyeltünk fel. Rövidesen fel is tűnt az első, és egy sorozatot lőtt ki felénk. Lerohantunk a hídfő alá, ott egy szerszámos kunyhóban húztuk meg magunkat. Idejében, mert már a közelünkben kopogtak a lövedékek.

November 4-én, korán reggel hallottuk a rádióban Nagy Imre hangját, amikor bejelentette, hogy a szovjet katonák megtámadták Budapestet. Nekünk még nem volt rádiónk, de másokét hallhattuk, többen az ablakba tették a készüléküket. A rádió állandóan Beethoven Egmont-nyitányát játszotta, annak nagyon komor hangulata volt. Ezekben a napokban is tanácsos volt otthon maradni. Csak akkor hagytuk el a lakásunkat, amikor a közlekedés megindult. November közepén, amikor már a vonatok is jártak, elhatároztuk, hogy elmegyünk Celldömölkre, ahol feleségem szülei éltek. Aznap azonban csak Győrre jutottunk el, s mert csatlakozás csak másnap

reggel volt, kénytelenek voltunk ebben a városban éjszakázni. Éjszakára egy szállodában vettünk ki szobát. Éjjel nyomozók zörgettek fel, és igazoltattak bennünket, utána azonban már nem zavartak. A feszült politikai helyzetet nemcsak ez mutatta, hanem az is, hogy a vonat, amellyel Kelenföldtől Győrre utaztunk, tele volt nyugatra igyekvőkkel. A beszédükből megtudtuk, végleg el akarják hagyni az országot. Celldömölkön nyugalom volt, az ellátás is zavartalanul működött.

A Magyar Nemzet nem kapott engedélyt a megjelenésre, mert a forradalom alatt cikkei a felkelést támogatták. A Lapkiadó Vállalat az év végéig még folyósította a fizetésemet, utána azonban munkanélküli lettem. Feleségemnek volt munkája egy budafoki könyvesboltban, nekem nem. Jelentkeztem ugyan az albertfalvai általános iskolában, arra hivatkozva, hogy magyar-tanári végzettségem van, de ott nem kellettem. Kevés lap jelent meg, és azok is inkább csak politikai cikkeket közöltek. 1957 márciusában a Földművelésügyi Könyvtar-jesztő című közlönyben jelent meg egy hosszabb írásom. A szövetkezeti boltok könyvárusításával foglalkozó ismerősöm vitt magával Kelet-Magyarországra, és az ott szerzett tapasztalatokat írtam meg arról, hogyan fogynak ott a könyvek. A cikk záró részében idéztem az egyik eladót: „itt az emberek nem olvasnak, mert dolgoznak”. Ami azt jelentette, hogy aki dolgozik, annak nincs ideje ilyesmire. Erre válaszként azonban felidézhettem egy parasztember példáját, aki Berettyóújfalu piacterén a fagyos téli szélben hangos szóval kínálta az Olcsó Könyvtár 3-4 forintos füzetét, és akiről az ismerősei elmondták, Biharkeresztesen egyetlen piaci napon 600 Ft volt a bevétele ilyen könyvekből. Az újságírás korlátozott lehetőségeit mutatta, hogy akkor ebben a közlönyben több keresztretjvényem is megjelent, azokat könnyebb volt elhelyezni, mint a társadalmi problémákkal foglalkozó írásokat.

Ezekben a hónapokban nyílt meg a Dohány utca és a Síp utca sarkán az Egressy klub, amelynek a vezetője Krizsán Sándor lett, aki népi táncoktató volt. Őt még újságíróként ismertem meg, amikor táncsoportjával egy nógrádi faluba látogatott, és erről cikket írtam. Javasoltam neki, hogy szervezzünk ebben a klubban egy irodalmi kört, amit ő el is fogadott. A meghirdetett lehetőségre vagy 20-an, 30-an jelentkeztek, utólag kiderült, hogy mindannyian amatőr írók, költők. Azt várták, hogy a körben felolvashatják a műveiket, és a kör majd

biztosít számukra megjelenési lehetőséget. Azt indítványoztam, hogy szervezzünk nekik előadássorozatot, amely sorra veszi a világirodalom néhány jelentősebb művét, az tanulságos lehet számukra. Az előadók ugyan jók voltak, de az előadásaik – amiket a kör tagjai udvariasan meghallgattak – távol álltak az igényeiktől. Nem is folytattuk sokáig a sorozatot, de a kör tagjainak felolvasásai sem lettek sikeresek. Amikor egy idős férfi felolvasta a verseit, és a többiek nagyon megbírálták, sírva fogadta, ő többet nem is jelent meg kör összejövetelein. Úgy láttam, csak két résztvevő volt átlagon felüli tehetség. Az ő műveik színvonalban messze meghaladták a többiek teljesítményeit, de ekkor még ők is pályakezdekők voltak az irodalomban: Kárpáti Kamil költő és Szakonyi Károly prózaíró. Később Szakonyi elismert író lett.

Az albertfalvai lakótelepen volt néhány ismerősöm, akiket az egyetemről ismertem. Köztük volt Faragó Vilmos, aki korábban a Művelődésügyi Minisztérium Népművelési Osztályán dolgozott, de ezt az állását felcserélte az akkor induló *Népművelés* című lapnál egy újságírói állásra. A státusza megürült a minisztériumban, s a felettesei kérték, javasoljon valakit maga helyett. Ő engem kérdezett meg, nincs-e kedvem ott dolgozni. A minisztériumi munkát nem ismertem, de a népművelést már valamennyire igen, és érdekelt is ez a terület. A munkanélküliség nem volt kellemes állapot, ezért igent mondtam, és jelentkeztem a Minisztérium Közművelődési Főosztályán. A főosztály vezetője Bíró Vera volt, a Népművelési Osztályé Varga Edit. Beszámoltam, miről írtam az előző munkahelyemen. Ők erre azt mondták, szívesen felvesznek, de ígérjem meg, hogy legalább négy évig nem megyek vissza újságírónak. Ezt elfogadtam, és arra gondoltam, az új munkaköröm mellett is lesz talán lehetőségem, hogy cikkeket írjak, legalább is a népművelésről.

Milyen volt a minisztériumi, a hivatalnoki munka? Tudtál-e mellette tudományos munkát végezni, cikkeket írni?

A közművelődési főosztály dolgozóival hamar jó kapcsolatot tudtam kialakítani. Elsősorban Kemény Pálnéval, akivel egy szobában dolgoztam. Ő a gyermekkórház vezető orvosának volt a felesége. Moharosné Vadász Esztert az egyetemről ismertem, ő az előttünk levő évfolyamok egyikére járt, de voltak közös óráink. Baráti kapcsolatba kerültem

Csikai Lászlóval, a főosztály gazdasági csoportjának vezetőjével.

A munka nagy részét a megyei, városi tanácsoknak írandó körlevelek megfogalmazása jelentette. Nehezemre esett megszokni a hivatalos szóhasználatot, a terjengős körmondatokat, a szöveg többszörös átírását. Amennyire lehetett, igyekeztem szemléletesen fogalmazni, és kerülni a közhelyeket, amit szívesen használtak azok, akiknek kevés volt a szókincsük és fejletlen a stilisztikai érzékük. Megpróbáltam ezt a feladatot másokra hagyni, és inkább másképp hasznosítani magamat. Munkakörömhöz eleinte a főosztály hatáskörébe tartozó lapokkal kapcsolatos ügyek tartoztak. (A *Könyvtáros*, a *Könyvbarát*, a *Népművelés*, a *Népművelési Értesítő* és a *Népművelés külföldön* elnevezésű lapokkal kellett foglalkoznom.) Nem szólhattam bele a lapok terveibe, de véleményezhettem a megjelent számokat, és javaslatot tehettem a szerkesztők jutalmazására vagy annak megvonására. Épp emiatt lett konfliktusom a *Könyvtáros* című lap akkori főszerkesztőjével, mert a cikkek szövegében hagyott sok hiba miatt javasoltam a jutalmának megvonását. Ő ezen felháborodott, úgy vélte, az jár neki mindenképp. Végül főosztályvezetőnk „salamoni” döntést hozott: felére csökkentett jutalmat adott. Bábáskodtam a *Népművelés* című lap újraindításánál, javaslatomra kérte fel a főosztály a lap főszerkesztői munkakörére Rajcsányi Károlyt, a Magyar Nemzet egyik szerkesztőjét. Ő másodállásban vállalta ezt, s minthogy ez a lap havonta jelent meg, a feladatot el tudta látni. Gond volt az első szám tervezése, 1957 szeptemberére. A lapnak vonzónak kellett lenni, hogy érdemes mondanivalója legyen a népművelésről. A lap egyik munkatársa, Hajnal Gábor, aki költő is volt, javasolta, hogy kérjük fel Németh Lászlót, mert neki több írása is szólt korábban erről a területről. Németh László elfogadta a felkérést, de nem a népművelésről írt, hanem Arany Jánosról, és az a cikk meg is jelent a lap első számában.

A lap szerkesztését 1958-ban Ibos Ferenc vette át, aki a minisztériumi főosztályvezetői állását cserélte fel a főszerkesztői munkakörrel. Ezekben az években még nem írtam ebbe a lapba, de 1958-ban már írtam Durkó Mátyásnak a debreceni egyetemen vezetett népművelési szemináriumáról és az ott tartott vizsgájáról. Figyelmemet a népművelés korszerűsítésének lehetőségei kötötték le. Keresem a jó kezdeményezéseket vidéki kiszállásaimon, és ide tartozott a népművelők egyetemi képzése

is, amit Durkó már 1956 őszén kezdett el, és fejlesztett tovább a következő években. Nem tudtam, van-e ellenzője kezdeményezésének az egyetemen, de amikor nála jártam, találkoztam Juhász Gézával, az egyetem irodalomtörténész tanárával, aki azt mondta nekem: – „Ha a barmok gyógyítására egyetemen képzünk szakembereket, miért ne lehetne az emberi butaság orvoslására egyetemen képezni szakértőket?” És ebből megértettem, ha van is ellenvélemény a népművelés egyetemi jogosultságáról, Debrecenben van támogatója. Később tudtam meg, hogy ezen az egyetemen dolgozott Karácsony Sándor, a pedagógia híres tanára, aki a háborút követő években már cikksorozatot írt a felnőttek neveléséről. És az ő emléke hagyományként tovább élt az egyetem tanárai között. (Karácsony Sándor ekkor már nem élt, 1952-ben halt meg).

Az egyik nap különös öltözetű ember jött be a minisztériumi szobámba. Csokornyakkendős ingben, bricsesz nadrágban volt, a hullámos ősz haja is mutatta, hogy a külseje más, mint az akkor elterjedt „proletár” viselet. A pécsi levéltár vezetőjeként mutatkozott be, s egy terjedelmes kéziratot adott át nekem. Elmondta, hogy a Gondolat Kiadó megjelentetné azt, ha az illetékes minisztériumtól támogató nyilatkozatot visz. Belenéztem a kéziratba, és láttam, hogy a 30-as, 40-es évek közti Baranya-megyei népművelésről szól. Tehát népművelés-történeti jellege van. Azt kértem, hagyja ott, elolvasom, és majd megmondom, tudjuk-e támogatni. Amikor olvasni kezdtem, egyre jobban éreztem, hogy különleges eseményeket ír le. Eltért mindattól, amit addig a népművelésről tudtam. Arról szólt, hogy a könyv írója, Vörös Márton a 30-as évek első felében – svédországi tapasztalatai alapján – egyetemi hallgatókból kisebb létszámú csoportokat szervezett, ők a téli hónapokban, az egyetemi vizsgaszünetben sorra járták a megye kisebb falvait, és ott a helyben talált problémák megoldásáról előadásokat tartottak. Nem a kultúra értékeit akarták tehát népszerűsíteni, hanem arról beszéltek, amit a helybeliek életében javítandónak láttak, és amiben szakmai felkészültségüket felhasználva segíteni tudtak. Az orvostanhallgatók az egészségügy problémáiról, a tanárjelöltek családvédelmi és gyermeknevelési kérdésekről beszéltek, és ezt mindig összekapcsolták a helyiek gondoljaival, tapasztalataival. Beszéltek még az emberi kapcsolatokról, a történelmi hagyományokról, a magyar irodalomnak a falusi élettel kapcsolatos eredményeiről. Ezek a csoportok egy-egy községben csak néhány napig tartózkodtak, azután

mentek tovább a szomszédos faluba, helyükbe azután másik csoport érkezett. Mindenütt szívélyes kapcsolatok szövődtek, először a falusi gyermekekkel tudtak megbarátkozni, akiknek a hatására kezdetben bizalmatlan felnőttek is megnyíltak. Ilyen személyes kapcsolatok addig hiányoztak a népművelésből. Az alkalmilag oda látogató előadók csak a helyi tanítóval, jegyzővel, lelkesül barátkoztak, a paraszttal nem tudtak közös nyelvet találni.

Az egyetemisták első kiszállása 1934-ban volt, a második – már több résztvevővel – 1941-ben, a harmadik 1943–44 telén. Akkor Vörös Márton javasolta a kezdeményezés országos elterjesztését, arról Hankiss János egyetemi tanár, államtitkár még kedvezően nyilatkozott. A háború azonban lehetetlenné tette a terv megvalósítását. A következő évek sem kedveztek az ügy felújításának, különösen nem 1949 után a „Rákosi-rendszer” éveiben. Nem tudom, miért gondolta Vörös Márton, hogy 1958-ban kedvezőbb választ kaphat a Baranyai Normának nevezett akcióról. Én viszont úgy láttam, a kézirat – már csak történelmi hitelessége miatt is – kiadható, sőt módszertani szempontból van olyan értéke, ami megérdemli, hogy kipróbáljuk a gyakorlatban. Elmondtam ezt a közművelődési főosztály vezetőinek, és javasoltam, hogy néhány egyetemista csoporttal próbáljuk ki, hogyan válik be. Az ötlet beleillett főosztályunknak abba a törekvésébe, hogy a népművelőket egyetemen képezzék.

A Gondolat Kiadónak Vörös Márton könyvéről kedvező véleményt adtunk, és az meg is jelent 1960-ban 3000 példányban.⁶ Az előző évben pedig harminc egyetemi hallgató ment felvilágosító munkára állami gazdaságok majorjaiba. Az egy hétre tervezett látogatás három megyére terjedt ki: Baranya, Hajdu és Pest megyére. A Mezőgazdasági Dolgozók Szakszervezete, a MEDOSZ vállalta, hogy mindenütt biztosítja a szállást és az étkezést, a minisztérium pedig fizette az útiköltséget. A megyék kiválasztása mutatta, hogy pécsi, debreceni és budapesti egyetemről indultak hallgatók. A megyei tanácsok népművelési csoportjai azzal segítettek a vállalkozást, hogy elmagyarázták a helyieknek, mi lesz a feladatuk a hozzájuk érkező fiataloknak, és miben kell segíteni őket. Ez a próba nagyon jól sikerült. Nemcsak az egyetemisták ismerték fel hamar, hogy milyen problémák megoldásában tudnának segíteni, de a helyiek is örömmel fogadták a gondoljaikról szóló beszélgetéseket.

⁶ Vörös Márton: *A nagy kísérlet*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1960.

978/1978

dr. Rudas Éva

Tanszék létesítése az ELTÉ-n

32.528/1978. VIII.

K n o p p A n d r á s
miniszterhelyettes elvtárs
Oktatási Minisztérium Budapest

Tisztelt Miniszterhelyettes Elvtárs!

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanácsának véleményét meghallgatva javaslatot teszek Művelődéstudományi Tanszék létesítésére.

Az ELTE Bölcsészettudományi Karán 1961 óta működik a Könyvtártudományi Tanszék keretén belül a Közművelődési Tanszéki Szakcsoport. (Korábban Népművelési Csoport) Feladata a népművelés-szakos hallgatók képzése. A képzés már az első években 3 tagozaton indult meg. A népművelés szakon jelenleg 500 hallgató tanul, képzésük csaknem teljes egészében a Közművelődési Tanszéki Szakcsoportra és külső előadókra hárul. A Szakcsoportnak kell gondoskodnia két tárgy oktatásáról a könyvtár-szakon, ez év őszétől pedig az ELTE 3 Karán kell közművelődésim speciálkollégiumot indítania.

A Tanszék megalakulásának személyi és dologi feltételei biztosítottak, elhelyezése is megoldott. A Közművelődési Tanszéki Szakcsoport állományához 1 egyetemi docens, 3 egyetemi adjunktus, 1 másodállású egyetemi adjunktus, 4 egyetemi tanársegéd és 1 tanszéki előadó tartozik. A Szakcsoport a Bölcsészettudományi Kar épületében két szobában helyezkedik el.

A Tanszék létesítésével az 1978. II. 17-i Egyetemi Tanács egyhangúlag egyetértett.

Kérem Miniszterhelyettes elvtársat, hogy a 25/1969. Korm.sz. rendelet 9. §. /1/ bekezdésének c/ pontja alapján szíveskedjék az ELTÉ-n Művelődéstudományi Tanszékét létesíteni.

Mellékelten megküldöm a kari javaslat másolatát.

Budapest, 1978 március 23.

dr. Ádám György

rektor

A minisztérium közművelődési főosztályát a kedvező tapasztalatok arra indították, hogy a következő évben lehetővé tegyék százötven egyetemi hallgató kiszállását azokba a falvakba, amelyeket a megyei tanácsok jelöltek ki nekik. A minisztérium százötven példányt vett át Vörös Márton könyvéből, és azt kiosztotta a jelentkezők között. Egyúttal megszervezte, hogy a csoportokat indító egyetemi városok felkészítsék feladataikról az egyetemistákat. Meglepő volt a fiatalok érdeklődése és lelkesedése még az olyan szakokról is, amelyek látszólag távol álltak a felvilágosító munka feltételezhető tartalmától. Ettől kezdve évenként rendszeressé vált ez a téli népművelési gyakorlat (ahogy a fiatalok maguk közt nevezték: a TNGY). Ekkor már azt a Népművelési Intézet szervezte a megyék művelődési osztályaival közösen. (Az Intézetben Czine Mihályné volt a felelőse.) Néhány év után azonban problémák jelentkeztek. Egyes községekben a helyi vezetők sérelmezték, hogy az egyetemisták szóvá teszik a hibákat, beleavatkoznak a munkájukba. A kritikát ők azzal utasították el, hogy a rövid ott tartózkodás miatt a fiatalok nem érthetik a helyi viszonyokat, ezért elhamarkodottan ítélnék. A panaszok miatt a megyék azt javasolták, a csoportok elégedjenek meg azzal, hogy felméri a szakjuknak megfelelő állapotokat, és ne avatkozzanak bele abba, ami nem rájuk tartozik. Ezt a Népművelési Intézet is elfogadta. Az így megváltozott feladat néhány évig még életben tartotta ezt a vállalkozást, de a felmérés már nem lelkesítette a fiatalokat, csökkent a részvételi szándékuk, közben a látogatásukra szánt pénzügyi támogatás is elapadt. Végül a „téli népművelési gyakorlat” megszűnt. Volt azonban még egy probléma ezzel. A kiírás szerint a népművelés-szakon tanulók nem vehettek részt ebben, mert azok – úgymond – amúgy is kapnak gyakorlati felkészítést tanulmányaik közben. Ezzel nem értettem egyet, de változtatni nem tudtam rajta. Szerintem a más szakon tanulókkal együtt vállalt gyakorlati munka hasznos lett volna a népművelés-szak hallgatóinak és a más szakosoknak egyaránt. Érezte volna, hogy szükség van az együttműködésre, arról nem is szólva, hogy amit mi a népművelés-szakosok gyakorlati felkészítésében adni tudunk, az a lehetőségeiben elmaradt ettől. Igaz, hogy a hallgatóinkat hosszabb gyakorlatra osztottuk be, de ezt csak a nyári hónapokban tehattük meg, az az időszak viszont „uborkaszak” volt a népművelésben, ők tehát ekkor érdemleges munkát nem is végezhettek.

Még a minisztériumi munkám idején történt, hogy a bolgár népművelési minisztérium egyik osztályvezetőjét kísértem magyarországi tanulmányútján. Különböző intézményeket látogattunk meg együtt, s közben tolmáccsal beszélgettünk. Elmondta, hogy náluk nem kultúrháznak nevezik a népművelési intézményeket, hanem csitalistyének, azaz olvasónak. Ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a könyvtár az alap a programok tervezésében, amihez figyelembe veszik az olvasók javaslatait. Azt mondtam, ez kitűnő, kár, hogy nálunk a könyvtár és a művelődési ház elkülönülten dolgozik. Mire ő csodálkozott, és megkérdezte, tudom-e, hogy az első csitalistyéket Bulgáriában magyarok alapították? Az 1848–49-es szabadságharc után a magyar emigránsok egy része az akkor még török uralom alatt álló Bulgáriába menekült, és Sumen városában a magyarországi olvasókörök mintájára alapították meg a csitalistyét. Azok azután a függetlenségi küzdelmek, majd később a demokratikus mozgalmak szerveződésének színhelyei lettek. Ezért tekintik ők ezt haladó hagyománynak. Én ehhez csak azt tudtam hozzátenni: nálunk az 1948–49-es politikai fordulat után az olvasóköröket más egyesületekkel együtt betiltották, mert nem illettek bele a szocialista állam intézményrendszerébe. S amikor erről beszélünk, még gyanúsak voltak a politikai hatalom számára az olvasókörök újjáélesztésével próbálkozó kezdeményezések. (Volt olyan vélemény, hogy az „ellenforradalom” is így kezdődött).

Az 50-es évek végén a minisztérium közművelődési főosztályán egymást érték azok az értekezletek, amelyek az egyetemi népművelő-képzés tervét vitatták. A Népművelési Intézet Oktatási osztálya dolgozta ki ezt Katona Imréné, Novák József és Szarvas Aladár munkájával. A képzési terv megbeszélésein én is részt vettem, az elképzelésekhez többször hozzá is szóltam. Talán ennek köszönhettem, hogy a minisztérium főosztálya engem is javasolt oktatónak az új szakhoz. Előtte azonban még másképp döntöttek. A két főállású oktatói státuszra Bence Lászlót, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat társadalomtudományi szaktitkárát javasolták, mellette pedig Tömösközi Ilonát, aki a minisztérium korábbi egyéves népművelési tanfolyamán tanított. A problémát az jelentette, hogy egyiküknek sem volt egyetemi végzettsége. Bence egy politikai iskolán lett filozófus, Tömösközinek pedig tanítónői képzettsége volt, de akkor még középiskolákban képezték ki a tanítókat. Az egyetem vezetése ragaszkodott ahhoz, hogy legalább az egyik oktatónak le-

gyen egyetemi végzettsége. Így kerülhettem Bence László mellé másodiknak az egyetemre, úgy, hogy ő lett adjunktusi fokozattal szakcsoportunk vezetője, én pedig tanársegédi státuszban készíthettem elő az új szakot. 1961 februárjában kaptam meg a kinevezésemet, és szeptemberben már meg kellett kezdeni a tanítást a nappali és az esti tagozaton. Ez szinte lehetetlennek látszott, mert az első félév tárgyainak még nem volt kidolgozott tananyaga. Ráadásul nemsokára katonai behívót kaptam három hónapos tartalékos tiszti továbbképzésre. Értesítettem erről volt munkahelyemet, a minisztérium Közművelődési Főosztályát. Úgy látszott, mást kell keresniük helyettem, aki vállalja az új szak előkészítésével járó feladatokat, ősszel a tanítást is. Mégsem került sor ilyen személycserére: Aczél György, aki akkor a Művelődésügyi Minisztérium miniszterhelyettese volt, elintézte a felmentésemet.

Hogyan, milyen személyi, szellemi és tárgyi feltételekkel indult el az egyetemen a népművelés-szak bevezetése?

Nem volt akadálytalan a szak elfogadtatása. Az egyetemen többen hangoztatták, ennek nincs tudományos alapja, ez olyan gyakorlati foglalkozás, amire elég lenne valamilyen tanfolyami felkészítés. A minisztérium akkori vezetője, Benke Valéria erre azt mondta: „– Ha még nem is tudomány, később majd az lesz”. Támogatta az ügyet az egyetem rektora, Székely György történész, a bölcsészkar dékánja, Tálasi István néprajzos és Kovács Máté, a Könyvtártudományi Tanszék vezetője. S minthogy önálló tanszék még nem lehettünk, valamelyik tanszékhez kellett kapcsolódnunk; a Pedagógiai Tanszék vezetője ezt nem fogadta el, a Könyvtári tanszéké azonban igen. Bence László korábbi politikai kapcsolatait felhasználva igyekezett képzésünkhöz támogatást szerezni. Meghívta Aczél Györgyöt, hogy tartson előadást a hallgatóinknak. Ő el is jött, és beszélt a kulturális élet időszerű kérdéseiről. Utána én kísértem le az egyetem kapujáig. Ott azzal búcsúzott tőlem, hogy „hívjanak meg ide tanársegédnek”. Talán megtetszett neki az a léggör, ami nálunk fogadta.

Gondot jelentett tantervünk szakmai jellege. Ahhoz, hogy egy öt éves képzéshez, heti 10 órában elég tananyagunk legyen, a népművelésről szóló ismeretek kevésnek bizonyultak. Ezért kínálkozott megoldásnak az, hogy a kultúra különböző területeit

bemutató ismeretkörök egészítsék ki, azzal az indoklással, hogy egy népművelőnek általánosan műveltnek kell lennie a szaktudása mellett. Valahogy úgy, ahogy egy karmester sem ért mindegyik hangszerhez, amit irányít, de mégis ismernie kell azok sajátosságait, hogy össze tudja fogni az egész zenekart. Ez ugyan tetszetős hasonlat volt, mégsem hárította el azok bírálatát, akik polihisztorsággal vádolták meg a tantervünket. Már csak azért sem, mert nyilvánvalóvá vált, hogy a kultúra egyes területeiről adható tájékoztatás nem lehet alapos, ha csak egy-egy félévben beszél róluk az előadó. Ezen valamennyire úgy lehetett segíteni, hogy az egyes tárgyak tanítására igyekeztünk kiváló szakembereket megnyerni, és azt kértük tőlük, ne kivonatos összefoglalást adjanak szakterületükről, hanem annak a műveltség egészében betöltött szerepét magyarázzák el.

Így alakult ki például a „Korunk természettudományos vilásképe” elnevezésű tárgy, amit azonban mégsem sikerült egészében együtt tanítani, mert az egyetem Természettudományi Karának tanárai csak úgy vállalták a feladatot, ha megmaradnak a szakmájuk keretei között. Ennek következtében lett külön tantárgy a matematika, fizika, geológia, kémia, biológia, s a geológia helyett később a csillagászat. Ez pedig olyan látszatot adott, mintha a szakunk a középiskola folytatása lenne. Azt, hogy ennél mégis magasabb szintű, amit adunk, az olyan neves tanárok személye bizonyította, mint Erdey-Grúz Tibor, Marx György, Kulin György, Kontra György. Ráadásul Kontra György sajátos, modern módszert alkalmazott. Előadások helyett a hallgatók kérdéseire válaszolt, és a vizsgákon is az így felvetett problémákról beszéltek.

Nemcsak a tanterv tárgyainak elkülönülése okozott gondot nekünk. Szakunkra olyanok jelentkeztek, akiknek irodalmi, művészeti volt az érdeklődése, ez legfeljebb a társadalomtudományokra terjedt ki, ezért a természettudomány idegen volt számukra, azt idegenkedve fogadták. Az igényeknek ez a távolsága különösen akkor erősödött meg, amikor tantervünkben az „ipari” és a „mezőgazdasági” ismeretek is megjelentek, azzal az elgondolással, hogy a népművelőknek a gazdasági életről is kell tájékozottságot szerezniük.

A művészeteket ismertető tárgyakat már nagyobb érdeklődéssel fogadták a hallgatóink. A képzőművészet előadója Aradi Nóra volt, a zenetörté-

neté Fasang Árpád, a színházé Hont Ferenc, a filmé előbb Nemeskürty István, majd később Bíró Ivett. Az irodalom külön tárgyként azért maradt ki, mert hallgatóink többsége szakunkat a magyar-szakkal párosította, ezért csak a más szakon tanulóknak írtuk elő ennek a tanulását. S minthogy magyar-szakon végeztem az egyetemet, ezt a tárgyat én tanítottam; a 20. század világirodalmáról beszéltem, mert úgy gondoltam, azt kevésbé ismerik. Szakunkon társadalomtudományi tárgyak is voltak, mint a szellemi és a tárgyi néprajz, a szociológia-szociográfia. (Érdekes, hogy a közgazdaságtanról a tanterv tervezői megfeleltek.) Más volt a helyzet a speciálisan a népműveléshez kötődő tárgyaknál; amelyeket nekünk kellett tanítanunk, és csak kevés külső előadót kérhettünk fel. Itt azt kellett bizonyítanunk, hogy ezek a tárgyak elméletileg megalapozottak, és nem pusztán leírják a gyakorlat jelenségeit.

A szakkal járó adminisztratív feladatok és a külső előadókkal szükséges megbeszélések sok időt vettek igénybe. Ezek gyakran reám hárultak, emellett dolgoztam ki a Bevezetés a népművelési ismeretekbe tárgy anyagát,⁷ amit 1961 szeptemberében már tanítanom kellett a nappali és az esti tagozaton. Ugyancsak az első félévben kellett megkezdeni a magyar népművelés történetét,⁸ amit a Népművelési Intézet Oktatási Osztályáról Novák József úgy vállalt el, hogy ő már korábban megkezdte a hozzá kapcsolódó szakirodalmi és levéltári anyag feldolgozását. Az anyaga jó színvonalon foglalta össze az 1772-től 1919-ig tartó korszakot. A folytatását H. Sas Judit írta meg és tanította,⁹ én pedig rendszereztem a népművelés gyakorlatához kapcsolódó ismereteinket, és a megoldásra váró problémákat állítottam az egyes részek központjába. Emellett törekedtem arra, hogy az Intézet könyvtárában található külföldi anyagok fordításait beépítsem a mondanivalómba, és így szélesebb (nemzetközi) képet adjak erről a területről.

Bence László a magyar szociográfiai könyveket ismertette, ez érdekes is volt a hallgatóinknak. Nehezebb feladatot kellett megoldania a művelődésemélet-művelődéspolitikai című tárgy tanításával, amire csak a második tanévben került volna sor. Bár

7 Maróti Andor: *Bevezetés a népművelési ismeretekbe*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1962. 146 oldal.

8 Novák József: *A magyar népművelés története, 1772–1919*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1962.

9 H. Sas Judit: *A magyar népművelés története, 1920–1948*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1963.

tanulmányozta a róla szóló orosz-nyelvű szakirodalmat (ezt a nyelvet ismerte), egy év nem volt elég számára, hogy elegendő anyagot gyűjtsön. Ezért tantárgycserével elhalasztottuk ennek a tárgynak a tanítását, de a rendelkezésére álló több idő sem segített neki. Ekkor bejelentette, hogy elhagyja az egyetemet, mert tudományos aspirantúrára megy a Szovjetunióba. A váratlanul jelentkező problémát úgy lehetett megoldani, hogy a tárgy előadásait Ibos Ferenc, a Népművelés című lap főszerkesztője vállalta, ő azonban inkább a művelődéspolitikáról beszélt, a művelődésemélet nála csak rövid bevezető lett arról, hogy mit kell értenünk kultúrán.

Javaslatomra Bence helyett Fodor Józsefet nevezték ki a Szakcsoport vezetésére. Ő a Népművelési Intézetben dolgozott, korábban a szarvasi Óvónőképző tanára volt, ott népművelési tárgyat is tanított. Nálunk vállalta az „Ismeretterjesztés” című tantárgyat, amit didaktikai, módszertani vonatkozásban fejlesztett ki. Már az előző évben tanársegédünk lett Mándoki Rózsa, ő előzőleg a debreceni egyetem népművelés-szakán tanult, s átvette tőlem a „Bevezetés a népművelési ismeretekbe” tanítását. 1965-ben adjunktus lettem.

Az általános műveltséghez sorolható tárgyakat az egyetem más tanszékeinek oktatói tanították. Volt azonban valaki, aki a szűken vett népművelési stúdiumok tanításában is részt vállalt: Radnai Béla. Ő a népművelés pszichológiáját tanította, felhasználva ismeretterjesztő előadásainak a tapasztalatait.¹⁰ Én a népművelés elméletét tanítottam. A tárgy jegyzetét Durkó Mátyással közösen írtuk meg.¹¹ Én a polgári irányzatokat foglaltam össze, ő a szocialista felnőttnevelés sajátosságait. Sok fordítást kaptam Durkó Mátyástól, ő korábban már gyűjtötte a hozzáférhető anyagokat. A külföldi anyagokból kiderült, a népművelés fogalmát sokhelyütt felváltották a felnőttoktatás, felnőttképzés fogalmával, ahogyan ezt Bogdan Suchodolski értelmezte: egy társadalmi réteg (a tanulatlan nép) helyett azoknak az egyének a szolgálatát vállalta, akik felnőttként is akarnak tanulni. Ez nemcsak a képzés individualizálását jelentette, hanem azt is, hogy a váltás azok felé fordult, akik már motiváltak a felnőttkori tanulásra. Szemben a korábbi „népművelési” felfogással, amelyben problémát jelentett, hogy az embereket rá kell be-

10 Radnai Béla: *A népművelés pszichológiai és pedagógiai kérdései*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1964.

11 Durkó Mátyás – Maróti Andor: *Népművelésemélet*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966. 244 oldal.

szélni a művelődésre. A megváltozott szemléletet fejezte ki azután a kanadai Montrealban 1960-ban tartott Felnőttoktatási Világkonferencián elterjedt kifejezés, a „permanens képzés” fogalma.

Ezzel a fogalomváltással nálunk is kérdésessé vált, hogy az egyetemen mennyiben cseréljük fel a népművelést felnőttoktatással? A szak elnevezését meg nem változtathattuk, a tananyagban azonban módosíthattuk a fogalom-használatot. Eleinte a két fogalmat azonosnak vettük, ez azonban nem illett ahhoz, amit a népművelés a gyakorlatban jelentett. Azt kulturaközvetítésnek fogták fel, nem oktatásnak, képzésnek. S ha fel is használták a célok meghatározásában a „nevelés” fogalmát, azt mindig úgy értelmezték, mintha a kultúra széleskörű terjesztésével a nevelés önmagában megoldódna. Ez a felfogás két dolgot nem vett figyelembe: egyrészt azt, hogy a kultúrát befogadókön múlik, mivé válik bennük a kultúra hatása, másrészt azt, hogy a kultúra elsajátítása egyénenként és társadalmi rétegenként különböző. Azaz a kultúra átadását differenciálni kell a helyi szükségleteknek megfelelően, az egyéni igényeket és a meglévő műveltségi szinteket figyelembe véve.

Amikor ez tudatosult bennem, cikksorozatot kezdtem el a *Népművelés* c. lapban.¹² A tíz részre tervezett sorozatot a harmadik megjelenése után leállították. A lap munkatársa, Ötvenyi Szabó Ernő ellencikket írt. Szerinte nem ismerem a gyakorlatot, mert abban már mindenütt megvalósult a helyi sajátosságok felmérése. Amit írtam, az csupán íróasztal mellett kitalált elméletieskedés. Velem egy időben Durkó is írt cikket az *Alföld* című folyóiratban,¹³ talán ez indította el azt a gondolatot, hogy országos ankéton kellene megvitatni a fölmerült problémákat. Ezt 1965 májusában, Debrecenben szervezték meg.

A vita kezdete előtt néhányan szóltak nekem, hogy teljesen egyetértenek azzal, amit írtam. Azt vártam, hogy majd elmondják ezt a hozzászólásaikban. Azonban egyikük sem kért szót, talán azért, mert a vita alaphangját a Pártközpont Kulturális Osztályának vezetője, Köpeczi Béla és a Művelődésügyi Minisztérium miniszterhelyettese, Molnár János adta meg. A párt képviselője gúnyosan beszélt

12 Maróti Andor: A népműveléelmélet alapjai. *Népművelés*, 1964/ 5., 6., 7.

13 Durkó Mátyás: Népművelési gondok. *Alföld*, 1964, 6:530-539.

azokról az egyetemi oktatókról, akik azt hiszik, ha differenciálnak és integrálnak, akkor az tudományos lesz. Ez „áltudomány”, a népművelés feladata „a szocialista kultúra terjesztése”. A minisztérium küldöttje pedig hozzátette, a népművelés egyetemi oktatását be fogják szüntetni, a tanítóképzőkben kell új kádereket képezni. Ezt az intézkedést már abban az évben érvényesítették: az előfelvételis hallgatóinkat (akikkel pedig rendszeresen foglalkoztunk) értesítették, hogy más szakot kell választaniuk, a népművelésre megszűnt a felvétel. Szerencsénkre ezt csak a nappali tagozatra tudták alkalmazni, a levelezőknél nem, mert az érvényben lévő rendelet szerint a főfoglalkozású népművelési munkakörökben felsőfokú végzettség kellett. A vezető állásúaknál egyetemi, a beosztottnál főiskolai. A felvétel leállításával nappali tagozatunkon a meglévő évfolyamok után nem következhetek újabbak, ők viszont befejezheték a már megkezdett tanulmányaikat. 1969-ben végzett itt az utolsó évfolyam, ezután már csak a levelező hallgatókkal foglalkoztunk. Én azonban még a könyvtár-szakon is tanítottam „népművelési ismereteket”, úgy, hogy ezekben az években is volt elég oktatási feladatom.

Mi történt ezután? Hogyan sikerült a szakot mégis megmenteni?

Mielőtt erre válaszolnék, meg kell említenem, hogy 1970-ben Fodor József is elhagyott bennünket. A budai Tanítóképzőbe hívták igazgató-helyettesnek, és ő elfogadta ezt az ajánlatot. Ketten maradtunk Mándoki Rózsával. Minthogy a Könyvtári tanszékhez tartoztunk, a tanszékvezetővel, Kovács Mátéval beszéltem meg, mit tegyünk. Most már senkit sem javasoltam a szakcsoport vezetésére, hanem elvállaltam azt. Egyszermind javasoltam, hogy Fodor József státuszát bontsuk ketté, és vegyünk fel két tanársegédet, akik segítenek a szak megújításában. Tanszékvezetőnk egyetértett a javaslatommal, és elfogadta, hogy Heleszta Sándort és Király Jenőt nevezessük ki az egyetemre. Heleszta a Népművelési Intézet munkatársa volt, a szociológia és a művelődésszociológia tanítását bízta rá, Király Jenőt pedig – aki 1967-ben végzett nálunk a népművelés-szak nappali tagozatán – a kommunikációelmélet és a filmelmélet tanítására kértem fel. Ezek a tárgyak már a korábbi tantervben is megvoltak, az előadók azonban külsők voltak, és jobbnak láttam, ha ezzel a két fontos tárggyal olyan főállásúak foglalkoznak, akiktől elvárható, hogy

rendszeresen fejlesztik a tárgy anyagát. Az elképze-
lésem bevált: mindketten kitűnő munkát végeztek.
Megemlítem még, hogy fölvettem tanszékveze-
tőknek, hívjuk meg előadónak Németh Lászlót
a művelődéstörténet tanítására. Kovács professzor
azt mondta, az ötlet jó, de nem fogják jóváhagyni.
Erről nem is beszéltünk többet, noha feltételeztem,
hogy ezzel a meghívással a szakunk népszerűsége
nagyon megnőtt volna.

Amikor úgy látszott, hogy az egyetemen kívül
álló erők meg akarják szüntetni a szakunkat, Tolnai
Gábor – a régi magyar irodalomtörténeti tanszék ve-
zetője – javasolta, hogy az oktatói munkám helyett
vállaljam el a Kar kulturális titkárságának vezetését.
Ezt csak részben fogadtam el, mert ragaszkodtam
a tanításhoz, reméltem, hogy a szakot még sikerül
újraéleszteni. A részleges feladatvállalás azt jelentet-
te, hogy Rózsa Zoltánnal, az Olasz Tanszék oktató-
jával ketten vállalkoztunk a Bölcsészkar kulturális
életének irányítására, ami gyakorlatilag az Egyetemi
Színpad programjainak a tervezését jelentette. (A
programok szervezése a Titkárság dolgozóinak volt
a feladata, őket Petur István vezette.) Rózsa Zoltán
a színjátszással összefüggő feladatokkal foglalkozott,
én egyéb programok tervezését vállaltam. A színját-
szó csoport munkája azért kívánt külön irányítást,
mert ez az együttes akkor már országos hírű volt.
Rendezője Ruszt József és a társulat néhány tagja,
akik akkor még egyetemi hallgatók voltak, később
közismert művész lett. Azzal próbálkoztam, hogy
olyan programokat indítsak el, amelyek addig hi-
ányoztak az Egyetemi Színpad műsorából. Híres
versmondó művészek önálló estjeit például vagy
olyan programokat, amelyekről feltételezni lehet-
ett, hogy nem színpadra valók. Ismeretterjesztő
előadások voltak ezek, amelyeket jobbnak láttam,
nem tanteremben tartani, hanem az Egyetemi
Színpad pódiumán. Ott jobban érvényesült a ve-
títettképes illusztráció, és a nézőtér is alkalmasabb
volt az érdeklődők elhelyezésére. Sikeres műelemző
előadásokat tartott például Poszler György, akinek
az előadásaira mindig megtelt a nézőtér.

Ezt a feladatkört csak addig tartottam meg,
amíg nem vált ismét lehetségessé az új évfolyamok
indítása a népművelés-szakon. Ennek feltétele volt,
hogy új tantervvel jelentkezzünk, amely megszü-
nteti a korábbi képzés polihisztor-jellegét. Az általá-
nos műveltséget adó tárgyak számát tehát annyira
csökkenti, hogy határozottabbá válik a képzés szak-
mai jellege. Emellett a szak speciális voltát kifejező

tárgyakat egymással rendszerbe akartam kapcsolni,
mert így meg lehetett szüntetni a tanterv széteső
jellegét, amelyben mindig kérdéses volt, hogy mit
vegyünk bele és mit ne. Az általános műveltség
fejlesztését célzó tárgyak helyébe ezért a művelő-
déstörténet lépett, ami végeredményben azzal vált
szaktárggyá, hogy a tanterv központjába nem a nép-
művelés (vagy az azt felváltó felnőttoktatás) került,
hanem a művelődélmélet és a művelődéspolitiká.
Ehhez viszont a súlypontot a művelődéspolitikáról
át kellett helyezni a művelődélméletre. Úgy, hogy
az komplex tárgy legyen. Tartalmazza a kultúra ant-
ropológiáját, filozófiáját, szociológiáját, pszicholó-
giáját, szociálpszichológiáját és kommunikáció-el-
méletét, s noha ezeket más-más előadók tanítják,
anyaguk mégis egymást egészítse ki. Ugyanennek az
elvnek kellett érvényesülnie a művelődéstörténetben
is. Minthogy nem találtunk olyan szakembert, aki
az egészet tanítani tudná, bele kellett egyezni, hogy
lesz külön vallástörténet, tudománytörténet, művé-
szettörténet és közművelődés-történet, már ez is je-
lentős eredmény volt a szétesettség felszámolásában.

Ahhoz, hogy a művelődélmélet betölthesse
központi szerepét, a korábbi évekhez képest jóval
mélyebben kellett feldolgozni. Vállaltam ezt a fel-
adatot, és megtartottam mellette a felnőttoktatás-
elméletét is. Ezért másokat is bevontam ennek a
tárgynak a tanításába, az előadások mellett a szem-
ináriumok vezetésébe. Ilyen szakember volt Ágh
Attila és az egyik tanévben Vitányi Iván. S mint-
hogy a szaporodó hallgatói létszám mellett főállású
oktatóra is szükség volt, új munkatársnak hívtam
meg Bujdosó Dezsőt, aki magyar-népművelés sza-
kos végzettsége után filozófiai képzettséget is szer-
zett. A felnőttoktatás elméletéről leválasztottuk az
andragógia pszichológiáját, amit azután fő állásban
Török Iván tanított. Új munkatársakat akkor lehet-
ett alkalmazni, amikor a népművelés szakra ismét
vehettünk fel hallgatókat, és ezzel évente szaporo-
dott a munkánk. (Az előadásokon és a szemináriu-
mok vezetésén túl a vizsgák, dolgozatok értékelése
nagy terhet rótt ránk.)

1972-re sikerült elérnünk, hogy B-szakos kép-
zésre már vehettünk fel nappali tagozatos hallgató-
kat. (Ebben a formában a más szakra felvettek je-
lentkezettek hozzánk második tanévüktől kezdve.)
1975-ben pedig A-szakként, önálló felvétellel in-
dulhatott új évfolyamunk. Ez egyrészt az új tantervi
koncepciónak volt köszönhető, de annak is, hogy a
művelődéspolitikai párt- és állami irányításába olya-

nok kerültek, akik nem elleneztek a képzésünket, inkább támogatták azt. A minisztérium felsőoktatási főosztályán Girus Károly foglalkozott a bölcsészkarri oktatással. Ő mindent megtett azért, hogy a feletteseivel elfogadtassa szakunk szükségességét, és ahogy megtudtam, ez akkor már nem is volt olyan nehéz. Támogatta a szak megújítását az egyetem vezetése is. Ennek volt köszönhető, hogy nyolcra nőtt a főállású oktatóink száma, és két félállású státuszt is kaptunk. Igyekeztem olyan fiatal szakembereket ki neveztetni, akik korábban a hallgatóink voltak. Így került hozzánk Bálványosiné Gelencsér Katalin (a közművelődés története), Bujdosó Dezső (a kultúra filozófiája), Bullainné Talyigás Katalin (vezetés- és szervezésemélet), Farkasné Vankó Ildikó (a közművelődés intézményei), Király Jenő (kommunikációs és filmelmélet) és félállásban Szekfű András (a tömegkommunikáció szociológiája). A Közgazdasági Egyetemről jött át Marciszovszky János, aki ott művelődéstörténetet tanított, nálunk a magyar művelődéspolitikát tanította, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat központjából Török Iván, az andragógiai pszichológia előadója és félállásban a Népművelési Intézet munkatársa, Józsa Péter, aki művészetszociológiát adott elő nálunk. (Mándoki Rózsa ezekben az években ment el tőlünk; az Egészségügyi Felvilágosító Központ csoportvezetője lett.) Külső előadónak is kiváló szakembereket kértem fel, akik területük elismert szakértői voltak. Így vállalt nálunk tanítást Andorka Rudolf (demográfia), Ágh Attila (a kultúra filozófiája), Csepeli György, Garai László (szociálpszichológia), Gecse Gusztáv, Lukács József (vallástörténet), Németh Lajos, Poszler György (művészettörténet), Vekerdy László (tudománytörténet).

Volt az egyetemen egy érdekes kezdeményezés, aminek én is részese lettem. Szabolcsi Miklós megalapított egy másodközléssel publikáló havi lapot. Ez a lap az újságokban és folyóiratokban megjelent anyagokból adott válogatást, mégpedig úgy, hogy az előző hónap legszínvonalasabb verseiből, elbeszéléseiből, közérdekű cikkeiből állított össze egy számot. A *Látóhatár* nevű folyóirat szerkesztő bizottságának én is tagja lettem. Feladatomból az volt, hogy a nem szépirodalmi anyagokból javasoljak néhányat újabb közlésre. Ezen belül sikerült nem egyszer közművelődési és felnőttoktatási anyagokat is elhelyeztetnem, így elértem, hogy ezek a szélesebb közvélemény tudomására jussanak. A szerkesztőbizottságba kiváló szakemberek kerültek. Szabolcsi helyettese Czine Mihály volt, mellette az író Hu-

bay Miklós, az irodalomtörténész Kenyeres Zoltán és Tarján Tamás, a Kiadói Főigazgatóságtól Tóth Gyula vett részt még ebben a munkában. A megbeszéléseink mindig jó hangulatúak voltak, mert érdekes volt kiválasztani azokat a műveket, amelyek szerintünk a színvonaluk miatt érdemesek voltak az újraközlésre.

Szakcsoportunk oktatói úgy gondolták, az egyetemi munkán kívül máshol is segíteni kellene a közművelődés gyakorlatát. Kapcsolatot találtunk a Lőrinci Fonóval, ahol vállaltuk, hogy tanácsainkkal, kezdeményezéseinkkel segítjük az üzem kulturális életét. Akkor szokásos volt, hogy a munkahelyek szakszervezeti bizottságai kulturális programokat szerveznek a munkaidő után. Amikor megkerestük a gyárat, először tájékozódni akartunk, hogy ebben a vonatkozásban mi történt. A villanyszerelők műhelyében, arra a kérdéseinkre, részt vesznek-e az üzem kulturális programjain, bevallották, még munkaidő alatt is szokták nézni a televíziót, ha meccset közvetít. Én csoportos beszélgetéseket akartam elindítani. Az egyik elképzelésem az volt, hogy olyan televíziós műsorokat vitassunk meg, amelyek az emberi kapcsolatok problémáiról szólnak. A szakszervezeti bizottság küldött is nekem húsz dolgozót, akikkel megállapodtam, hogy a következő alkalommal mit fogunk megbeszélni. Azt kértem, hogy előzőleg otthon nézzék meg a kiválasztott műsort. Meglepetésemre, a következő alkalommal kiderült, azt senki sem nézte meg, sőt nem is tudtak arról, hogy ilyen megállapodás történt. Nem értettem a dolgot. Aztán kiderült, nem ugyanazok jöttek el, akikkel megbeszéltem a programot. A szakszervezet emberei úgy gondolták, a dolgozók váltsák egymást az összejöveteleken, hogy mindenkire sor kerüljön a „művelődésben”. Ők azt hitték, előadásokat tartok, és mindegy, hogy kik hallgatják azt meg.

Eredményesebbek lettek az önismereti foglalkozásaim. A résztvevőket arra kértem, mondják el, hogyan emlékeznek gyermekkorukra, milyenek látták a családi életüket. Később majd sorra vesszük az egyes életkori szakaszok tanulságait, hogy eljussunk a felnőttkorukig. A feltételezésem az volt, hogy erről mindenkinek lehet mondanivalója. Így is volt. Az egyik munkásnő arról beszélt, amikor kisgyermek volt, meghaltak a szülei, és őt a nagyszülei nevelték fel. Noha azok szeretettel gondoskodtak róla, az életéből kimaradt valami fontos dolog. Ő sohasem ismerhette meg, mit jelent az édesanya, az édesapa. Mindezt zokogva mondta el,

annyira megrendítette a visszaemlékezés. A többiek megdöbbenően hallgatták, és utána nehezen indult meg a beszélgetés, bár kiderült, mindenkinek van mondanivalója. A témánk a továbbiakban úgy alakult, hogy fölvehettük, mitől is függ az, hogy egy családban a szeretet köti össze az embereket, vagy az nem fejlődik ki közöttük? Számomra ez az eset bizonyította, a „művelődés” akkor igazán eredményes, ha kapcsolódik az emberek életéhez, problémáihoz. Mert azokat nemcsak felidézni tudják, de hajlandók mélyebben gondolkodni róluk.

Ebben az évtizedben hallgatóink száma évenként elérte az 500-at. (A nappali és a levelező tagozat mellett megjelent a kiegészítő tagozat is a főiskolát végzetteknek.) Sajnos, 1972-ben meghalt Kovács Máté, de a tanszék vezetését átvevő Kiss István is támogatta szakunk fejlesztését, sőt amikor 1976-ban elkészítettem a kandidátusi értekezésemet,¹⁴ előterjesztette szakcsoportunk önálló tanszékévé fejlesztését. Minthogy értekezésemet a kultúra filozófiájából írtam, és azt a Tudományos Akadémia filozófiai bizottsága el is fogadta, javasoltam, hogy a nevünk Művelődéstudományi Tanszék legyen. Ezt a Bölcsészkar tanácsa és az ELTE egyetemi tanácsa egyaránt ellenszavazat nélkül elfogadta, s az egyetem rektora, Ádám György jóváhagyásra terjesztette fel a minisztériumba. Reméltük ezek után, hogy a tanszéki rang elnyerésével szakunk helyzete végképp rendeződik, és a szükségességét sem fogják már kétségbe vonni.

Milyen elméleti alapokra épült a képzés? Milyen nemzetközi és hazai kapcsolatokra, szakirodalmakra, forrásokra támaszkodtál?

Saját tárgyaimról tudom ezt részletesen elmondani. A 60-as években a hazai könyvkiadásban már megjelentek olyan művek, amelyeket jól hasznosíthattam. 1964-ben került forgalomba Bogdan Suchodolski könyve „A jövőnek nevelünk”.¹⁵ Ez ugyan pedagógiai könyv volt, de egy hosszabb fejezete a felnőttoktatásról szólt. Azzal, hogy a pedagógiát ezzel összekapcsolta, jelezte, hogy a felnőttoktatás funkciója az iskolai oktatás alapjainak továbbfejlesztése. S minthogy nem elég ehhez a jelen szükségleteit figyelembe venni, hanem a távlato-

kat is, a „jövőre nevelés” azt jelenti, hogy a változások folyamatát kell megértetni a gyermekek iskolai oktatásában és a felnőttek tanításában. A következő években jelent meg magyarul Jurij Davidov „Munka és szabadság”,¹⁶ Antonio Gramsci „Marxizmus, kultúra, művészet”,¹⁷ Radovan Richta és munkaközössége „Válaszúton a civilizáció” című könyve.¹⁸ A színvonaluk nagyon különbözött a korábbi években megjelent dogmatikus vulgármarxista kiadványoktól, és lehetőséget adtak olyan elmélet kidolgozására, ami új alapra állíthatja a képzésünket. Csehszlovák hatásra nálunk is megjelent az „új gazdasági mechanizmus”, ez szabadságot adott az egyéni kezdeményezéseknek, előbb a gazdasági életben, majd az élet más területein is.

1966-ban a Tudományos Ismeretterjesztő Társaság a Szakszervezetek Országos Tanácsával összefogva nemzetközi konferenciát rendezett „Munka és művelődés” címmel a Tudományos Akadémia épületében. Már ez az épület is rangot adott az eseménynek, valamint az is, hogy a konferenciát Ortutay Gyula akadémikus, a TIT elnöke nyitotta meg. Az első előadást én tartottam. Idéztem Gramsci megállapításait, amelyek teljesen ellentmondtak annak a művelődéspolitikai felfogásnak, ami akkor nálunk hivatalosan érvényben volt. Az olasz kommunista Gramsci elítélte a felülről irányított és tartalmában így meghatározott művelődést, hangsúlyozva, hogy a kultúra „saját személyiségünk birtokba vétele”, és nem enciklopédikus tudás, amit úgy alakítanak ki, hogy az ember „csak mint befogadó van jelen, akit meg kell tölteni és tele kell tölteni empirikus adatokkal, nyers és összefüggéstelen tényekkel, amelyeket szótár módjára raktároz el agyában” (Gramsci 1965:188-189). Noha ezen a konferencián csak a szocialista országokból érkezők voltak jelen, senki sem vitatta az elhangzott megállapítást. Még azok sem, akiknek egy másik előadásomon Richta könyvéből idéztem: „A gazdaságban és a társadalmi életben a direktívák túltengése... tompítja a kezdeményező készséget, pusztítja a felelősségérzetet, alátámasztja a középszerűséget, arra tanítja az embert, hogy ússzon az árral, ne térjen le a kitaposott útról, ne képviseljen önálló nézeteket, ne fedezzen fel és ne érvényesítsen semmi újat, hanem

14 Maróti Andor: *A kultúra fogalmának fejlődéstörténete*. Kézirat. 1976. 497 oldal.

15 Suchodolski, Bogdan: *A jövőnek nevelünk*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1964.

16 Davidov, Jurij: *Munka és szabadság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965.

17 Gramsci, Antonio: *Marxizmus, kultúra, művészet*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965.

18 Richta, Radovan és munkatársai: *Válaszúton a civilizáció*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.

Maróti Andor és Eduárd Sz. Markarjan

inkább kússzon át a direktívák pórusain és használja fel ezeket a maga javára, ne törődjék mással, mint a magánérdekeivel” (Richta 1968:83). Ez a könyv arra is figyelmeztet, hogy „amennyiben távlatilag a társadalmi folyamat döntő mozzanatává a tudomány válik, annyiban már a jelenkorban kulcs helyzete van a művelődésnek és az iskolának. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a jövőben a legjobb tudományos és művelődési rendszerrel rendelkező társadalom olyan helyzetet foglal majd el a világban, mint valamikor a legnagyobb természeti gazdagsággal, később pedig a legnagyobb ipari potenciállal rendelkező állam” (Richta 1968:121). Noha ez a könyv az itt említett problémák megoldását úgy állította be, mintha az a szocialista társadalomban magától értetődően megtörténne, akkor még a központosított irányítás bírálata ebben a társadalomban bűnnek számított, és nem véletlen, hogy a könyv magyar kiadásának évében a csehszlovákiai reformokat katonai erővel fojtották el. És az új gazdasági mechanizmus nálunk is „időszerűtlenné” vált.

A Kossuth Könyvkiadónál 1971-ben jelent meg Markarjan könyve „A marxista kultúraelmélet alapvonalai” címmel.¹⁹ A kötet címlapjából kiderült, ez a könyv a Szovjetunióban eredetileg

„A kultúraelmélet alapjai” címmel jelent meg. A magyar kiadó óvatosságból tette hozzá a „marxista” jelzőt. Annak ellenére, hogy a szerző felhasználta gondolatmenetében az amerikai kulturális antropológiát. Helyenként ugyan bírálta, de nem ideológiai, hanem csak szakmai tudományos szempontok alapján. A könyv ezzel széles horizontot tárt elém, és érzékeltette, hogyan lehet abból olyan érveket kiemelni, amelyekkel a nálunk elterjedt vulgármarxista felfogás bírálható. Markarjan örmény kutató volt, az Örmény Tudományos Akadémia munkatársa, aki néprajzi képzettségét kötötte össze filozófia gondolkodásával. (Könyve 1969-ben Jerevánban jelent meg orosz nyelven.) Ez tette lehetővé nekem, hogy a kultúrát az emberi életmód egészére kiterjesztve, funkcionalitásában fogjam fel. Az ilyen megközelítés teljesen eltért attól, ami akkor nálunk a kultúráról uralkodott, és arra is alkalmasnak mutatkozott, hogy a kultúrát a művelődés felől értelmezzem. Markarjan a kultúrát a társadalmi praxissal szoros egységben elemezte, mint egy szocio-kulturális rendszer része, amelyben a társadalom az emberi együttélés struktúráját, a kultúra pedig a funkcióját jelenti, vagyis abban a szerepében, amelyet az emberi közösségekben betölt.

Az egyetemi tanítás mellett szükségesnek éreztem a közművelődésben dolgozók megnyerését is.

¹⁹ Markarjan, E. Sz.: *A marxista kultúraelmélet alapvonalai*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971. 184 oldal.

Ezért fogadtam el a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Csongrád-megyei titkárának a felkérését egy tíz napos művelődésméleti nyári egyetem vezetésére. Ez Szegeden indulhatott 1972-ben az ott már évek óta sikeres Pedagógiai Nyári Egyetem mintájára. Feladatom volt a program megtervezése és az előadásra felkérhető szakemberek megnevezése. Az első nyári egyetemünk a kultúrát filozófiai, szociológiai, pszichológiai és közművelődési megközelítésben tárgyalta.²⁰Néhányat megemlítek az előadások közül: Ágh Attila: „Mindennapiság és kultúra”, Csoma Gyula: „A permanens képzés rendszere és a felnőttoktatás”, Durkó Mátyás: „A kulturális elsajátítás képessége, mint a kultúra demokratizálásának feltétele hazai olvasási recepciós vizsgálatok alapján”, Köpeczi Béla: „A társadalomtudományok és a művelődés”, Józsa Péter: „Vizsgálatok a művészi értékek befogadásáról”, Poszler György: „A művészi hatás és a személyiség”, Török Iván: „Személyiségdinamika a felnőttek művelődésében”, Vonsik Gyula: „A műveltség fogalmának filozófiai megközelítése”. Az én előadásom a kulturális élet szerkezetéről szólt. Ebben azt állítottam, hogy az elterjedt véleménnyel szemben indokoltabb a társadalom kulturális szintjét tekinteni a művelődés alapjának, és nem az irodalmi, művészeti alkotásokat, amelyeknek a terjesztésétől várják e színvonal emelkedését. Az első nyári egyetem hatására a következő évben kétszer annyian vettek részt az előadásainkon. Ezt már andragógia elnevezéssel hirdettük meg. Az előadások sorát egy bemutató zárta, amit Várnagy Mariannal együtt tartottam az aktivizáló módszerekről. A teremben csaknem 200 ember ült, és várta, hogy mi fog történni. Már az is szokatlan volt, hogy ketten álltunk az előadói emelvényen. A folytatás azonban még inkább váratlan volt. Azt kértük a jelen levőktől, hogy alakítsanak ki hat fős csoportokat, anélkül, hogy elhagynák a helyüket. Forduljanak egymás felé, és az egymás mellett és mögött ülőkből alakítsák ki a csoportjukat. Azután hat perc alatt beszéljék meg, hogyan lehet javítani egy képzés hatékonyságát. Majd mindegyik csoportból egy valaki számoljon be a fölmerült ötletekről. Kérésünket csend fogadta, de amikor megmutattuk, hogyan képzeljük el a csoportok alakítását, csakhamar morajlás vált a teremben általánossá, és megkezdődött a beszélgetés és a vita. Végül kiderült, a csoportok leleményesen találták meg a hatékonyság fejlesztési lehetőségeit. (Ez volt a 66-os módszer, amit az

amerikai felnőttoktatásban dolgoztak ki, s mi nonnan vettük át).

Ezután más módszereket ismertettünk, egyet ki is próbáltunk: a szerepjátékot. Elmondunk egy tipikus, de valójában kitalált helyzetet. Megüresedik valahol egy művelődési ház igazgatói állása, és egy bizottságnak kell eldöntenie, kit válasszanak a jelentkezők közül. A bizottságban a helyi vezetők vesznek részt: a tanács elnöke, a termelőszövetkezet elnöke, a pártszervezet titkára, az iskola igazgatója, az ifjúsági szervezet titkára. Jelentkezőket kértünk ezeknek a szerepeknek a megjelenítésére. Derültség fogadta a játékra szóló felhívásunkat, és ez csak fokozódott, amikor a vita résztvevői élethűen kezdték utánogni az egyes típusokat, sajátos beszédmódjukat is alkalmazva. Persze nem a színészi teljesítmény sikere volt a cél, hanem a szembesített nézetek egyoldalúságának, elfogultságának bemutatása, ami lehetővé tette annak felismerését, hogy miért lenne jobb az állásra jelentkezők tulajdonságainak tárgyilagos megítélése.

A harmadik évben nyári egyetemünk ismét művelődésméleti lett. Ekkor már csoportos beszélgetéseket is szerveztünk. Minthogy egy részük a szabadidőre került, és a részvételt önkéntessé tettük, kérdéses volt, lesznek-e erre érdeklődők. Már csak azért is, mert nyár van, és a melegben máshol kellemesebb helyet is lehet találni az idő eltöltésére. Meglepett, hogy még este is sokan választották ezt az elfoglaltságot, s nem egyszer az éjszakába nyúló beszélgetésen vitatták a szakmai problémákat. Ekkor a kultúra fogalmának történelmi változásairól tartottam előadást, ez filozófiai és elméleti fejtegetésekre épült. Az előadás végén hosszantartó tapsot kaptam, és ezt úgy fogtam fel, mégsem igaz, hogy a népművelőket az elmélet nem érdekli, érdemes tehát a megkezdett munkát tovább folytatni. Erre azonban itt nem adódott lehetőség, a következő évi program tervezésére már nem kértek fel. A TIT megyei titkára szerint azért, mert a felettesei helybeli igazgatót akartak a nyári egyetemen.

1975-ben jelent meg a Tankönyvkiadónál az a szöveggyűjteményem,²¹ amit a kultúra filozófiai, elméleti szakirodalmából válogattam össze. Megírtam a kandidátusi értekezésemet a kultúra fogalmának történelmi változásairól, ezt a csaknem 500 gépelt oldalon elkészült tanulmányt az akadémiai bíráló bi-

20 *Művelődésmélet*. Szegedi Nyári Egyetem, Szeged, 1972, 345 oldal.

21 *Forrásmunkák a kultúra elméletéből, I. kötet*. Szerk. Maróti Andor. Tankönyvkiadó, Budapest, 1975.

zottság 1977. február 24-én vitatta meg. A bizottság elnöke Kéri Elemér, tagjai Józsa Péter, Szentmihályi János, Tóthpál József, Vitányi Iván volt, opponense Ágh Artilla és Vonsik Gyula. A bizottság dolgozatot maximális pontszámmal fogadta el, beleértve a két opponens véleményét is. Ezzel elnyertem „a filozófiai tudományok kandidátusa” fokozatot, és velem az egyetemi doktori címet is. A docensi kinevezést az egyetem már előtte, 1976-ban megadta.

Nem sokkal a kandidátusi vita után megkeresett a Gondolat Kiadó egyik szerkesztője, Pók Lajos, hogy megjelentetné a tanulmányomat. Azt mondtam, szeretném még helyenként átdolgozni. Egyetemi elfoglaltságaim miatt azonban sok idő telt el, mire az új változattal felkerestem a Kiadót. Itt már egy fiatal szerkesztő fogadott, aki azt kérte, hogy harmadára csökkentsem az anyagot, és csak a 20. század második felére szűkített részét tartsam meg. Amikor ezt megtettem, már azzal hátrította el írásom közlését, hogy túlságosan elvont, nem lehet eladni. Felajánlotta azonban, hogy az akkor divatos „szellemi vetélkedők” módszereiről írjak valamit, az érdekelné őket. Ezt nem vállaltam, s ezért a kandidátusi disszertációm kiadatlan maradt. Csak két év tizeddel később vettem elő, és alaposan átdolgozva, kiegészítve adtam át az ELTE Tanárképző Főiskoláján működő Trefort Kiadónak. Az az Argumentum Kiadó segítségével 2005-ben közre is adta „Sok szemszögből a kultúráról” címmel.²²

Az *Élet és Irodalom* 1972. október 7-i számában jelent meg egy írásom „A kultúra új fogalma” címmel,²³ ebben azt állítottam, hogy a közgondolkodásban élő felfogás elavult, másképpen kell a kultúrát értelmezni. Ez a cikk később bekerült a Kossuth Kiadó „A kultúra fogalmáról” című cikkgyűjteményébe.²⁴ Azt hallottam, hogy a művelődéspolitikai irányítói felháborodtak írásomon, mert szerintük a szocialista kultúra elvetését hirdetem. Félreértették, amit írtam, mert abban – szovjet szerzőket is idézve – csak azt mondtam ki, hogy a kultúra nem „szellemi értékek összessége”, hanem az, hogy „milyen színvonalon élünk, viselkedünk, beszélünk és cselekszünk”, tehát nem az emberi életen kívül álló valami, hanem az emberi élet minősége.

22 Maróti Andor: *Sok szemszögből a kultúráról. Irányzatok a kultúra elméletében és filozófiájában*. Trefort Kiadó, Budapest, 2005.

23 Maróti Andor: A kultúra új fogalma. *Élet és Irodalom*. 1972. 10. 07.

24 Maróti Andor: A kultúra új fogalma. In *A kultúra fogalmáról*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980:48-55.

Hogyan alakult ebben a légkörben a népművelés helyzete? Kik, milyen tényezők segítettek vagy gátolták a működést, az oktatást?

A 60-as évek elején a Művelődésügyi Minisztérium Közművelődési Főosztálya olyan autókat vett a megyei könyvtáraknak, amelyeknek nagy karakterű volt. Ezzel azt akarták elérni, hogy a gépkocsik könyveket, festmények reprodukcióit, filmeket vigyenek kis falvakba, tanyaközpontokba, olyan helyekre, amelyek kulturális tekintetben ellátatlanok. A „művelődési autók” ismeretterjesztő előadók is utaztak, ezek a látogatások tehát sokoldalú kulturális programot nyújtottak. Havonta ismétlődő megjelenésük a programok változtatásával, a kölcsönzött könyvek cseréjével viszonylag állandó ellátottságot biztosítottak. Ez a kezdeményezés jól illett abba az elképzelésbe, hogy a népművelés feladata a kultúra széleskörű terjesztése, a „fehér folt” felszámolása.

A 60-as évek második felében valami új kezdődött. Már nem a központban meghatározott kulturális programok szervezése volt a feladat, hanem a helyi viszonyok feltárása, hogy a népművelés ahhoz kapcsolódjék, ami helyben jellemző. Sok helyen meg is kezdték a felméréseket, de legtöbbször nem tudták hozzákötni a tervezett programokhoz. Így a felmérés öncélú maradt. Ezzel együtt azonban más is megváltozott. Amíg az ötvenes években a tömeghatású programokat tekintették sikeresnek, most kezdett terjedni az a gondolat, hogy a „kis csoportos” népművelés a korszerű. Igaz, ezt mechanikusan azonosították az amatőr művészeti csoportokkal, sőt az is előfordult, hogy az ismeretterjesztő előadások csekély látogatottságában látták egyesek a fordulat lényegét. Nem értették meg, hogy a kis csoportban a résztvevők aktív szerepe a lényeges, és nem a benne levők száma. És az aktivitás nem korlátozódhat a művészeti csoportok színpadi fellépéseire, a népművelés egészében érvényesülnie kell.

1970-ben volt egy országos népművelési konferencia, amit nagyon jó előkészítés előzött meg. Szakértő bizottságokat hívtak össze, amelyek azt a feladatot kapták, hogy a népművelés részproblémáit behatóan elemezzék, és fogalmazzák meg a problémák megoldásához szükséges feladatokat. A népművelést széles értelemben, osztársadalmi létben fogták fel, nem szűkítették a művelődési házak programjaira. Sok olyan szakembert vontak be ebbe, akik figyelemre méltó gondolatokkal egé-

szítették ki a művelődést. Azt láttam, hogy nagyon jó színvonalúak voltak ezek a megbeszélések, és az írásbeli összefoglalók is jól sikerültek. Ezeket azután három kötetben kinyomtatták, de a könyvet csak szakmai körökhöz juttatták el, mintha a terjesztői úgy gondolták volna, az nem tartozik a szélesebb nyilvánosságra. A másik furcsaság az volt, hogy a konferencián ezekről az előtanulmányokról már nem volt szó, igaz, oda csak olyanokat hívtak, akik feltehetően nem is olvasták el ezeket. A konferencián nagyrészt üzemek és termelő szövetkezetek vezetői vettek részt, akiktől azt várták, hogy beszéljenek a népművelés jelentőségéről, és ők azt meg is tették. A konferencia szervezői ezzel feltehetően azt akarták dokumentálni, hogy a gazdasági élet szereplői is elismerik a népművelés fontosságát. E megoldás egyoldalúsága akkor vált nyilvánvalóvá, amikor szót kért és kapott a mátraverebélyi klubkönyvtár vezetője. Ő azzal kezdte a mondanivalóját, hogy arról a hegyről jött, ahová az elvtársak csak lejönni szoktak. Szellemes bevezetője után elpanaszolta, olyan kevés pénzt kapnak, hogy azzal az intézményüket nem lehet fenntartani. S ha ezen nem változtatnak, akkor ők is csak azt mondhatják, amit Rákóczinak írt az egyik hadvezére: „Nagyságos fejedelem, sürgősen küldjön fegyvert és lőport, mert ha nem tud, akkor tesszük, amit tehetünk. Isten óvjon bennünket”. Nagy taps fogadta ezt a szokatlan hozzászólást, amit követett a mosonmagyaróvári művelődési ház igazgatónöve, aki ugyancsak panaszkolt az intézménye rossz anyagi ellátottságát. Aczél György ekkor oda szólott az egyik szervezőnek: zárják be a konferenciát. Ez a tanácskozás második napján történt, s még hátra lett volna a harmadik nap. Azt azonban már nem tartották meg. Elfogadható volt ugyan, hogy terméketlen, ha a konferencia panasznappá válik, de az idő előtti befejezése bizonyította, nincs is helyette más mondanivalója. Volt azonban mégis ennek a rendezvénynek egy újszerű hozadéka: mire befejezték, már nem népművelési, hanem közművelődési konferenciáról beszéltek.

Azután 1974-ben megjelent egy párthatározat a közművelődésről, ez már hangsúlyozta az osztársadalmi jelentőségét, és kijelentette, hogy a párt- és szakszervezeti bizottságoknak támogatniuk kell azt. Jelentősebb volt 1976-ban a közművelődési törvény. Országgyűlési előterjesztésében a művelődésügyi miniszter, Pozsgay Imre ezt mondta: „A népművelés fogalmát, amely mechanikusan művelőkre és művelendőkre, alkotókra, terjesztőkre és passzív befogadókra osztotta az embereket, felváltottuk a

közművelődés fogalmával. Ez demokratikusabb és közösségibb magatartásra ösztönöz: olyanra, amely tudomásul veszi, hogy a művelődés az egész közösség és minden állampolgár joga, lehetősége és feladata. A közművelődés fogalma tartalmazza azt is, hogy a művelődés nem egyszerűen elfogadást és passzív ismeretszerzést jelent, hanem az alkotói és terjesztői folyamatban való cselekvő részvételt is... A közművelődés fogalma a személyek egymással való kapcsolatában és a személyiség teljességében a közösség oldaláról közelíti meg a művelődés értelmét, társadalmi hasznát és teszi hangsúlyossá a személyes részvételt, a közösségi jeleget és a művelődés fontosságát. Egyszersmind feltételezi, hogy minden ember hordoz valami sajátos tudást, tapasztalatot, amit érdemes a közösségnek átadni”.²⁵

Amikor elolvastam ezt, meglepődve ismertem fel benne azokat a gondolatokat, amelyeket az egyetemen tanítottam, amit nem én találtam ki, hanem Karácsony Sándor, aki 1945 és 1948 között volt a Szabadművelődési Tanács elnöke. Ő írta 1947-ben, hogy „a népművelésben más műveli a népet, a szabadművelődésben maga művelődik a nép – ahogy igénye és kedve tartja. A művelődés igénye és vágya alulról felfelé ható erő minden olyan kollektív életformában, amely nem mechanikus, hanem organikus jellegű. Ez az alulról építkezés, művelődő kisközösségekre támaszkodás, ezek alakulásának az erjesztése és segítése” a szabadművelődés lényege.²⁶ Csodálkoztam, hogyan jutott el ez a felfogás a miniszterhez, és mit szólnak hozzá a politikai élet irányítói? Évekkel később beszéltem erről nekem Bíró Zoltán, aki korábban hallgatóm volt az egyetem népművelés-szakán, s ekkor már a Művelődésügyi Minisztériumban dolgozott. Elmondta, hogy ezt a szöveget ő írta, a miniszter csak felolvasta. Persze vállalnia kellett a benne leírtakat, ami nem volt egyszerű, mert – ahogy Bíró Zoltántól megtudtam – a Politikai Bizottság több tagja hevesen ellenezte a törvényt, mert felismerték, hogy az szemben áll a művelődésügy központi irányításával. Hogy végül mégis csak megszavazták, az annak volt köszönhető, hogy Aczél György melléje állt, és meggyőzte Kádárt a közművelődési törvény elfogadásának jelentőségéről. Nem tudom, azért sikerült ezt megtennie, mert akkor már hivatalosan meghirdetett

25 Pozsgay Imre: A művelődés minden állampolgár joga, lehetősége és feladata. In *Szocialista közművelődés*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980.

26 Karácsony Sándor: Új szántás. *Új Szántás*. 1947. 01. 3-4. p.

jelszó volt a „szocialista demokrácia” fejlesztése, vagy azért, mert azt hitték, a közművelődésben jelzett változtatásnak nincs hatása a politikai rendszerre. Tény, hogy ezután a közművelődés jelentősége megnőtt a köztudatban, különböző helyekről kérések róla részletesebb tájékoztatást.

Megjelentek a gyakorlat korszerűsítését célzó törekvések. Megfogalmazták a komplex művelődési intézmény igényét, amelyben a társult kulturális intézmények egymást segítve, kiegészítve dolgoznak. Erről először építészek kezdtek beszélni még a 60-as években. Külföldi tapasztalataik alapján felvetették, hogy olyan épületekre lenne szükség, amelyekben mozgatható térelválasztó elemek teszik lehetővé a termék változtatható nagyságát, a soron levő programoknak megfelelően. Ez szemben állt a művelődési házakat korábban jellemző „nagyterem-szemlélettel”, azzal, hogy az intézmény központja a színpados nagyterem, és minden lényeges programot ott kell tartani, mert abban a teremben sok ember kap helyet. Ebből következett, hogy ami ezen kívül van, csak mellékes lehet. A komplex szemlélettel működő intézményben viszont sokféle program van, amelyeken kisebb létszámú a jelenlét, de a résztvevők többnyire aktívak. Ez a változás magával hozta volna a gyakorlat dinamizálását, amihez az is kell, hogy a programok sokkal jobban igazodjanak az emberek szükségleteihez.

A komplex intézmények elméleti-módszertani értelmezését részletesen mutatta be az Országos Közművelődési Központ munkatársa, Vészi János az 1980-ban megjelent könyvében.²⁷ Itt megvalósulhat a közoktatás és a közművelődés egysége, mert helyet kap az óvoda, az iskola, a művelődési otthon, a könyvtár, a mozi, a kiállító terem, sőt még a terem-sport és a vendéglátó egység is. A lényege jóval több: a részek egymást kiegészítő, segítő funkciója. Együttműködésükben érvényesülhet az egész életet átfogó művelődés folytonossága. Csoma Gyula mutatott rá arra, hogy ez az intézménytípus arra is hivatott, hogy szerves kapcsolatban a környéke lakosságával, a kis közösségek tevékenységével az önművelődésre épülő „népképviseleti demokrácia” színhelye legyen.²⁸

A 80-as évek közepén minisztériumi támogatással létre is jött néhány komplex intézmény, amit Ál-

27 Vészi János: *Alfa születik. A közoktatás és a közművelődés egysége*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.

28 Csoma Gyula: Búcsú Vészi Jánostól – és az Alfáktól is. *Új Pedagógiai Szemle*, 2003, 6:62-65.

talános Művelődési Központnak (ÁMK) neveztek el. Egységes vezetésük fogta át az egyes részlegeket. Az önművelődés azonban – amit Vészi előlegezett – nem valósult meg, de annak akkor még nem voltak meg a társadalmi feltételei. A részlegek együttműködése kialakulhatott volna, de kezdetben ez sem történt meg. Amikor a csepeli ÁMK-ban jártam, panaszkodtak az ott dolgozó pedagógusok, hogy a hátrányos családi környezetből érkező fiatalok miatt a tanulmányi átlag náluk 2,6, és ezen a rossz eredményen ők nem tudnak változtatni. Megkérdeztem az intézmény népművelőit, mit tesznek azért, hogy ez a helyzet javuljon. Azt válaszolták, ez nem rájuk tartozik, ők a kisebbeknek bábéladásokat, a nagyobbaknak discót szerveznek. Igaz, hogy az együttműködésnek itt észlelt hiányát nem szabad általánosítani, és az is biztos, hogy a kezdet fejletlenségéből még nem következik a folytatás gyengesége sem, de amit az itt kapott válasz mutatott, jellemző volt akkor a népművelés egészére. Arra, hogy a részei, intézményei önmagukba zártan gondolkodnak feladataikról, és eszükbe sem jut, hogy közös a cél, amit szolgálniuk kell. Ezt az elkülönültséget nagyon nehéz megszüntetni. Ha a cél ugyanis a kultúrának csupán a közvetítése, akkor nyilvánvaló, hogy intézményenként és részterületenként azt másképp lehet teljesíteni. Tehát nincs szükség együttműködésre az intézmények között.

Tanulságos az a kép, amit Lipp Márta adott az ÁMK-ról egy 2000-ben tartott előadásában. Mikor létrehozták az ÁMK-t, remélni lehetett, hogy fellazítják az iskolai oktatás merevségét. „A szervezettebb iskola bedarált a művelődési házi jellegű munkát. Az Általános Művelődési Központok 50%-ában nincs felsőfokú közművelődési végzettségű munkatárs. Az intézmények több mint 50%-ában – ezek mind falusi és 3000 lélekszám alatti települések – semmilyen közművelődési munkakör sincs nevesítve. Súlyosbítja a helyzetet, hogy ahol nevesítve van a közművelődés, ott is jobbára könyvtárosi munkakört takar... Az adataink azt jelzik, hogy az általános művelődési központokban a közművelődés strukturálisan alárendelt helyzetben van, ami lehetetlenné teszi, hogy saját immanens szakmai logikája szerint működjön”.²⁹ Ez a helyzet

29 Lipp Márta: Egy ámk-kutatás első eredményei. In Török József szerk. *Közművelődési Nyári Egyetem 1999–2008*. Bába Kiadó – Csongrád Megyei Népművelők Egyesülete, Szeged, 2010:545-551. On-line: http://shp.hu/hpc/web.php?a=knye&co=valogatas_a_10_ev_eloadaisaibol_nT29

tanúsítja, hogy nemcsak a tevékenység integrációja nem valósul meg ezekben az intézményekben, de azt is, hogy a népművelési, közművelődési gyakorlat képtelen elfogadtatni önmagát és a közös tevékenység szükségességét az iskolával, ha nem alakul ki az „élethosszig tartó tanulás” rendszere. Ezt perze a 70-es, 80-as években még nem lehetett látni előre, legfeljebb csak sejteni.

A gyakorlat korszerűsítését célozta a „nyitott művelődési ház”, az intézmények kihasználatlan előterének hasznosítása. A minisztérium anyagi támogatásával a kísérlet megvalósítását vállaló intézmények előterükben három övezetet alakítottak ki: információs, kommunikációs és a kreativitást segítő övezetet. Az elsőben bárki tájékoztatást kaphatott az életviteléhez kapcsolódó problémáira. (Egészségügyi, jogi, műszaki, nevelési stb. ügyekben arról, hogy mikor, hol és kihez fordulhat.) A második kényelmes fotelekkel berendezett rész volt, ahol a betérők beszélgethettek egymással. A harmadik különböző eszközök használatát tette lehetővé. (Kézimunka, rajz, magnetofon, videó stb.) Mindezek nemcsak a tér jobb felhasználását segítették, de azt is éreztették, az intézmény akkor is felkereshető, ha ott nincsenek rendezvények. A „rendezvényközpontú” gyakorlatot akarták felváltani az „ember-központúval”, ami azt jelentette, hogy nem a kultúrából önkényesen kiválasztott elemekhez keresnek közönséget, hanem az emberek életmódjához kapcsolódó problémák megoldására szerveződő közösségeket tekintik működésük lényegének. És a közművelődési törvény szavaival: a „művelés” helyett a „művelődést” célnak. Nem tudom, maradt-e mára valami ebből a kísérletből, attól tartok azonban, hogy elapadt. És nemcsak a központi anyagi támogatás hiánya miatt, hanem azért, mert az nem tudott szervesen beépülni a közművelődésben dolgozók gondolkodásába.

A népművelésből a közművelődésbe történő átváltás értelme sokak számára nem volt magától értetődő. 1979-ben megalakították a Magyar Népművelők Egyesületét, mintha jelezni akarták volna, hogy a szakma jelentős része nem tud azonosulni a fogalomváltással. Pontosabban: a népművelést és a közművelődést azonosnak véve, az ott dolgozók megjelölésére megtartják a „népművelő” nevet. Kétségtelen, hogy szerencsétlen lett volna helyette a „közművelő” elnevezést alkalmazni, már csak azért is, mert benne tovább élt volna a „művelő” szándék. A „művelődésszervező” sem lett jobb,

mert ha a művelődés az egyénben lejátszódó folyamat, akkor azt nem lehet kívülről szervezni, csak ösztönözni, segíteni. S mert a közművelődésben dolgozók megjelölésére nincs találó név, úgy látszott, mintha a „népművelő” használata indokolt lenne. Csakhogy a Magyar Népművelők Egyesületének ma is olvasható internetes honlapja szerint ez az egyesület „képviseli a kultúráközvetítésben dolgozó művelődésszervező munkatársakat”.³⁰ Ez a megjelölés két helyen is elárulja, hogy számukra a közművelődés tulajdonképp kultúráközvetítésen alapuló művelődésszervezés. Azaz nem más, mint kulturális rendezvényszervezés, amelyben remélhető, hogy a megjelentek művelődnek is. Vagyis az, amit évtizedekkel ezelőtt a Közművelődési Törvény már elavultnak mondott.

Erről jut eszembe Karácsony Sándor megállapítása 1947-ből: „A szabadművelődés nem az iskolán kívüli népművelés korszerű formája, hanem merőben új valami, amely csak azóta lehetséges... mióta Magyarország a demokrácia útjára lépett... Sajnos azonban egészen jóindulatú és az élet egyéb körülményei között tiszta látású demokraták között is akadnak számosan olyanok, akik még mindig ragaszkodnak az iskolán kívüli népművelés jól bevált rendszeréhez... Állapítsuk meg hát tárgyilagosan és szenvtelenül: a tegnap hallani sem akar szabadművelődésről sehol az országban... Pedig az iskolán kívüli népművelés meddő marad, csődöt mond, tekintet nélkül arra, hogy ki végzi”.³¹ Ha a népművelők egy része nem érti, miért és miben kellene változtatni megszokott gyakorlatán, nem csodálható, hogy a kívülállók sem képesek felfogni, mit is jelent a közművelődésnek a társadalom egészére kiterjedő illetékessége. Erre bőven lehet találni beszédes példákat a múltból és a jelenből egyaránt.

A 70-es évek végén meghívást kaptam például a rádió és a televízió oktatási osztályától, hogy a munkatársaiknak szervezett tanfolyamon beszéljek a közművelődési törvényről. Bár a hallgatóim figyelmesen követték, amit mondom, a hozzászólásaikból kiderült, szerintük a munkájuk nem közművelődés. Szerintük a rádió és a televízió feladata a hírközlés és a szórakoztatás – a műveltség fejlesztése az iskolákra tartozik. Hasonló véleményt kaptam a rádió és a televízió akkori vezetőitől is. Megkeres-

30 www.magyarnepmuvelokegyesulete.hu

31 Karácsony Sándor: Az Országos Szabadművelődési Tanács első és második esztendejének mezejgyéjén. *Új Szántás*, 1947. 3.

tem őket egy javaslattal, abban felvettem, hogy indítanánk az egyetemen egy speciális szakírányt a tömegkommunikációról, és felajánlottam, hogy abban az ő szakembereik taníthatnának. Ez az elképzelés szerintem beleillett abba az elképzelésbe, hogy a közművelődés a kulturális élet egészét átfogja. Ők azonban nem fogadták el a javaslatomat. Azzal érveltek, hogy a rádiónál és a televíziónál végzendő munka nem népművelés, ezért nincs szükségük ilyen végzettségűekre. Bármilyen felsőfokú végzettségűt felvesznek, és ők majd a gyakorlatban sajátítják el azt, ami a rádiónál vagy a televíziónál kell. Reménytelennek látszott meggyőzni őket arról, hogy tévednek, amikor így vélekednek.

Pozitív tapasztalatot viszont onnan szereztem, ahonnan nem is vártam. Még a 70-es évek elején meghívott a Műszaki Egyetem kulturális titkárságának vezetője, Varga Tamás, hogy tartsak náluk előadásokat a közművelődésről. Egyetemünk hallgatóinak klubjában (az R-klubban) sokféle lehetőség volt akkor a szabadidő eltöltésére. Minthogy ezek játékos elfoglaltságok voltak, feltételeztem, hogy az előadásaim nem illenek ide. Tévedtem, már az első alkalommal 30-40 érdeklődő hallgatott meg, és mondta el a gondolatait az előadásom után. Az érdeklődés nem csökkent a következő alkalommal sem. Ezért volt meglepő, hogy a harmadik előadásomra csak két fiatal jött el. Azt mondtam nekik, üljünk le a klub előterében, és várjunk, hátha jönnek még mások is. Elkezdtünk beszélgetni a soros témáról, a tudományos-technikai forradalomról. A klubban többen szórakoztak, kártyáztak, sakkoztak, zenét hallgattak. Egyszer csak átjött valaki hozzánk, és hallgatta, miről beszélünk. Azután engedélyt kért, hogy közénk ülhessen, és elmondhassa a véleményét. Ez a jelenet még párszor megisméltődött, és amikor bejelentették, hogy záróra van, el kell hagynunk a klubot, már tízen voltak mellettem.

Az utcán folytatódott a vita, én már meg sem szólaltam, csak figyeltem őket. Egészen addig, amíg az utcai lámpák fénye gyengébbre nem váltott, mert éjfél volt. Akkor elbúcsúztunk egymástól, és megtudhattam a kezdeti „érdektelenség” okát: aznap nagypéntek volt, és a húsvéti szünet miatt a vidéken lakók hazautaztak. Ebből következett, hogy az újabb előadáson ismét a régebbi létszámban vettek részt. A történet azonban ezzel még nem ért véget. Varga Tamás egy hirdetményt tett ki az egyetemen, hogy önképző köröket lehet alakítani különböző témákról, s ha valamelyiket legalább öten választ-

ják, azoknak „összejöveteli helyet, tematikát, információkat és szakemberrel folytatható konzultációt” biztosítanak. A hirdetményen néhány kedvező csináló téma volt felsorolva azzal a megjegyzéssel, „folytasatok”. És néhány nap alatt a hirdető plakát tele lett újabb ötletekkel. Az öntevékeny körök vezetőinek azután Varga Tamás nyári táborát szervezett a Balaton partján, és ott ők a felhasználható módszereket ismerhették meg. Amikor meglátogattam a táborukat, azt láttam, hogy valamennyien olyan pólót viselnek, aminek a hátára egy Q betű volt festve. Kérdeztem, ez mit jelent? – Kultúros – mondták nevetve.

Egyébként Varga Tamás 1973-ban a Népművelési Intézet munkatársa lett, az ott dolgozó feleségével, Vercseg Ilonával együtt levelező tagozaton elvégezte az egyetem népművelés-szakát, 1977-ben szereztek diplomát, majd Beke Pállal és Péterfi Ferencsel együtt 1989-ben megalapították a Közösségfejlesztő Egyesületet, mely feladatának az állampolgári öntevékenység kialakítását tartotta a demokratikus közélet és a települések fejlesztése érdekében. (Ma is működik: <http://www.kka.hu/>).

Azzal, hogy a műszaki egyetemen volt komolyabb érdeklődés a közművelődés iránt, egybe vágott az a meghívás is, amit az ELTE Természettudományi Karának hallgatóitól kaptam. Igaz, hogy ez csak egyszeri alkalomra szólt, de itt is eléggé népes hallgatóság figyelt arra, amit mondok. 1983-ban már a TTK tanárai kértek tőlem előadást a kultúráról és a művelődésről. Ezt a tanácskozást a TTK Filozófiai Tanszéke kezdeményezte, személy szerint Horváth József, de az egyetem visegrádi üdülőjében rendezett összejövetelre eljöttek a Természettudományi Kar tanszékvezetői. A tanácskozáson 26 előadás hangzott el, az első előadást én tartottam „A kultúra egysége” címmel.³² Utána ilyen előadások hangzottak el: „Tudománytörténet, művelődéstörténet” (Bíró Gábor), „A kultúra geonómiai gyökerei” (Szádeczky-Kardoss Elemér), „A fizika része a természettudományos kultúra kialakításában” (Marx György), „Miért részei az általános emberi kultúrának a természettudományok?” (Abonyi Iván), „A kvantummechanikai forradalom és a kultúra” (Szegedi Péter), „A kultúra evolúciógenetikusszemmel” (Vida Gábor), „A gondolkodás kulturális szintjei” (Erdei László), „Az ismeretterjesztés stratégiája” (Tihanyi László).

32 Maróti Andor: A kultúra egysége. *Acta Philosophica*. Tomus 10. ELTE TTK Filozófiai Tanszék, 1983:11-40.

Hasonló képet adott a két évvel később rendezett tanácskozás. A bevezető előadást itt is én tartottam „Természet és kultúra viszonyának változása a kultúra elméletében” címmel.³³ Utána több előadás hangzott el, ilyen témákkal: „A természettudomány kulturális rekonstrukciójának kérdéséhez (Horváth József), „A természettudomány, mint módszer és mint világnézet” (Csányi Vilmos), „A fizikai világkép kulturális aspektusai” (Müller Antal), „Az anyag szerkezetéről alkotott felfogás a tudományos világképben és az általános kultúrában” (Darvas György), „Robottechnika és kultúra” (Szűcs Ervin), „Biológia és kultúra” (Szigetvári Sándor), „Az antropológia és a filozófia a bölcs emberről” (Eiben Ottó), „A tudomány és a művészet gyökere egy” (Tusa Erzsébet).

Az előadások két kötetben megjelentek az egyetem kiadványában (lásd 35-36. lábjegyzet). Az első kötet bevezetőjét Ádám György, az egyetem rektora írta. Panaszolta, hogy a hazai kulturális fórumok következetesen mellőzik a reál-tudományokat, mintha azok nem tartoznának a kultúrához. Ezt olvasva elgondolkoztam azon, mivel magyarázható, hogy ilyen konferenciát a Bölcsészkar nem hív össze a kultúráról és a művelődésről saját tanszékeinek részvételével?

Erre magyarázatot kaptam akkor, amikor Vitányi Iván a Művelődéstudományi Kutató Központ igazgatója javasolta, hogy a Bölcsészkaron az olyan rokonszakok, mint a néprajz, a régészet, a művészettörténet, a könyvtár és a népművelés közös alapról induljanak el, és csak később specializálódjanak. Mondjanak le arról, hogy a hallgatóik két szakon tanuljanak, az így felszabaduló idővel viszont a szakképzésük ideje növekedne. Bár a közös alap a javaslat szerint művelődéstörténet és művelődélmélet lett volna, az érintett tanszékek vezetői elutasították a kezdeményezést. Azzal érveltek, hogy a múzeum tudományos intézmény, nem népművelési. Ehhez csatlakozott a könyvtáros tanszék akkori vezetője, Dán Róbert is, kijelentve, hogy a könyvtárosok feladata könyvanyaguk tudományos feldolgozása, nem az olvasókkal való foglalkozás. Véleményem szerint ezt az álláspontot a népművelés alacsony társadalmi presztízse és a művelődési házakra szűkített felfogása okozta, és ezen a közművelődési törvény sem változtatott.

33 Maróti Andor: Természet és kultúra viszonyának változása a kultúra elméletében. *Acta Philosophica*. Tomus 12. ELTE TTK Filozófiai Tanszék, 1985:9-32.

Befolyásolta-e ez a szemlélet, a kultúrának és a művelődésnek ez a felfogása az egyetemi képzészetek helyzetét?

Amikor az egyetemünk vezetői szakcsoportunk tanszékké fejlesztését jóváhagyásra felterjesztették a minisztériumhoz, reméltem, hogy az már csak formalitás lesz, hiszen az egyetemünk vezetése határozottan mellénk állt. Nem így történt. A döntést évekig halasztották. Amikor személyesen érdeklődtem a minisztérium felsőoktatási főosztályán, hogy miért késik a jóváhagyás, ezt a választ kaptam: csak. Ismertem, aki ezt a választ adta, korábban a Bölcsészkar régi magyar irodalmi tanszékén dolgozott, Tarnóc Márton volt. Ez a semmitmondó válasz már éreztette, a beadványt el fogják utasítani. Amikor végre döntöttek, a tanszék létesítésével Németh G. Béla irodalomtörténészt bízták meg, és a tanszékhöz csatolták a Népművelési Szakcsoportunkat. (Már nem a Könyvtártudományi Tanszékhez tehát.) Az új tanszék elnevezése a minisztériumi határozat szerint „Művelődéstörténeti és Művelődélméleti” lett volna. Az kevésbé bántott, hogy engem nem tartottak alkalmasnak a tanszék vezetésére, az már sokkal inkább, hogy a szakcsoportunkat sem tartották illetékesnek a tanszék nevében megjelölt tárgyak tanítására. Ezt csak úgy teheték meg, hogy nem ismerték, mit tettünk ennek érdekében, vagy ha ismerték valamennyire, azt nem találták egyetemi szintűnek. Csakhamar kiderült, Németh G. Béla a művelődélméletet elutasítja, azzal nem akar foglalkozni, a népművelésről pedig kijelentette, az nem tudomány, ezért ezt a szakot meg kell szüntetni. Nemsokára azonban megpályázta a Reformkori Irodalomtörténeti Tanszék vezetői állását, azt meg is kapta, és aki a helyébe került a Művelődéstörténeti Tanszék vezetésére – Kósa László –, már más szemlélettel ítélte meg a helyzetünket. Abba nem akart beleszólni, nem is kezdeményezte szakunk megszüntetését.

Ez azonban csak átmeneti helyzet volt. 1979-ben Sárospatakon volt egy tanácskozás, amire azokat hívták meg, akik egyetemen, főiskolán a népművelés-szakon tanítottak. A találkozó jó hangulatban kezdődött, akkor úgy látszott, valamennyi intézményben kedvezően alakul ennek a szaknak a helyzete. Egyedül a mi tanszékké válásunk kudarca volt ezzel ellentétes, de azt hittük, ez csak mellékes jelenség, hiszen Debrecenben már régen jóváhagyták a tanszékké fejlesztést. Tévedtünk. A sárospataki összejövetelen elhangzott egy előadás, amit a mi-

nisztérium felsőoktatási főosztályának képviselője tartott, és ő bejelentette: megváltoztatják a képesítési rendeletet, ezen túl népművelési munkakörökben bármilyen szakon szerzett felsőoktatási végzettség elfogadható. Azt csak egy rövid tanfolyammal kell kiegészíteniük azoknak, akik népművelési munkakörben dolgoznak, és ezt a tanfolyamot az Országos Közművelődési Központ fogja lebonyolítani. (Ez volt a Népművelési Intézet új elnevezése.) Bár ez az előadás nem tette hozzá, hogy eszerint fölösleges az egyetemi, főiskolai népművelési képzés, de megértettük, az új helyzet gyakorlatilag ezt jelenti.

Ettől kezdve nálunk fokozatosan építették le a szakon tanulók létszámát. A nappali tagozatra eleinte évenként már csak öt főt lehetett felvenni a korábbi 20-25 helyett, majd később ezt is csak két évenként tehetjük meg. Úgy látszott, a tanárképző és a tanítóképző főiskolákat a létszám csökkentése nem érinti, az ELTE-t igen. 1983-ban lejárt a szakcsoport-vezetői megbízatásom, ezért kértem, hogy azt ne újítsák meg, hanem nevezék ki helyettem valamelyik munkatársamat. (Egy szakcsoport vezetését adjunktus is megkaphatta.) Erre három munkatársamat neveztem meg: Gelencsér Katalint, Heleszta Sándort, Marciszovszky Jánost. Dékánunk, Pölöskei Ferenc az utóbbit bízta meg a szakcsoport vezetésével.

Annak ellenére, hogy az egyetemen fogyatkozó hallgatói létszámunk miatt csökkent az elfoglaltságunk, nem gondoltuk, hogy a képzésünk megszűnéséhez vezethet. A 80-as évek elején a Fővárosi Pedagógiai Intézzel közösen pályáztunk a felnőttoktatók posztgraduális képzésének pénzügyi támogatására. A Művelődési Minisztériumtól elnyert támogatás lehetővé tette, hogy egy kétéves tanfolyamon – oktatóink részvételével, de az egyetemtől függetlenül – megvalósítsuk az önálló felsőfokú andragógiai képzést. A felnőttoktatás elmélete, pszichológiája és módszertana tantárgycsoport formájában évek óta létezett az egyetem népművelés-szakán, de ez nem érintette azokat, akik a felnőttoktatásban dolgoztak. Az új kezdeményezés azt próbálta ki, hogy miként lehet ezt azok számára megvalósítani, akik felsőfokú végzettséggel dolgoznak a felnőttoktatásban, de ilyen képzésben nem részesültek.³⁴

1983 őszén tizenkét önként jelentkezővel indult az első kísérleti képzés a következő tárgyakkal:

34 Maróti Andor: Felnőttnevelési szakképzés az egyetemen. *Andragógia*. 3. kötet. 1986:47-50.

I. évben: „A munka melletti tanulás társadalmi meghatározói” (Vagyis a felnőttoktatás szociológiai alapjai), „A felnőttoktató és a tanuló felnőttek” (Az önismeret és emberismeret fejlesztése pszichológia, szociálpszichológia és andragógia-pszichológiai vonatkozásokkal), „Tudástan” (Komplex elméleti tárgy a társadalmi tudás elosztásáról, amelyben megtalálhatók a tudásszociológia, nyelvészociológia, pszicholingvisztika, ismeretelmélet, közléselemélet, tudományelmélet, rendszerelmélet, logika, dialektikus logika és a nevelésemélet elemei). II. évben: „A felnőttoktatás története (Zömében magyar, de egyetemes történeti vonatkozásokkal), „Művelődési funkciók és struktúrák” (Elméleti tárgy a művelődés- és nevelésfilozófia, valamint az andragógia elmélete alapján), „A felnőttképzés folyamata” (Didaktikai és metodikai problémák).

Ezeket a tárgyakat Gelencsér Katalin, Heleszta Sándor, Török Iván és én tanítottam. Figyelmet érdemel a tanterv új tárgya: a Tudástan, amit Gelencsér Katalin dolgozott ki nagyon alaposan és sokoldalúan. Az előadások száma viszonylag kevés volt a kéthetenként 6-6 órás foglalkozásokon, azok nagy részét csoportmunka töltötte ki, amelyben a tárgyhoz kapcsolódó szakirodalom szövegeinek értelmezése volt a feladat. A résztvevők szöveggyűjteményben kapták meg ezeket, egy-egy alkalommal mintegy száz oldal terjedelmű irodalmat kellett feldolgozni. Az elemző munkához témavázlatok, fogalomértelmező jegyzetek, tesztek és feladatlapok kapcsolódtak. Az első évben háromszor kellett írásbeli feladatot is megoldani. Például: „Fel kell mérni saját tanulási szokásait egy tesztlap segítségével, majd az iskolájában egy kiválasztott tanulóval kell ezt megismételni, és a kettőt összehasonlítani, majd összevetni a szakirodalom megállapításaival”. „Ugyanezzel a tanulóval interjút kell készíteni az életútjáról és a tanuláshoz vezető motívumairól. A nyilatkozatot elemezni és értékelni kell a tanult tárgyak segítségével”. „Saját tanulási nehézségeit kell értelmezni, összehasonlítva a tanári munkája közben tapasztalt tanulási nehézségekkel”.

Ezek a feladatok mutatták, hogy a képzés lényege az aktív tanulói munka volt, s benne az elmélet és gyakorlat állandó egymásra vonatkoztatása, emellett a saját tanári munka elemzése is. Ennek hatására nőtt az érdeklődés a képzési folyamat előrehaladásával. Az első év egyik résztvevője erről így nyilatkozott: „Énbennem a képzés hatására az a sorrendi változás történt, hogy már nem a tantár-

gyat tanítom a tanulóimnak, hanem őket vezetem be a tantárgy összefüggéseibe, úgy, ahogy számukra az a legoptimálisabb. Ez a változás talán kevésnek tűnhet, de nem az”. A résztvevők közül tíznek volt középiskolai tanári képzettsége, egynek általános iskolai és egynek gép- és gyorsíró iskolai. Munkakör szerint négyen tanítottak gimnáziumban, hatan szakközépiskolában, egy általános iskolában, egy gép- és gyorsíró iskolában dolgozott.

Minthogy a képzés állandó aktív munkát feltételezett, amely tükrözte a résztvevők teljesítményeinek színvonalát, elegendőnek látszott, hogy az első év végén csak egy vizsga volt: a Tudástan, de abba bele kellett építeni a másik két tárgyban tanultakat. Emellett félvétenként beszámoló is voltak négy önként választott témáról. Így lényegében ez a tanfolyam „irányított önképzésnek” volt felfogható, amit egyrészt a szakirodalom alapos, elemző feldolgozása, másrészt a rendszeres csoportmunka jellemezett.

Az 1984 őszen induló második kísérleti csoport szándékosan heterogén összetételű lett: a jelentkezőknek több mint fele az egyetem népművelés-szakán szerzett korábban diplomát, tehát volt már bizonyos andragógiai előképzettségük. A jelentkezők kisebb része dolgozók iskoláiban tanított, de volt már köztük főiskolán tanító tanár is. Érdekes volt látni, hogy ez a kétféle képzettségű és tapasztalató csoport hogyan tudja egymást kiegészíteni az elmélet és a gyakorlat állandó összevetésében.

Kísérleti tanfolyamunk lényegében megelőlegezte az egyetem andragógiai-szakképzését, amit akkor még a népművelés-szak specializációjaként képzeltünk el, de már posztgraduális szinten. Tervünk azonban akkor és ott meg nem valósulhatott, mert az ELTE Bölcsészkarán ezután fokozatosan leépítették, majd a 90-es évek közepén megszüntették a népművelési szakképzést.

Ezekben az években több vidéki intézmény kért meg, hogy náluk is tanítsak. Előbb a szombathelyi Tanárképző Főiskola, majd az egri Tanárképző Főiskola és annak budapesti tagozata, a SZOT Közpon-ti iskola is. Emellett a pécsi egyetem Budapesten létesített, levelező tagozatosokat oktató kihelyezett központjai is, az egyik Óbudán, a másik a Józsefvárosban. Általában a művelődéstudomány tanítását kérték tőlem. Ezek a helyszínek ugyan nem adtak azonos idejű elfoglaltságot, mégis sok munkát ad-

tak, hiszen az előadásokon kívül vizsgáztatnom is kellett a nem egyszer nagy létszámú évfolyamokon. Azért tudtam teljesíteni mégis a vállalt feladatokat, mert érdekelt, hogy máshol milyen eredményeket tudok elérni.

A rendszerváltás után a Bölcsészkaron mindegyik szakon megszüntették a levelező tagozatot. A kiegészítő tagozat maradhatott volna még, de megszűnt az a kedvező helyzet, hogy az itt tanulók tanulmányi szabadságot kapnak, és útiköltségüket a munkahelyük megtéríti. Ezt a hallgatóink már nem tudták vállalni, ezért ez a tagozat is megszűnt. Közben a nappali tagozaton tanulók száma minimálisra csökkent, úgyhogy várható volt, ez a tagozatunk is meg fog szűnni. 1995 decemberében a Kar dékán-helyettese közölte, nyugdíjazni akarnak. Hatvan-nyolc éves voltam, nem ellenezhettem, már csak az alacsony hallgatói létszám miatt sem. Ugyanezt közölték Marczišovszkyval is, aki nálam öt évvel fiatalabb volt. A következő évben azután két munkatársamat kivéve szakcsoportunkban mindenkinek felmondtak, még a titkárnőnknek és a könyvtárosunknak is. Bujdosó Dezső és Király Jenő azért maradhatott még, mert az akkor indított kulturális menedzser-képzésben taníthattak. Ez azonban csak tanfolyam volt, egyetemi szaknak nem volt tekintendő. Nem sokáig működött ez a képzés, bár elég sok jelentkező volt rá. Király Jenő azután a megalakuló Filmelméleti Tanszékre került, ott még sokáig tanított.

Hogyan alakult ezután a szakmai életed?

A nyugdíjazásom előtt 1995 augusztusában, a 20-i ünnep előtti napon az országgyűlés épületében Göncz Árpád átadta nekem a Köztársasági Érdemrend Kiskeresztjét. Ugyanezt kapta meg aznap Durkó Mátyás is. Kitüntetésünket a Művelődésügyi Minisztérium Közművelődési Főosztálya javasolta, elismerve ezzel a népművelés-szakért végzett munkánkat. 2002-ben megkaptam a Besenyei György-díjat, amivel a közművelődésben elért eredményeket jutalmazták. Ugyanekkor a Fővárosi Önkormányzat „Dicséret oklevelét” adott „a kulturális szakemberek képzésében végzett több mint 40 évi eredményes munkáért”, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat pedig „Aranykoszorús emléklappal” jutalmazott. Ekkor történt, hogy az ELTE Tanárképző Főiskolai Kara Művelődés-szervező Tanszéke és annak „Az Élethosszig Tartó

Göncz Árpád átadja a Köztársasági Érdemérem Kiskeresztjét a Parlamentben 1995. augusztus 19-én.

Magyar közművelődési szakemberek dr. Katus József otthonának kertjében a hollandiai Puttenben, 1988-ban.

Művelődésért Alapítványa” ünnepséget szervezett a 75. születésnapom megünneplésére. A szervezők egykori tanítványaim voltak, és az ünneplésen megjelentek többsége is közülük került ki. Ekkor kaptam meg tőlük a „Közművelődés és felnőttképzés” című tanulmány-kötetet,³⁵ amelyet külföldi és hazai szerzők írásai mellett felsorolták mindazok nevét, akiket az egyetemen és a főiskolán tanítottam, és azokat, akik velem együtt ezen a szakon tanították őket. Ezt egészítette ki az addig megjelent írásaim jegyzéke. Nagyon jól esett ez a figyelmesség és megemlékezés az eredményeinkről.

Egyetemi szakunk megszüntetése mégsem jelentette tanítási lehetőségeink megszűnését: az ELTE Tanárképző Főiskolai Karán tovább élt ez a szak „művelődésszervezés” néven, és itt külső előadóként vállalhattunk tanítást. (Gelencsér Katalin félállást is kapott egy ideig.) Én is tanítottam még tizenhárom évig, és ezt a munkát csak 81 éves koromban hagytam abba. Ezután egyre több cikket tudtam írni, s néhány könyvem is megjelent. Még 1992-ben kiadták „A fordulat esélye a felnőttek tanításában és művelődésében” című könyvem, amelyben a TIT Szövetségi Iroda támogatott.³⁶ Ugyanebben az évben adta közre a Nemzeti Távoktatási Tanács a „Mi a távoktatás?” című tanulmányomat.³⁷ 1994-ben jelent meg egy tankönyvem „A művelődésemélet alapjai” címmel,³⁸ amit a Pécsi Egyetem adott ki. 2005-ben a Nyitott Könyv kiadónál jelent meg a „Tanulmányok és előadások a felnőttek képzéséről” című könyvem, amely a különböző időben és helyen megjelent írásaimnak volt a gyűjteménye.³⁹ Ugyanebben az évben adta ki az ELTE Trefort Kiadója a „Sok szemszögből a kultúráról” című könyvemet, amelynek alcíme „Irányzatok a kultúra elméletében és filozófiájában” volt.⁴⁰ Ugyancsak a

35 *Közművelődés és felnőttképzés. Írások Maróti Andor 75. születésnapjára.* ELTE Élethosszig Tartó Művelődésért Alapítvány, Budapest, 2002. 428 oldal.

36 Maróti Andor: *A fordulat esélye a felnőttek tanulásában és művelődésében.* TIT Szövetségi Iroda, Budapest, 1992. 77 oldal.

37 Maróti Andor: *Mi a távoktatás?* Nemzeti Távoktatási Tanács. Budapest, 1992. 63 oldal.

38 Maróti Andor: *A művelődésemélet alapjai.* Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, 1994. 129 oldal.

39 Maróti Andor: *Tanulmányok és előadások a felnőttek képzéséről.* Nyitott Könyv Kiadó, Budapest, 2005.

40 Maróti Andor: *Sok szemszögből a kultúráról. Irányzatok a kultúra elméletében és filozófiájában.* Trefort Kiadó, Budapest, 2005.

Trefort Kiadónál jelent meg 2007-ben a „Gondolatok a kultúráról, a műveltségről és a közművelődésről” kötetem.⁴¹ A „Nemzetközi összehasonlító felnőttoktatás” című összeállításom 2010-ben az összehasonlító andragógia című egyetemi tantárgy tankönyve lett.⁴² Első fejezete azokat az országokat mutatta be, amelyeknek a felnőttoktatása hatott a hazai gyakorlatra. Második fejezete a pedagógia és az andragógia kapcsolatát tárgyalta. A harmadik fejezet az egyetemes felnőttképzés irányzatait elemezte, a negyedik fejezet pedig az UNESCO felnőttoktatási világkonferenciáit ismertette. 2013-ban jelent meg „A nélkülözhetetlen kultúra” című ismeretterjesztő munkám, ami azért került az ausztriai United Kiadóhoz, mert a hazai könyvkiadók nem válaszoltak arra a kiadás iránt érdeklődő levelemre, amelyet elküldtem nekik a kéziratom tartalomjegyzékével és szinopsziséval együtt.⁴³ Miután a könyv megjelent, a „Könyv, könyvtár, könyvtáros” című lap „Egy csodálatos könyvről” című recenziójában ajánlotta a kötetet „minden felnőtt embernek”.⁴⁷ (A könyv három év alatt 151 (!) példányban fogyott el.) Könyveim sorát 2015-ben „A tanuló felnőtt” című kötet zárta, amit az ELTE Andragógiai Tanszéke mellett működő „Az Élethosszig Tartó Művelődésért” Alapítvány adott ki a Magyar Tudományos Akadémia anyagi támogatásával.⁴⁴

Milyen szerepe volt ezekben a publikációkban annak, hogy a külföldi szakterület eredményeit, művelőit alaposan ismerted?

Nagyon sok, mert kezdettől törekedtem annak megismerésére, hogy máshol mit tesznek, hogyan alakul ugyanez a képzés és a mögötte álló tudományos kutatás. Ehhez nyelvtudás is kellett. 1970 februárjában lettem angoltól a középfokú nyelvizsgát, majd 1985-ben németből. A tájékozódásomnak háromféle lehetősége volt: a szakirodalom feldolgozása, a külföldi országokba tett rövidebb-

41 Maróti Andor: *Gondolatok a kultúráról, a műveltségről és a közművelődésről.* Trefort Kiadó, Budapest, 2007. 236 oldal.

42 Maróti Andor: *Nemzetközi összehasonlító felnőttoktatás.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2010.

43 Vajda Kornél: Egy csodálatos könyvről – néhány szerény kritikai megjegyzéssel. *Könyv, könyvtár, könyvtáros*, 2013. 6:62-64.

44 Maróti Andor: *A tanuló felnőtt.* ELTE Élethosszig Tartó Művelődésért Alapítvány, Budapest, 2015. 202 oldal.

hosszabb tanulmányút és a nemzetközi konferenciákon való részvétel. Ezek nélkül nem is tudtam volna jó teljesítményt elérni. Persze a tanulságok apránként halmozódtak, és csak egészükben vált felismerhetővé az értékük. Az egyetemi munkám elején is mehettem külföldi tanulmányútra, de csak a szocialista országokba. Csehszlovákiába, Lengyelországba, az NDK-ba. Ezeknek az országoknak a gyakorlata nagyon hasonlított ahhoz, ami nálunk volt, ezért itt inkább a személyi kapcsolatok voltak értékesek. Még itt is találkoztam azonban olyan jelenséggel, ami inkább az 50-es évek magyarországi gyakorlatára hasonlított. 1963-ban mentem Kelet-Németországba Bánszky Pállal, a Népművelési Intézet munkatársával, aki elsősorban az amatőr képzőművészet iránt érdeklődött. Akkor nyílt Drezdában egy országos amatőr kiállítás, amit meg akartunk nézni. Ma már mosolygunk azon az anekdotán, amit elmesélek ezzel kapcsolatban. A tolmácsunk azt mondta, a megnyitóra nehezen tud meghívót szerezni, mert sokan lesznek ott. Megnyugtattuk, ráérünk máskor is megnézni ezt a kiállítást. Ő azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a megnyitó ünnepségre menjünk el. Szerzett is belépőket, és taxit is hívott. Amikor a múzeumhoz közeledtünk, azt láttuk, hogy az út két oldalán nagyon sokan állnak. Behajtott a kocsink a múzeum bejárata elé, ahol egy fúvós zenekar állt. Ahogy kiszálltunk az autóból, a zenekar elkezdte játszani a Radetzky-marsot. Nem értettük a váratlan ünnepi fogadtatást, de csak egy pillanatig. Újabb kocsisor érkezett, és abból kiszállt Walter Ulbricht és a párt több más vezetője. A biztonsági emberek gyorsan eltereltek bennünket, és megértettük, hogy a fúvószene nem nekünk szól. De azt láttuk, hogy a terem valóban tele volt vélhetőleg fontos emberekkel, és a képek a „szocialista realizmusnak” megfelelő témákat ábrázoltak.

Akkor indult az NDK-ban egy mozgalom a következő felszólítással: „Greif Feder, Kumpel” (Ragadj tollat szaktárs!) Célja az volt, hogy munkásokat biztasson szépirodalmi művek alkotására, mert így akarták fejleszteni a szocialista irodalmat. Meghívtak bennünket a „kultúrmunkások” értekezletére, ahol a magyarországi népművelés ismertetése után azt kérdezték tőlünk, hogyan küzd a népművelés a nyugat-német imperialisták ellen? Amikor erre nem tudtunk felelni, megmagyarázták, hogy a nálunk élő német nemzetiségűek és a kint élő rokonaik között folytatott levelezés ideológiai-politikai fellazítással jár, és az iskolán kívüli népművelésnek, amit ők „kulturelle Massenarbeit”-nek, azaz

„tömegkulturális munkának” nevezték, ez ellen fel kell lépnie. (A „népművelést” a kötelező alapfokú oktatással azonosították).

Szakmai tekintetben hasznosak voltak lengyelországi látogatásaim, ahol megismerkedtem Bogdan Suchodolskival, a varsói egyetem tanárával, akit meghívtam Budapestre. Ő később el is jött, és előadást tartott hallgatóinknak. Beszéltem Antonina Kloskowskával, akinek a tömegkultúráról szóló könyve 1971-ben magyarul is megjelent. Találkoztam Czeslaw Maziarz-al, aki a felnőttoktatás módszertanának volt szakértője. Értékes tájékoztatást kaptam Prágában Kamill Skodától, aki beszámolt nekem a Károly-egyetemen folyó népművelési szakképzésről. A 70-es években a berlini Humboldt Egyetemen a kultúra kutatásáról informált Dietrich Mühlberg, aki a kultúra filozófiáját a mindennapok kultúrájának vizsgálatával kapcsolta össze, elsősorban a munkások élettörténeteinek keresztül. Itt Bujdosó Dezsővel együtt vettünk részt egy szimpóziumon, amely a kultúra tudományos kutatásával foglalkozott.

1970-ben először vettem részt „nyugati” ország szakmai rendezvényén. Az osztrák népfőiskolai társaság Salzburg mellett szervezett egy nemzetközi szemináriumot a „permanens képzésről”, ahogy akkor nevezték, az élethosszig tartó tanításról és tanulásról. Az ötnapos véleménycserén vagy harmincan vettünk részt különböző országokból. (Nemcsak Európából, hanem Amerikából is.) A központi témának minden nap egy új vonatkozását vitattuk meg, így sikerült „körüljárni” azt komplexitásában. Reggel tíz-tizenöt perces problémafelvetés vezette be a soros résztémát, azután hozzászólások következtek délig. Délután már csak kötetlen beszélgetés folyt, tapasztalatcsere, ismerkedés. Itt barátkoztam össze Borivoj Samolovcev-vel a jugoszláviai Sarajevóból és Jean-Marie Moeckli-vel a svájci Porrentruy-ból. Samolovcev néhány év múlva meghívott Porecs-be egy felnőttoktatási konferenciára, ahol tőlem is kértek egy előadást. Moecklit én hívtam meg a szege-di Nyári Egyetemre, ott 1973-ban számolt be egy érdekes kezdeményezésről, amit a Jura-kantonban valósítottak meg.⁴⁵ Ez egy három évre kiterjedő kísérlet volt a régió tizenöt falujában. Az első évben kiképezték a kísérlet helyi szervezésével megbízotta-

45 Moeckli, Jean-Marie: Folyamatos nevelés, kulturális kezdeményezés és kulturális demokrácia. *Andragógiai szöveggyűjtemény, I. kötet*. Szerk. Maróti Andor. Tankönyvkiadó, Budapest, 1983.

kat, majd egy hat filmből álló sorozatot küldtek ki nekik azzal a kéréssel, hogy vetítés után a nézők közt beszélgetést kezdeményezzenek. Érdekes tapasztalatuk volt, hogy ezek a beszélgetések rendszerint átértékeltek a helyi problémákra, s már nemcsak azokra, amelyeket a vetített film érintett. (Pl. az iskoláról vagy a helyi érdekű vasútról). Volt olyan falu, ahol a beszélgetést nem tudták elindítani, de a legtöbb helyen igen. A második évben már helyben kellett kiválasztani, melyik filmet kéri az ajánlottak közül. Együttal jelezték, hogy a beszélgetés térjen ki a falu kulturális életére, s ha találnak abban javítani valót, akkor tudatosítsák, hogy azt nekik kell megszervezniük. A harmadik évben a falvak egy részében szervező csoportok alakultak, s megkezdték a vállalt feladatok megvalósítását. Néhol folytatni akarták a filmek vetítését és megbeszélését, máshol színjátszó csoportot alakítottak, vagy a helytörténeti emlékek összegyűjtését, a helyi hagyományok (pl. a fazekasság) felújítását vállalták. Moeckli Magyarországi előadása idején még nem lehetett megállapítani, hogy ezek a csoportok mennyire tartósak, de az már bizonyosnak látszott, hogy a kulturális élet decentralizálása és a helyi öntevékenység élénkítése a falvak egy részében sikerült.

1972 tavaszán kéthónapos tanulmányúton voltam Finnországban. Népfőiskoláikat több változatban is megismerhettem. Az egyikben középiskolai diákokat tanítottak. Vidéki fiatalokat, akiknek a szülei nem tudták vállalni a városi albérlet költségét. A népfőiskolán olcsó volt a szállás és az ellátás, sok fiatal ösztöndíjat is kapott. A tananyag megegyezett más középiskolák tantervével, de itt sok volt a választható tárgy, és ez kedvezett annak, hogy mindenki azt tanulhassa, amire kedvet érez. Egy másik népfőiskola nemzetközi volt, itt angolul tanították a világ különböző országaiból érkezőket. A tananyagban egyetlen kötelezően előírt tárgy sem volt, mindenki maga állíthatta össze a saját tantervét a bőséges kínálatból. Ehhez járult, hogy a tanult tárgyak mennyisége sem volt meghatározott, a tanulók egyénenként döntöttek el, egyszerre mennyit vállalnak. Az így, egyénileg összeállított tárgyak közt valamelyik művészeti ág, vagy egy idegen nyelv tanulása szerepelt többnyire, a művészetekkel a gyakorlatban lehetett foglalkozni. Bármi is volt a választott tárgy, azt mindig kis létszámú csoportban tanulmányozták, ez intenzívvé tette a tanulást, és erősítette az együttműködést a résztvevők között. Ezen a népfőiskolán egy magyar tanár is volt, aki japán feleségével dolgozott itt már évek óta.

Jártam olyan népfőiskolán, ahol akkor a felnőttoktatással foglalkozók továbbképzését tartották, s amit a tamperei egyetem felnőttoktatási tanszéke vezetett. Itt az esettanulmány módszerének alkalmazását tanulták meg. Egy jellegzetes tanulási problémával összefüggő helyzetet írtak le, elemezték, s a belőle levonható következtetések alapján tervezték meg a megoldást. Részt vettem itt egy csoportos vitán, ami eltért a nálunk szokásos gyakorlattól. Egy asztal körül ültek vagy tízen, és a meghatározott problémáról úgy vitakoztak, hogy mindenki csak egy-két percet beszélhetett, és a többiek ahhoz kapcsolódva mondták el, ami eszükbe jutott. Egyetlen terjedős hozzászólás sem hangzott el, a beszélgetés elevenen pergett, a megszólalók mindig csak egyetlen gondolatukat fogalmazták meg, de a vitában többször is megszólaltak, amikor újabb mondani-alvójuk támadt.

Megtudtam, hogy a népfőiskolákon hosszabb és rövidebb tanfolyamokat egyaránt tartanak. A hosszabbak – dán és svéd minta szerint – télen szerveződnek és több hónaposak. Ezekon általában fiatalok vesznek részt, akik befejezték a középiskolát, de még vagy már nem tanulnak tovább. A rövid tanfolyamok egy- vagy kéthetesek, rendszerint továbbképzést jelentenek valamelyik szakmához kapcsolódva. Gyakoriak a nyugdíjasoknak szervezett tanfolyamok is, ezek a rövidebbek közé tartoznak. A népfőiskolák költségeit 80%-ban az állam fedezi, a többit a helyi önkormányzat adja, illetve a résztvevők befizetése egészíti ki.

A felnőttek tanulásának jellegzetes formája a tanulókör, ami olyan emberek társulása, akiknek közös az érdeklődésük. A létszámuk 5 és 20 közötti, de általában 7-10 fő. Hetenként egyszer találkoznak, és az általuk összeállított terv szerint dolgozzák fel a tárgyra vonatkozó szakirodalmat, beszélnek meg a tapasztalataikat. (A találkozók színhelye gyakran valamelyik tag lakása.) A tanulóköröket különböző felnőttoktatási szervezetek támogatják. Van közöttük egyházi (evangélikus), liberális, szociáldemokrata, kommunista szervezet, és ideológiailag semleges is. Témaköröket ajánlanak olvasmányokkal kiegészítve, s bár a körök önmagukat vezetik, alkalmanként szakértőt is küldhetnek a fölmerülő kérdésekhez kapcsolódó konzultációra. A választott témák sokfélék. A bibliától kezdve a munkásmozgalom klasszikusainak írásaiig terjednek, gyakori azonban egy-egy művészeti ág vagy valamelyik idegen nyelv tanulása. Egy alkalommal egy olyan hölgy volt a

tolmácsom, akinek a magyar nyelvtudása még nem volt tökéletes, de egy tanulókört vezetett, amelynek a tagjai magyarul tanultak. A finn felnőttoktatás ideológiai-politikai sokszínűségére volt jellemző, hogy a kommunista párt ideológiai titkára is adott nekem nyilatkozatot pártja művelődéspolitikájáról. Ennek tartalmára – csaknem fél évszázad távlatából – már nem emlékszem, de arra igen, hogy a tolmácsom Keresztesné Várhelyi Ilona volt, a debreceni egyetem népművelési tanszékének oktatója, aki akkor épp Finnországban tartózkodott. (Férje a helsinki egyetem lektora volt.)

A legnagyobb meglepetés számomra a levelező oktatás rendszere volt. Központját Helsinkiben találtam meg, itt sok ezer tanulót tartottak nyilván, mindenkiről külön kartont vezettek, azon nemcsak az állt, hogy mit tanul, hanem az is, hogy éppen hol, melyik feladat megoldásánál tart, és azt milyen eredménnyel teljesítette. A tanulás folyamatát a tananyag postán kiküldött részei alkották, s e részekhez olyan feladatlapok tartoztak, amelyeket kitöltve kellett a központba visszaküldeni. Ott javították, szövegesen értékelték, amit azután visszaküldtek a tanulónak, jelezve a további haladás lehetőségét. A tanulás állandó aktivitást követelt a résztvevőktől, nem úgy, mint nálunk, ahol a levelezők tanulása a vizsga előtti napokra korlátozódik. Ami különösen megragadott, az volt, hogy a több ezer tanuló mind személyre szabott irányítást és segítséget kapott, és ez a rendszer a sok munka ellenére jól működött.

Megkérdeztem, melyik az a társadalmi réteg, amelyik a legszorgalmasabban vesz részt a tanulásban ilyen feltételek mellett. (Tanuló körben, levelező oktatásban.) Nem tudom, tréfából felelték-e, hogy a börtönben levőknek, mert azoknak bőven van idejük a tanulásra. S hogy az ilyen elzártság mellett a tanulás nem teljesen lehetetlen, arra egy különös esemény adott magyarázatot. Meghívtak egy író-olvasó találkozóra, amit az Írószövetség szervezett. Az író könyvet írt a börtönök életéről, olvasói pedig börtönből nemrég szabadult, egykori rabok voltak. Ők tapasztalataik alapján szóltak hozzá a könyvhöz, azt előzőleg el is olvasták. Megtudtam, hogy többnyire alacsony képzettségűek, akik szabadulásuk után egy útépitésen dolgoztak. Meglepett, hogy milyen aktívan vesznek részt a könyv megbeszélésén, és még jobban meglepett, ami utána következett: az Írószövetség tisztviselő hölgyei tánccra kérték fel a szabadult rabokat, akik ezt úgy fogadták el, mintha

természetes, mindennapi dolog lenne, nagyon udvariasan. Az uzsonnával egybekötött rendezvény így vidám hangulatban ért véget.

Megismerkedtem Tamperében az egyetem felnőttoktatási tanszékével, amit Urpo Harva alapított, majd a nyugdíjazása után Aulis Alanen vett át. A tantervük hasonlított a miénkéhez, ezért javasoltam, hogy folytassuk a tapasztalatcserét Magyarországon. Alanen később el is jött Magyarországra, de népesebb finn csoportot csak 1984-ben fogadtunk. Sopronban tartottunk velük egy szemináriumot, amit a debreceni egyetemmel és az Országos Pedagógiai Központ Felnőttoktatási osztályával közösen szerveztünk meg. Az itt tartott előadásom címe „Az iskolán kívüli felnőttoktatás jövője Magyarországon”, ez megjelent az *Andragógia* című folyóiratban.⁴⁶ Utólag olvasva fölvetődött bennem, vajon mennyire tudtam akkor reálisan megítélni a távlati esélyeket. Akkor nem számíthattam arra, hogy alig fél évtizeddel később radikális változások lesznek nálunk a közéletben, a társadalomban és a kultúrában, amelyek befolyásolják majd a közművelődés és a felnőttoktatás helyzetét is. Kijelentettem azonban, hogy a jövőt „sem a jelen egyszerű meghosszabbításának”, sem „a vágyainknak megfelelően” nem lehet felfogni. Ezért csak azt lehet tenni, hogy a jelen tipikus jelenségeiből állapítjuk meg, melyek szolgálhatnak alapul a későbbi változásokhoz. Akkor még reméltem, hogy a Közművelődési Törvény hatására a közösségi művelődés terjedni fog, és háttérbe szorítja azt a felfogást, amely szerint az emberek a munka után inkább „kikapcsolódnak” akarnak, tehát szórakozásra van szükségük. Ma úgy látom, ebben tévedtem, a kultúra szórakoztató szerepe egyre inkább előtérbe kerül, és a rendszerváltás után korlátozza azt a közösségi művelődést, amely a személyes aktivitásra és a résztvevők együttműködésére épül. Igaz, hogy a „községi művelődés” a népművelésben hivatalosan elismert jelszó lett, de ezt nem mindig fogják fel öntevékenységnek, inkább a nemzet egészéhez igazodó magatartásnak. A kéthónapos finnországi tanulmányutamról egyébként részletesen számoltam be a *Népművelés* című lapban.⁴⁷

A 70-es években alkalmam volt megismerkedni az NSZK-ban (Nyugat-Németországban) az ottani felnőttképzéssel. Látogatásom része volt a magyar-

46 Maróti Andor: Az iskolán kívüli felnőttoktatás jövője Magyarországon. *Andragógia*, 1985, 2:27-38.

47 Maróti Andor: Felnőttoktatás Finnországban. *Népművelés*, 1973, 7:8.

országi Tudományos Ismeretterjesztő Társulat küldöttsége tanulmányútjának, ami a Német Népfőiskolai Szövetség meghívására jött létre. Ahogy a finnknél, itt is azt láttam, hogy többféle ideológiai-politikai hatás érvényesült a gyakorlatban. Voltunk egy baloldali (szociáldemokrata vagy szakszervezeti) népfőiskolán, és voltunk egy katolikus intézményben, ahol papok tanítottak. A baloldali ideológiát követő népfőiskolán meghallgattam egy előadást, ami a munkások munkahelyi kizsákmányolásáról szólt. A közelemben levő egyik fiatal férfi ökölbe szorított kezét rajzolt a füzetébe, és azt írta alája: *győzni fogunk!* A katolikus népfőiskolán a házigazdák udvariasan fogadtak bennünket, ebédet adtak a tiszteletünkre, és beszámoltak nekünk a képzési rendszerükről.

Az akkori politikai helyzetet jellemző akciót ismerhettünk meg egy ifjúsági népfőiskolán. Itt elmondták nekünk, hogy nemrég tizenhat éves diákokat fogadtak egy hétvégén. Az első nap kiosztottak nekik újságokat és nyomtatott füzeteket, és azt kérték tőlük, keressenek adatokat és érveket annak eldöntésére, hogy jó-e a Német Szövetségi Köztársaságnak, ha gazdasági kapcsolatokat épít ki a Szovjetunióval és Lengyelországgal? A diákokat két csoportra osztották, az egyiknek azt kellett bizonyítaniuk, hogy ez hasznos, jó, a másik csoportnak az ellenkezőjét. S ehhez fel kellett használniuk mindazt, amit róla olvastak. A cél az volt, hogy megtanuljanak érvelni és vitatkozni, de úgy, hogy ne csak a saját álláspontjukat védjék, hanem úgy is, hogy közben tiszteletben tartsák a másik fél véleményét. Ahhoz, hogy ez sikerüljön, azt is kipróbálták, mi történik akkor, ha a csoportok szerepet váltanak, és azt kell védeniük, vagy támadniuk, aminek előbb az ellenkezőjét képviselték.

Érdekes módszereket keresve hallottuk, hogy egyes népfőiskolákon megszervezik a hétvégi szemináriumot, ami azt jelenti, hogy péntek estétől vasárnap délutánig egyetlen témát beszélnek meg előadással, vitával, filmvetítéssel. S hogy a részvételt ne akadályozza a gyermekes szülők családi elfoglaltsága, a felnőttek programjaival egy időben gyermekfoglalkozásokat is szerveznek a különböző korosztályú fiataloknak. A hétvégi szemináriumokat rendszerint vonzó természeti környezetben hirdetik meg, ezért a kötött programokat olyan szabadidős lehetőségekkel kötik össze, amelyeken a felnőttek gyermekeikkel vehetnek részt, együtt lehetnek persze a közös étkezéseken is.

Évekkel később egyedül utaztam az NSZK-ba. Ezt megelőzően a bambergi egyetem felnőttoktatási tanszékének vezetője, Werner Faber járt nálunk. Ő 1977-ben alapította meg a tanszékét, amit néhány évvel később Andragógiai Tanszéknek neveztek el. Meghívott hozzájuk, hogy a tanár-társainak ismeressem munkánk tapasztalatait és a felnőttképzés magyarországi gyakorlatát. Ez meg is történt, előadásomon a felnőttoktatási tanszék oktatóin kívül a szak hallgatói is részt vettek. Utána a közeli Erlangenben pedagógusoknak tartottam előadást. Azt egy érdekes adalékkal vezethettem be: elmondtam, hogy a 18. század közepén a magyarországi Tessedik Sámuel evangélikus lelkész ebben a városban tanult.

Nem sokkal később meghívást kaptam a braunschweigi nemzetközi népfőiskolára, amelynek az igazgatója előzőleg ugyancsak járt nálunk. Kiutazásomat azonban fölöttes szervünk, a Művelődésügyi Minisztérium Külügyi Osztálya nem engedélyezte, azt mondták, majd ők eldöntik, ki képviselje hazánkat ezen a népfőiskolán. Hasonló eljárás ismétlődött meg akkor, amikor a Nyugat-Berlinben levő szabadegyetemre kaptam meghívást. (Nem előadásra kértek fel, csak részvételre hívtak meg.) A minisztérium külügyi osztálya addig halogatta az engedély megadását, amíg lejárt az ottani rendezvény ideje, s a kiutazás már aktualitását veszítette.

Könnyebbnek látszott a szakmai célú utazás valamelyik szocialista országba. Itt is volt azonban olyan eset, ami ennek ellent mondott. Egy alkalommal kubai küldöttség kereste fel az egyetemen szakcsoportunkat, tájékozódni akartak arról, mit és hogyan tanítunk. A beszámoló után megkérdezték, elmennék-e hozzájuk, hogy segítsen bevezetni ezt a képzést az egyetemükön. Igenlő válaszomhoz hozzattem, akkor mehetek, ha ez hivatalos keretekben, minisztériumi egyetértéssel történik. Beszélgetésünknek ezután nem lett folytatása, nem tudtam meg, hogy a kubaiak gondolták-e meg magukat, vagy a mi minisztériumunk látta helyesebbnek, ha nem terjesztem Kubában azt, amit tanítunk.

A 70-es évek elején két nemzetközi konferencia is volt Budapesten a szabadidőről. Akkor a szabad szombatok bevezetésével egyesek feltételezték, hogy megnő a felnőttek közt a művelődésre szánt idő. Ez az optimizmus nem igazolódott, az emberek szabad idejükben másodállást vállaltak, vagy a kis kertjükben dolgoztak, építkeztek, esetleg az otthonukban növelték meg a házi munkára fordítható

*Rubovszky Kálmánnal
Az UNESCO V. Felnőttoktatási Világkonferenciáján, Hamburgban 1997 júliusában*

időt. Úgy látszott, érdemes meghallgatni, hogy más országokban a helyzet miképpen alakul. Az egyik konferenciánkon az olasz szocialista (nem kommunista!) résztvevő szóba hozta, a szakmai együttműködést akadályozza, hogy a Szovjetunióban politikai nézeteik miatt börtönbe zárnak embereket. A konferencia szovjet delegáltja, egy hölgy, sírva próbált tiltakozni ellene. Egy másik esemény derűsebb volt. A híres francia szociológus, Joffre Dumazedier kijelentette, nem számítható a szabadidős elfoglaltságok közé az, ami pénzkeresettel jár. Mire Szalai Sándor, a szociológia magyar professzora ezt azzal vetette el, hogy eszerint csak az lesz szabadidős tevékenység, ha veszít a kártyán, ha nyer, az nem.

Ekkor a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat kiküldött Csehszlovákiába, hogy az ottani társulattal kötött csereegyezmény keretében előadást tartsak a szabadidőről. Meglepetésemre a vendéglátók nem Szlovákia déli részébe küldtek, ahol feltehetően tolmácsra sem lett volna szükségem, hanem az NDK-hoz közeli Decinbe. Ott a körzet népművelőinek mondhattam el, mit gondolunk mi a felszabaduló szabadidő lehetőségeiről. Előadásomat egy moziban tartották, ahol a tolmáccsossal a vetítő-

vászon előtt álltunk, a hallgatóim pedig kis asztalok mellett ültek. Ők nem kérdeztek, ezért a mintegy félórás előadás után azonnal megkezdődött a film vetítése, amihez mi csak bevezetőt adtunk.

1979-ben megpályáztam és elnyertem egy tanulmányutat az Egyesült Királyságba, amit anyagilag a British Council támogatott. Több várost is felkerestem, hogy megismerhessem a felnőttoktatás intézményeit és a szakembereinek képzésével foglalkozó egyetemi tanszékeket. Először elmentem Leicesterbe, a felnőttoktatás központi intézetébe, a National Institute of Adult and Continuing Education-ba. Jártam Nottingham-ben, Sheffieldben, Manchesterben, Hullban és a skóciai Edinburghban. A rövid időkeret miatt csak egy-két napot töltöttem ezekben a városokban, a köztük levő távolság miatt a vonattal történő utazás is sok időt igényelt. Igyekeztem olyan szakemberekkel találkozni, akiktől érdekes információkat kaphatok. Újszerű volt számomra az ottani művelődési házak élete. Az egyik helyen ott jártamkor háziasszonyoknak tartottak tanfolyamot, amelyen a villanytűzhely használatát magyarázta el az előadó. Másutt a kulturális intézményben fedett teniszpálya és jégpá-

lya is volt, másféle sportolási lehetőséget kínáltak a pingpongozásra szánt asztalok, a hegymászásra felkészítő edző-falak. Mindezeket bárki használhatta, ha befizette a részvételi díjat, tehát nem a versenysportot szolgálták, hanem a lakosság testedzését.

Az egyetemek felnőttoktatási tanszékei egyrészt a felnőttek tanításával foglalkozókat képezték ki esti és levelező tagozaton, másrészt szabadegyetemet szerveztek felnőtteknek a különböző szakterületek tanulmányozására. A felnőttoktatást tanulók szakdolgozatának terjedelme általában száz oldal volt, szemben a nálunk elfogadott 40-60 oldalal, tehát komoly munkát kívánt az elkészítése. S ami meglepett, volt olyan egyetem, ahol a felnőttoktatási szak egyetemi oktatókat készített fel arra, hogy a felsőoktatásban eredményesen taníthassanak. A részvétel számukra nem volt kötelező, azt mondták, mégis van elég jelentkező, mert tapasztalják, a tananyag valóban segíti a munkájukat. (Összehasonlíthattam ezt a hazai viszonyainkkal: nálunk ahhoz, hogy valaki a felsőoktatásban taníthasson, csak az a feltétel, hogy jól értsen ahhoz, amit tanít. Ahhoz, hogy jól, hatékonyan tanítson, nem kell értenie.) Volt még egy érdekessége a látogatásomnak: tolmácsom egy indiai származású férfi volt, aki az 50-es években Nagy-Britannia budapesti követségén dolgozott, megtanult magyarul, és a felesége is magyar volt.

Angliai utam befejezése után Írországba mentem át Cork város tanárképző főiskolájának tanára, Sean C. Murphy meghívására. Őt még 1970-ben ismertem meg az ausztriai szemináriumon. Azután többször levelet váltottunk, majd eljött Budapestre a feleségével együtt. Írországi utazásom azonban kalandosan indult: a Fishguard és Rosslare közti hajóút alatt szélvihar kezdődött, és a másfél órás menetidő fél naposra nyúlt. Hajónk egész éjjel csak hánykolódott a tengeren, kapitánya nem akart kikötni az erős hullámzás miatt, és én – másokkal együtt – megkaptam a „tengeri betegséget”. Reggeli érkezésünk után a parton vártak a vendéglátóim, az otthonukban azután sikerült helyreállítani az egészségemet. Utána már képes voltam tájékozódni a felnőttoktatás írországi helyzetéről.

1982-ben részt vettem egy rendkívül érdekes nemzetközi találkozón, Dániában. Ekkor ünnepelték a népfőiskolai mozgalom megalapítója, Nikolaj Frederik Severin Grundtvig születésének kétszázadik évfordulóját. Az egyhetes rendezvényre másod-

1977. november 29.
a berlini Humboldt Egyetemen

magammal a hazai Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnöksége küldött ki. Utazásunkat a TIT és a norvég Népi Egyetemek Társaságának szerződéses kapcsolata tette lehetővé. A norvég fél felajánlotta, hogy az ő költségükön vehetünk részt a dániai emlékülésen, a Mön szigetén levő Ulvshalle népfőiskoláján. A mintegy 25-30 résztvevő között nemcsak európaiak, hanem amerikaiak is voltak. Megismerkedtem itt egy amerikai résztvevővel, aki farmernek mondta magát, de hozzátette, a New York-i Columbia Egyetemen felnőttoktatási diplomát szerzett, és részt vett egy Grundtvig-típusú népfőiskola megalapításában. Az olasz résztvevőről az derült ki, hogy szépirodalommal foglalkozik, elbeszélései magyarul is megjelentek. Danilo Dolci volt a neve és Lenin Békedíjas. Elmondta, hogy részt vesz Szicíliában a maffia-elleni küzdelemben. Az egyik faluban a maffia elfoglalta azokat a kutakat, amelyekből a parasztok itatták az állataikat, és csak azoknak adtak vizet, akik ezt nekik bőven megfizették. A maffia-ellenes szervezet erre felvilágosította a helyieket, ha összefognak, és megszervezik a kutak fegyveres védelmét, a maffia nem tud tenni ellenük semmit sem, mert többségben vannak. És a falu össze is fogott az érdekeik védelmére.

Nemzetközi felnőttoktatási konferencia Jénában 1996 szeptemberében a Friedrich Schiller Egyetemen

Az erdei környezetben, hangulatos helyen épített népfőiskolán reggelenként kiosztottak egy énekes-könyvet, abban népdalok voltak, kottával, szöveggel. Különböző országok népdalait tartalmazta ez a könyv, az amerikai spirituáléktól kezdve a magyar népdalokig. Kérték a jelen levőket, hogy együtt énekeljék el a kijelölt dalt, és ezzel alapozzák meg a hangulatot az utána következő előadások meghallgatására. Ezek a beszámolók arról szóltak, hogy az egyes országokban hogyan használták fel a gyakorlatban a grundtvigi hagyományt. Az utolsó nap programja más volt: látogatás a „szomszédságban”. Nem tudtam, mit jelent ez. Kiderült, hogy hárman-négyen ülünk be egy autóba, s az elviszi utasait a környék valamelyik gazdaságába. Ahová mi kerültünk, egy hatvan holdas gazdaság volt, ahol a tulajdonos cukorrépát termelt, s mellékesen szarvasmarhákat is tartott. Az egész gazdaság gépesítve volt, azt alkalmazottak nélkül a gazda és a felesége művelte. Beszélgetésünket a házigazda lánya tolmácsolta, ő angol-német szakos tanár volt egy középiskolában. A gazdaság bemutatása után megnéztük a házi könyvtárat, amely nemcsak könyveket tartalmazott, hanem folyóiratokat is, amelyekre előfizettek. Azzal búcsúztunk el tőlük, hogy este a népfőiskolán ismét találkozunk. Ott a vacsora után a délutáni házigazdánk azzal lepett meg bennünket, hogy elmondta, ő ennek a népfőiskolának elnök-

helyettese, és ebben a minőségében ajánl nekünk együttműködést. (Az elnöki tisztelet a helyi orvos töltötte be, aki ekkor külföldön volt.) Az intézményük olyan nemzetközi népfőiskola, amely egy hálózat részese. Néhány országban ugyanilyen intézményük működik, ezek a programjaikat önállóan tervezik, de közöttük állandó a tapasztalatcsere. Azt látták, hogy az ausztriai népfőiskola nem jól működik, ezért arra gondolnak, talán Magyarországon ez jobban sikerülne. Ha elfogadnánk a társulást, ők segítséget adnának az intézmény megalapításához. Meglepett az ajánlat, önállóan ebben persze nem dönthettem. Ezért azt mondtam, tájékoztatom otthon a társulatunk elnökségét. Hazaérkezve el is mondtam ezt a lehetőséget a TIT elnökségének, tagjai azonban nem éltek a felkínált lehetőséggel. Nemzetközi népfőiskolát sem akartak. Ennek megértéséhez tartozik, hogy az 1948/1949 táján betiltott népfőiskolák felélesztéséről ekkor még szó sem lehetett, a dán ajánlat elfogadásához hiányzott az a politikai helyzet, amely lehetővé tette volna, hogy arra pozitív választ adjanak. Akkori politikai helyzetből nézve érthető volt a háritás, hiszen nem szocialista országból érkezett a javaslat.

1987-ben egyhetes tanulmányúton voltam Norvégiában. Itt találkoztam a távoktatás fejlettebb formájával, amely a felnőttoktatási központ, a

rádió, a televízió és egy filmkészítő vállalat együttműködésére épült. A tanulóknak kiküldött „oktató csomag” nemcsak a nyomtatott tananyagot tartalmazta, hanem a hozzá kapcsolódó audiovizuális szemléltetést is. Erről itthon az *AV Kommunikáció* című lapban írtam részletesen.⁴⁸ Még alaposabb tájékoztatást adott az angliai Open University (Nyílt Egyetem) munkájáról készült, magyar nyelvű kétrészes film, amelyen Penney Éva, a Nyílt Egyetem munkatársa mutatta be ennek a távoktatási központnak a tevékenységét. A beszámolóból kiderült, hogy ennek a távoktatási központnak külföldi tanulói is lehetnek, ha vállalják az angol nyelvű tananyagok feldolgozását. Az Open University fejlettségét az is mutatta, hogy rendszeres kapcsolatban állt a BBC-vel, amely televíziós műsorokkal járult hozzá egyes szakterületek anyagához, másrészt a távoktatási központ nemcsak tananyagokat küldött a tanulóknak, de lehetővé tette azt is, hogy laboratóriumi eszközöket és számítógépet kölcsönzhessenek onnan.

Norvégiában elmentem Trondheim város egyetemére, ahol a felnőttoktatási képzésről tájékoztam. Felhasználva ezt az alkalmat bementem a Kulturális Antropológiai Tanszékre is, ott azonban az adminisztrátor sajnálkozva közölte: a tanáraink Kenyába mentek kutató munkára. (Arra gondoltam, hogy ilyen tanulmányút nálunk lehetetlen lenne.)

A 90-es évek elején Magyarországon is megalakult a Nemzeti Távoktatási Tanács, s kezdeményezte a felsőoktatási intézmények levelező oktatásának korszerűsítését. Ennek érdekében külföldi képzésre küldte azokat, akik vállalták, hogy az intézményükben megszervezik a távoktatást. A Tanács pályázatot írt ki a távoktatás elméletét, módszertanát ismertető dolgozatokra. Első díjat nyert tanulmányomat „Mi a távoktatás?” címmel adták ki.⁴⁹

A 80-as évek végétől rendszeressé váltak a külföldi kapcsolataink. Bekapcsolódtunk abba a konferencia-sorozatba, amit az Aacheni Műszaki egyetem tanára, Franz Pöggeler indított el a felnőttképzés történetéről, előbb a Közép- és Kelet-európai országokban, később összeurópai viszonylatban, majd más földrészekre is kiterjedően. Magyarországon rajtam kívül részt vett ezeken az összejöveteleken

48 Maróti Andor: Távoktatás Norvégiában. *AV Kommunikáció*, 1988. 2:85-87.

49 Maróti Andor: *Mi a távoktatás?* Nemzeti Távoktatási Tanács, Budapest, 1992. 63 oldal.

Felkai László, aki akkor nálunk volt docens, Pethő László, az ELTE Tanárképző Főiskola oktatója és Soós Pál, a debreceni egyetemről. Az évente ismétlődő alkalmak színhelye mindig más országban volt. Brdo-ban (Szlovénia) az 1907-es pécsi szabadtanítási konferencia tanulságait ismerttettem,⁵⁰ Jénában „Ismeretadás vagy műveltségfejlesztés?” címmel tartottam előadást.⁵¹

Hasonló témájú konferencia-sorozat volt az, amit az osztrák Népfőiskolai Társaság és a szlovén Felnőttoktatási Szövetség indított el szűkebb körben, a közép-európai országok részvételével. E találkozókat szervezője a szlovén Jurij Jug és az osztrák Wilhelm Filla volt. A felvilágosodástól kezdve a 20. sz. közepéig terjedő idő eredményeit korszakonként ismertető előadások színhelye Ausztriában, Szlovéniában és Magyarországon volt. A németül elhangzó előadásokból egy kétkötetes válogatás magyar nyelven is megjelent 1998-ban.⁵² 1996-ban az ausztriai Strobl-ban tartott szimpóziumon a Magyar Természettudományi Társulat 19. századi történetéről tartottam előadást,⁵³ a következő évben a szlovéniai Rogaska Slatinán a pécsi egyetemisták népművelési akciójáról a 20. század 30-as, 40-es éveiben.⁵⁴

50 Maróti, Andor: The Conclusions of an Early 20th Century Adult Education Conference. In *Democracy and Adult Education*. Eds. J. Jug – F. Pöggeler. Peter Lang Europäische Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien, 1996:235-242.

51 Maróti, Andor: Handing over Knowledge or Fostering Education? In *Personality and Biography in the History of Adult Education*. Ed. M. Friedenthal-Haase. Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien, 1998:199-207.

52 *A felnőttképzés története Közép-Európában, a felvilágosodástól a II. világháborúig. 1968. A felnőttképzés története Közép-Európában: a II. világháborútól az ezredfordulóig.* Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete. Budapest, 1998, 2000.

53 Maróti Andor: Die populärwissenschaftliche Tätigkeit der Königlichen Ungarischen Gesellschaft für Naturwissenschaften. In *Erwachsenenbildung, von 1848 bis 1900*. Hrsg. W. Filla – E. Gruber – J. Jug. Studien-Verlag Innsbruck, 1998:179-185.

54 Maróti Andor: Die volksbildnerische Tätigkeit von Studenten in den Dörfern Süd-Ungarns. In *Erwachsenenbildung in der Zwischenkriegszeit*. Hrsg. W. Filla – E. Gruber – J. Jug. Studien-Verlag Innsbruck – Wien, 1999:244-249.

Mínt hogy a Franz Pöggeler kezdeményezésére elindított konferenciák és a Jurij Jug és Wilhelm Filla kezdeményezése után született szakmai találkozók egyaránt a közép-európai országok felnőttoktatásának történetéről szóltak, és ezt szélesítették később több országot érintő találkozókká, magától értetődő volt, hogy előbb-utóbb összekapcsolódnak. Igaz, hogy volt nyelvi különbség köztük: az első sorozat angol nyelvű előadásokat tartalmazott, a második német nyelvűeket. (Ez abból adódott, hogy az előbbieket már kezdetben szélesebb nemzetközi kapcsolatra épültek, az utóbbiak viszont szűkebben vett kört fogtak át, az egykori Osztrák-Magyar Monarchia országait.) A nyelvi különbség azonban nem akadályozta a két sorozat kapcsolódását, hiszen tolmácsolással megoldható volt az előadások követése. Ennek jó példáját adta a 2008 októberében Pécsen rendezett nemzetközi konferencia, amelyen a külföldiek között új résztvevőként nyolcfős litván küldöttség is megjelent, de a horvátokat és az osztrákokat is öt-öt fő képviselte. Itt az összehasonlító felnőttképzésről tartottam előadást,⁵⁵ bemutattam, hogy azt hogyan tanítom az egyetemen. Részletesen ismerttettem a magyarországi gyakorlatot külföldről ért hatásokat és azok hazai átvételét, annak átalakulását a különböző korszakok körülményei között. Egyúttal hangsúlyoztam e területen a nemzetközi együttműködés szükségességét és annak jelentőségét a gyakorlat korszerűsítésében.

A hollandiai Leiden egyetemén a felnőttoktatással foglalkozó oktatók is kezdeményeztek nemzetközi kapcsolatot a European Symposium of Voluntary Association (az önkéntes társaságok európai szimpóziuma) nevű szervezet égisze alatt. Mínt hogy ez a magyar származású Katus Józseftől indult el, magától értetődő volt, hogy a hollandok mellett abban főként magyarok vesznek részt, bár az összejöveleken egyre több nemzet képviseltette magát. Angolok, csehek, dánok, finnek, lengyelek, szlovének inkább, de a találkozóknak volt litván és orosz előadója is. A magyarok közül leggyakrabban Harangi László és Sz. Tóth János szerepelt; az ESVA-ról Harangi írt a *Felnőttoktatási- és Képzési Lexikon*ba. Az első találkozó Balatonszabadin volt 1989-ben, azután Leidenben, majd Romániában, Brassó mellett találkozott a szervezet résztvevői. (A dániai, finnországi és litvániai találkozón nem vettem részt.) Az első konferen-

55 Maróti Andor: Die vergleichende Erwachsenenbildung als ein Lehrgegenstand an der Universität. In *Regionalisierung – Internationalisierung*. Universität Pécs, 2008:62-68.

Franz Pöggeler

cián „Nézetek a társadalmi részvétel lehetőségéről a kultúra terjesztésében” volt az előadásom címe,⁵⁶ a második előadásom a „tanuló-központúság”-ról szólt a felnőttoktatásban.⁵⁷

1991-ben részt vettem Hamburgban az UNESCO szemináriumán, amely a funkcionális analfabetizmussal foglalkozott. Erről addig semmit sem tudtam. Itt hallottam, hogy az Egyesült Államokban és Kanadában végzett vizsgálatok szerint a lakosságnak kb. 15%-a tartozik ebbe a kategóriába. A fogalomhoz azokat sorolták, akik az iskolában tanultak ugyan írni, olvasni, számolni, de ezeket a készségeket felnőttként nem alkalmazták, s amikor erre rákényszerültek, nem voltak képesek elfogadhatóan használni. A vizsgálatot végzők hangsúlyozták, a felmérések csak „a jéghegy csúcsát” mutatták ki, bizonyos tapasztalatokból arra lehet következtetni, hogy valószínűleg sokkal több emberről van szó. Ezt igazolták néhány európai ország vizsgálatai is. E

56 A Conceptual Basis for the Social Distribution of Culture. In *On the Role of Voluntary Associations in the Culture*. Ed. by J. Katus – J. Tóth. European Symposium of Voluntary Associations and National Centre for Culture in Budapest, 1990:129-134.

57 Maróti Andor: Learner-Centredness in Adult Education. Advantages and Disadvantages. In *Voluntary Associations in East and West Europe*. EuroNetwork. Bussum, 1991:153-160.

szeminárium tanulságait felhasználva elhatároztam, hogy az UNESCO *Prospects* című folyóiratából összegyűjtöm a problémához kapcsolódó írásokat, és azokból egy szöveggyűjteményt állítok össze. A magyar UNESCO Bizottság anyagi támogatásával sikerült is ezt megvalósítanom és a cikkeket két kötetben megjelentetnem „A funkcionális analfabetizmustól a távoktatásig” címmel.⁵⁸ Ebben helyet kapott egy alapos hazai vizsgálat is, amit a Tömegkommunikációs Kutatóközpont végzett Terestyéni Tamás vezetésével. (Ő is ott volt a hamburgi UNESCO szemináriumon.) Ebben csaknem ezer embert kérdeztek meg arról, használják-e ezeket az alapkészségeket magánéletükben és munkahelyükön, majd megadott szövegekben kellett felismerniük helyesírási és nyelvhelyességi hibákat. A válaszokat statisztikai táblázatokban összesítették, azok azt mutatták, hogy még a magasabb képzettségűek között is voltak, akik gyengébben teljesítettek. (Például, hogy sohasem olvas és a szöveg értékelésében elemi hibákat követ el.) Remélni lehetett, hogy ezt a vizsgálatot nálunk is újabbak követik majd, ehelyett megszüntették a Tömegkommunikációs Kutatóközpontot.

A hazai tanácskozásokon kezdett terjedni ekkor a „funkcionális analfabetizmus” fogalma, de a baj csökkentésére nem szerveződtek képzések. Mindössze egy szakmai tanácskozást rendeztek az Országos Közoktatási Intézet Felnőttoktatási Osztályának és vezetőjének, Csoma Gyulának a kezdeményezésére. A tanácskozás szervezését a Békés-megyei Pedagógiai Intézet vállalta. Ők abból indultak ki, hogy a több napra tervezett összejövetel akkor lesz eredményes, ha a résztvevők tartósan együtt maradnak. Ezért a szervezők a jelentkező szakembereket Erdélybe vitték, Brassótól északra, Illyefalvára. Ott egy holland egyházi alapítvány támogatásával felépült oktatási központban került sor a probléma megvitatására. A résztvevők mind magyarok voltak, a Magyarországról kiutazókon kívül a csíkszeredai Társadalomtudományi Központ néhány munkatársa is eljött. A tanácskozáson elhangzott előadások később megjelentek az Országos Közoktatási Intézet kiadásában.⁵⁹ Ebben részletesen beszámoltam a

58 *A funkcionális analfabetizmustól a távoktatásig. Felnőttoktatási cikkek az UNESCO Prospects c. folyóiratából.* Szerk. Maróti A. I-II. 1992. 542 oldal.

59 Maróti Andor: A funkcionális analfabetizmusról. In *A túlsó part messze van.* Békés Megyei Pedagógiai Központ, 1997:215-224. Továbbá: *Két konferencia egy kötetben.* Országos Közoktatási Intézet Felnőttoktatási és Kisebbségi Központ, Budapest, 2001:63-72.

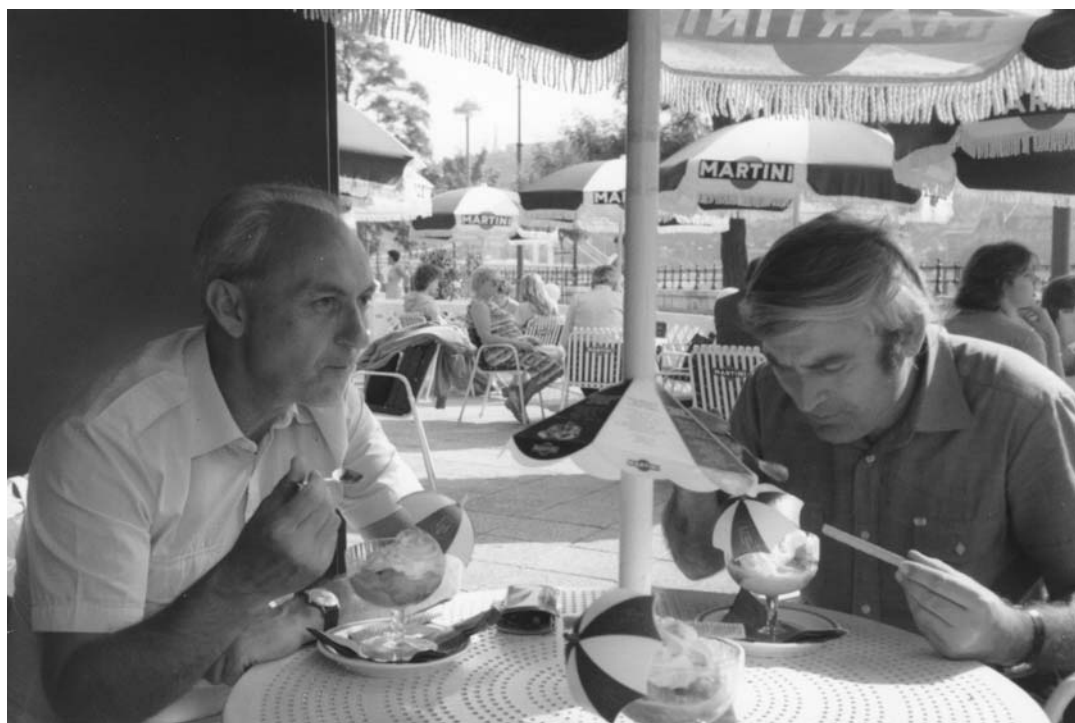
kérdés nemzetközi szakirodalmi feldolgozásáról, és adaptálhatóságáról.

Még a hamburgi UNESCO-tanácskozáson hallottam, hogy Franz Pöggeler kezdeményezésére négy ország négy egyeteme között előadó-csere alakult ki. Ebben a németországi Aachen, az angliai Nottingham, a spanyolországi Barcelona és a belgiumi Leuven egyeteme vett részt. Szemeszterenként egy-egy előadó ment át tanítani egy másik országba, és az előadók azután egymást váltották. Az egyetemi hallgatók így széleskörű tájékoztatást kaptak, részletesen ismerhették meg más országok felnőttoktatási rendszerét, az ottani kutatásokat, és találkozhattak a nemzetközi hírű szakemberekkel. Ez annyira megtetszett nekem, hogy arra gondoltam, jó lenne – legalább részben – itthon is kipróbálni. Tudtam azonban, hogy a képzésünk romló helyzetében és az egyetem kedvezőtlen anyagi körülményei között, erre alig van esély. Pedig jó lett volna külföldi előadókat fogadni, az a szakunk presztízsét is jelentősen emelte volna. Bár nem reméltem, hogy ilyen széleskörű előadócsere nálunk megvalósítható, külföldi előadót egyszer mégis sikerült fogadni egyetemünkön. Felhasználva az alkalmat, hogy a Leideni Egyetem magyar származású tanára, Katus József Budapestre érkezett édesanyjának meglátogatására, megkértem őt, tartson előadást a hallgatóinknak. El is jött, hallgatóink érdeklődéssel fogadták a hollandiai felnőttoktatásról szóló beszámolóját. Később a ljubljana egyetem andragógiai tanszékének vezetőjét, Ana Krajncot kérdeztem meg, eljönne-e hozzánk előadásokat tartani. Ő igent mondott, meghívására mégsem került sor, szakunk leépítése ezt már nem tette lehetővé.

Szlovénia fővárosában még 1992-ben részt vettem egy nemzetközi konferencián, amit a Szlovéniai Felnőttoktatási Társaság úgy szervezett meg, hogy előzetesen kiküldött egy kérdőívet a pedagógia és az andragógia kapcsolatáról különböző országok felnőttoktatási szakértőinek. A visszaérkező vélemények ismertetésével kezdődő tanácskozás lehetőséget adott azután a probléma behatóbb elemzésére. Ennek a tanácskozásnak több szekciója közül én az összehasonlító felnőttoktatással foglalkozó megbeszélésen vettem részt. Itt megtudtam, hogy az Egyesült Államokban megalakult az Összehasonlító Felnőttoktatás Nemzetközi Társasága (International Society for Comparative Adult Education), ez a szervezet a Syracusei egyetem tanárának, Alexander Chartersnek a kezdeményezésére született meg. Itt beszélget-

Magyar-holland felnőttoktatók találkozója Leidenben, fogadás a városházán 1988-ban.

Maróti Andor és Sz. Tóth János.

tem Jost Reischmannal, aki a Bambergi Egyetem Andragógiai Tanszékének volt a vezetője, és akit ez a társaság akkor elnökévé választott. Beszélgetésünk hatására tagja lettem ennek a nemzetközi szervezetnek. Első konferenciájukat 1995-ben Bamberg-ben tartották, a másodikat 1998-ban a szlovéniai Radovljicán. Ezen már én is részt vettem, és „A felvilágosító attitűd jogosultsága” címmel előadást tartottam.⁶⁰

Külföldi kapcsolataim bővülésével több írásom jelent meg külföldön. Elsősorban a konferenciák anyagát összefoglaló kötetekben, de ezektől függetlenül más kiadványokban is, így például az angliai Felnőttoktatási Intézet kiadásában 1993-ban. A Magyarországról szóló fejezetet én írtam.⁶¹ Összefoglaló írásomat átvette az Egyesült Államokban kiadott folyóirat, a „Convergence”, mely lapot a Felnőttoktatás Nemzetközi Tanácsa adott ki.⁶² A Franz Pöggeler 75. születésnapjára kiadott nemzetközi kötetben jelent meg az „Aktuelle Probleme der lebensbegleitenden Bildung” című írásom.⁶³ Az Ausztriában megjelenő folyóirat a „Demokratisierung der Bildung in Ungarn” című tanulmányomat közölte a lap 2010. júniusi számában.⁶⁴

1997-ben egy magyar szakértői csoporttal részt vettem Hamburgban az UNESCO V. felnőttoktatási világkonferenciáján. A konferencia megnyitásakor egy filmet vetítettek, mely egy interjút tartalmazott Paolo Freire-vel, a felnőttoktatás nemzetközi hírű, braziliai szakértőjével. A vetítést az indokolta, hogy a konferencia megnyitása előtt néhány héttel halt meg Freire, és a filmen látott képsor volt az utolsó, ami

Werner Faberrel,
a Bambergi Egyetem Felnőttoktatási Tanszékének
vezetőjével

róla készült. Freire egyik könyvét már ismertem, „Az elnyomottak pedagógiája” címmel angolul is megjelent. Ennek a könyvnek az egyik fejezete bekerült a készülő andragógiai szöveggyűjteményembe.⁶⁵ Freire munkássága azért keltett széles körben figyelmet, mert az írástudatlan felnőttek tanításával ért el kiváló eredményeket. Módszere az volt, hogy az emberek életkörülményeiből és tapasztalataiból kell az oktatásnak kiindulnia, mégpedig úgy, hogy a naponta használt tárgyak nevét tanítja meg írásban. Ezeket a szavakat azután szótagokra bontja, majd ennek alapján szólítja fel tanulóit, hogy a szótagokból új szavakat alkossanak. Így ismerteti fel velük, hogy a valóság nem statikus, hanem változó, és alakítható. Freire a szokásos oktatást, amely az ismereteket a tanulók tapasztalataitól függetlenül adja át, az „elnyomás pedagógiájának” nevezte, saját módszerét pedig a „felszabadítás pedagógiájának”.

A 90-es évek elején ismét jártam Finnországban, részt vettem a „Meeting in Finland” címmel összehívott nemzetközi konferencián. Itt találkoztam az

60 Maróti Andor: A felvilágosító attitűd jogosultsága. *Educatio*, 1999, 1:12-19.

61 Maróti, Andor: Adult Education in Hungary. In *Perspectives on Adult Education and Training in Europe*. Ed. by P. Jarvis. The National Institute of Adult Continuing Education, Leicester, 1992:74-88

62 Maróti, Andor: Adult Education in Hungary. *Convergence. Journal of the International Council for Adult Education*, 1993, 3:27-42.

63 Maróti, Andor: Aktuelle Probleme der lebensbegleitenden Bildung. In *Die Zukunft des lebenslangen Lernens. Festschrift zum 75. Geburtstag von Franz Pöggeler*. Hrsg. B. Paape, K. Pütz. Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Oxford – Wien, 2002:437-450.

64 Maróti, Andor: Demokratisierung der Bildung in Ungarn. *Die österreichische Volkshochschule*, Juni 2010:22-26.

65 *Andragógiai szöveggyűjtemény, II. kötet*. Szerk. Maróti Andor. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997. 205 oldal.

angliai Sheffield egyetemének egyik tanárával, akivel már az 1979-es látogatásom idején megismerkedtem. Az újabb találkozás adta az ötletet, hogy rendszeresítsük a szakmai kapcsolatot egyetemünk között. Arra gondoltunk, hogy pályázatot adunk be a nemzetközi kapcsolatokat támogató Tempus alapítványhoz. A Tempus pályázati kiírása azonban három egyetem kapcsolatára vonatkozott, ezért szükség volt még egy intézmény bevonására. Angliai ismerősöm az írországi Limerick város egyetemét javasolta, amellyel már volt szakmai kapcsolatuk. A pályázat tervének kidolgozása előtt elmentem Sheffieldbe és Limerickbe, hogy megbeszéljük az együttműködésünk témáit. Ezután a pályázat megírását a Sheffield-i egyetem tanszéke vállalta, és adta be a Tempus Központjának. Bár megítélésem szerint tervünk részletesen kidolgozott volt, a támogatást mégsem kaptuk meg, és így a három tanszék együttműködése nem jött létre.

Ezekben az években kétszer tartottam előadást külföldön az idősek képzéséről. Az egyik a bratislavai Komensky Egyetem Andragógiai Tanszékén szervezett nemzetközi konferencián hangzott el 2000 augusztusában. A másik egy hónappal később Németországban, a Göttingenben tartott nemzetközi konferencián, amit a „Zentrum für Wissenschaftliche Weiterbildung” szervezett. Itt a rendszerváltás után kialakult helyzetről, majd a nyugdíjasok szabadegyeteméről, népfőiskolai előadásairól és az egri főiskola speciálkollégiumáról beszéltem, amelyen az idősek képzésével foglalkozókat készítik fel.⁶⁶

Amíg az egyetemen dolgoztam, törekedtem arra, hogy a hallgatóink is tájékozódjanak a felnőttoktatás külföldi helyzetéről. A 80-as években a Tudományos Akadémia OTKA-pályázatán nyert összegből fordításokat készítettem, és egy kiadvány-sorozatot indítottunk, amelyben néhány európai ország felnőttoktatását ismertettük. Megjelent Harangi Lászlótól a dán, Penney Évától az angol, Knódel Máriától a német, Pethő Lászlótól az osztrák és a svájci felnőttoktatásról szóló tanulmány. Felhasználva az akadémiai támogatást, angol és német nyelvű szakkönyveket rendeltem, és ezek lehetőséget adtak a külföldi szakirodalom széleskörű felhasználására.

66 Maróti, Andor: *Altenbildung in Ungarn*. Vortrag an der internationalen EB-Konferenz in Göttingen am 19. 09. 2000. Magyarul a „Tanulás, művelődés, szabadidő időskorban”. Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete, Budapest, 2000:101-107.

Fölmerülhet a kérdés, mi indított arra, hogy részletesen tájékozódjak a külföld eredményeiről? Az volt a meggyőződésem, hogy változás, újítás csak a különbségek hatására következhet be. Ahol minden egyforma, azonos, ott a dolgok megrekednek egy meghatározott szinten. Ezért kerestem azt, ami segíthet, hogy a megszokott és ismert dolgokat más szemmel nézhessem, és felismerjem, hogyan lehet azokat korszerűbbé tenni. Nem másolással, hanem az eltérő jelenségek újszerű összekapcsolásával.

2014-ben értesítést kaptam az Egyesült Államokból, hogy az International Adult and Continuing Education Igazgatói Tanácsa az Oklahoma-i Egyetemen a „Hall of Fame” (A dicsőség csarnoka) tagjává fogad, és a romániai Jasiban sorra kerülő nemzetközi konferencián adják át az erről szóló oklevelet. Az elismerésre a németországi Népfőiskolai Szövetségtől Heribert Hinzen ajánlott, ő a szövetség budapesti irodájának volt igazgatója még a 90-es években. (Ajánlotta velem együtt Sári Mihályt is, aki korábban a pécsi egyetem tanára volt, majd a bajai Tanítóképző Főiskola rektor-helyettese lett.) Erre a konferenciára azonban idős korom és járási nehézségeim miatt már nem tudtam elutazni, ahogy a következő évben az Egyesült Államokba szóló meghívásra sem.

Véleményed szerint az andragógia, mint diszciplína hazai konferenciái mennyire tudták befolyásolni a közvéleményt a szakmán belül és kívül?

Ezt elég nehéz megítélni. Amikor megszületett a népművelési szakképzés a debreceni és a budapesti egyetemen, és ezekhez csatlakozott a debreceni és a szombathelyi tanítóképző, majd megjelent ez a szak az egri, a pécsi, a nyíregyházi, a szegedi tanárképző főiskolákon – a szak oktatói minden nyáron találkoztak egymással, és előadásokon ismertették, mit hogyan tanítanak. Ezeket a találkozókat Novák József kezdeményezte, aki a Népművelési Intézeti alkalmazása előtt a dombóvári tanítóképző tanára volt. Ő elsősorban azokat a tanárokat nyerte meg erre, akik – már az egyetemi szak bevezetése előtt – a tanítóképzőkben (sőt az óvónőképzőkben is) népművelési speciálkollégiumot tartottak. Ez olyan hagyomány volt a 20. század első feléből, amely szerint a tanítás szerves része az iskolán kívüli népművelés, és hozzá tartozik a pedagógusok hivatásához. Annak ellenére, hogy ezt az 50-es évek értelmiség-ellenes művelődéspolitikája nem ismerte el, és a népmű-

velők függetlenítésével a pedagógusok népművelési elkötelezettségét sem igényelte, ez a hagyomány még élt olyan tanárok közt, mint Fodor József (Szarvas), Kiss Gyula (Szombathely), Kiss Tihamér (Debrecen), Waldman József (Szeged). Az induló egyetemi képzés oktatóival kiegészülő találkozóikat barátságos légkör jellemezte. Akkor még szóba sem került a népművelési képzés megszüntetésének veszélye, inkább annak egyre szélesedő hatása; ezért a cél ennek minőségi fejlesztése volt. És ez a szándék határozta meg a következő évek nyári találkozóit is.

1969-ben Durkó Mátyás és Novák József kezdeményezésére jött létre a Magyar Pedagógiai Társaság (MPT) Felnőttnevelési Szakosztálya. Itt már nem a népművelés, hanem a felnőttoktatás problémái jelentek meg, bár ezt még a népműveléssel összefüggő területként kezelték. Annál is inkább, mert abban a tudományos ismeretterjesztést fel lehetett úgy fogni, mint a felnőttoktatás nem formális részterületét. A szakosztály elnöki tisztét 1972-ben vettem át, amikor a felnőttnevelésben új ágak alakultak ki, és ezzel szélesedett a szakterületünk. Bár szaktanfolyamok korábban is voltak a nagyobb létszámmal dolgozó munkahelyeken, de a 70-es években új rendszere épült ki a szakmai átképzésnek, továbbképzésnek és vezetőképzésnek. Szakosztályunk 1971 és 1974 között több ülésen vitatta meg ennek a tapasztalatait, és felkereste az Újpesti Munkástovábbképző Központot, valamint az Országos Vezetőképző Központot, ezek gyakorlatának helyszíni megismerésére. Ezzel egy időben figyelemmel követtük az iskolai felnőttoktatás átalakulását, erről Csoma Gyula (Országos Köznevelési Intézet) és Daly Lenke (Fővárosi Pedagógiai Intézet) tájékoztatta szakosztályunkat. Ezt követte két iskola meglátogatása: Dunaújvárosban és Vácott hallgattuk meg a Dolgozók Iskolájának tanárait. A komplex nevelési központok koncepcióját Vészi János (Országos Közművelődési Központ) ismertette szakosztályunk tagjainak.

Új szint hozott a felnőttoktatásba a rádió és a televízió részvétele, például a „Mindenki iskolája” adásaival. Szakosztályunk az adások tervezőit és szerkesztőit hallgatta meg 1971 és 1976 között nyolc alkalommal, összekötve ezt egyes adások megvitatásával. Ehhez kapcsolódott a távoktatás lehetőségeinek megbeszélése. Az 1974-es tihanyi Távoktatási Konferencia után tartott szakosztályi ülésen Harangi László számolt be angliai tapasztalatairól, Kovács Ilma pedig a pécsi kísérlet eredményeiről.

Hasonlóan újszerű témát jelentett a kriminálandragógia ismertetése, amelynek szakértője Pál László volt szakosztályunk tagjai közül. Ő nemcsak tájékoztatott bennünket ennek az ágazatnak a sajátosságairól, de azt is lehetővé tette, hogy egész napos látogatással kereshessük fel a büntetésvégrehajtás különböző fokozatú intézményeit (a fogházat, börtön és fegyházat), és ott tájékozódhassunk oktató-nevelő tevékenységükről.

Szakosztályunk nagy gondot fordított a felnőttoktatás és képzés külföldi tapasztalatainak megismerésére. Tagjaink rendszeresen tájékoztatták a többieket külföldi tanulmányútról. Beszámoló hangzott el az 1970-es III. Felnőttoktatási Világkonferenciáról, amit Tokióban tartottak, továbbá svédországi, finnországi, németországi (NDK), lengyelországi, jugoszláviai utak felnőttoktatási tapasztalatairól. Ezekben az években több külföldi szakember tartott nálunk előadást: A. V. Darinszkij és S. Vershlovskij Leningrádból, J. Polturzycki és R. Wroczyński Varsóból, D. Letic Novisadból, A. Alanen Tamperéből. Tapasztalatszerén járt nálunk egy angol és egy ír felnőttoktatási csoport, az utóbbit Sean Murphy, a Cork-i Egyetem Felnőttoktatási Tanszékéről vezette.

A szakosztály megvalósított programjait összefoglaló beszámoló az 1977-re tervezett Felnőttoktatási Konferencia számára készült. Záró részében felsorolta, hogy mivel akarjuk fejleszteni a szakosztály munkáját. Hangsúlyoztuk, hogy fokozottabb figyelmet akarunk fordítani a felnőttnevelés hazai gyakorlatának megoldandó problémáira, a didaktikai-módszertani megalapozottság fejlesztésére (különös tekintettel az aktív tanulói magatartásra) és az új eredmények írásbeli terjesztésére.

Milyen más fórumai voltak az andragógia kutatásának, oktatásának?

Felnőttoktatáson a 70-es években elsősorban az iskolák esti és levelező tagozatát értették, és csak később vált ez kérdésessé, amikor ezeknek a látogatottsága lecsökkent (az általános iskolákban csaknem teljesen meg is szűnt), és a szaktanfolyamok kezdtek átvenni a vezető szerepet a felnőttek tanításában. Nem véletlenül kezdtek használni erre a felnőttképzés elnevezést. Csak Durkó Mátyás ragaszkodott a felnőttnevelés fogalmához, feltételezve, hogy az, mint személyiségfejlesztés átfoghatja

az oktatás és képzés gyakorlatát. Az elnevezés eltérő használata mutatta az MPT-n belül az érdeklődés differenciáltságát. A felnőttoktatási témák az iskolákban tanítókat érdekelték, a szakképzési témák a velük foglalkozókat, a népművelési témák pedig a benne dolgozókat. Kiderült, hogy kevés az olyan szakember, akit a felnőttoktatás, képzés és népművelés egyaránt érdekel, tehát ezeket egészként fogná fel. Ez a különbség nemcsak a Magyar Pedagógiai Társaság tagjait osztotta meg, a Társaságon kívül még inkább érezhető volt az elkülönülés szándéka. Amikor a 80-as években úgy alakult a helyzet, hogy fel lehetett újítani az egykor sikeres népfőiskolákat, több társaság is alakult ezek képviselőire, a Magyar Népfőiskolai Társaság (MNT) nem foghatta át a keletkező népfőiskolákat, mert főként vallási alapon születtek önálló népfőiskolai társaságok. Az is okozott problémát, hogy az MNT-hez tartozó intézmények közül akadt olyan, amely a hatalommal kialakított közvetlen kapcsolata segítségével több anyagi támogatást igyekezett szerezni, mint amennyit az MNT-hez tartozók kaphattak. Ez kétségkívül rontotta a népfőiskolai mozgalom egységét.

Szakmai testületként alakult meg 1976-ban a Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságához tartozó Felnőttnevelési (később: Andragógiai) Albizottság. Eredetileg azokat tömörítette, akiknek tudományos fokozatuk volt. Minthogy a felnőttnevelésben kevés volt ilyen, az albizottság azok tagságát is elfogadta, akik érdeklődtek a terület elméleti kutatása iránt. Ennek megfelelően összejövetelein az albizottsághoz tartozók kutatási eredményeiket ismertették, vagy a megjelent szakkönyveiket ismertették a jelenlévőknek. Ezek a teljesítmények színvonalasak voltak, de mindig egyének munkásságáról szóltak, és az albizottság munkája nem terjedt odáig, hogy a szakterület megoldandó problémáiról közös kutatásokat indítson. Ennek következményeként nem is juthatott el a szakmai érdekek képviselőiig. Például úgy, hogy kezdeményezze egy kutató csoport megalapítását és a kutatási eredményeket közlő folyóirat megjelenését.

Felnőttoktatási konferenciákat szervezett az Oktatáskutató Intézet a Békés-megyei Pedagógiai Intézettel együttműködve az iskolákban felnőtteket tanító tanárok számára. Előbb Békéscsabán, majd Gyulán került sor ezekre. Ezeken többször részt

vettem, előadást is vállaltam.⁶⁷ A VI. Nevelésügyi Kongresszuson, 1993-ban előadást tartottam a felnőttoktatás magyarországi problémáiról,⁶⁸ ugyanott a Magyar Pedagógiai Társaság Felnőttnevelési szakosztálya tizenöt pontból álló javaslatot terjesztett elő a felnőttoktatás fejlesztéséről. Érdemes röviden felidézni ezeket, mert úgy látszik, mintha még ma is időszerűek lennének. 1. A világszerte jellemző változások miatt halaszthatatlan a felnőttnevelés új értelmezése a nevelésügy rendszerében. Fel kell ismertetni, hogy az egyenrangú feladat a gyermekek és ifjak nevelésével, tanításával. 2. A gyermekek és ifjak oktatásának a felnőttkori tanulás előkészítőjévé kell válnia. Feladata tehát a továbbképzésre és önművelésre nevelés is, valamint az ehhez szükséges készségek, jártasságok, képességek kifejlesztése. 3. A felnőttnevelés minőségi fejlesztésének feltétele gyakorlatának elméleti megalapozása és annak elsajátítása a benne dolgozók között. 4. A felsőoktatásban önálló szakképzés keretében rendszeresíteni kell az andragógia oktatását, posztgraduális szinten is. Azt be kell építeni a tanárok képzésébe és továbbképzésébe. 5. Önálló folyóiratban rendszeresíteni kell a felnőttnevelés hazai és külföldi szakirodalmának közreadását könyvek kiadásával is. 6. Mindezek előfeltétele a szervezett kutatás. Ösztönzésére pályázatokat kell kiírni, s biztosítani kell a kutatások anyagi és intézményi feltételeit. 7. A profitorientált vállalkozások közt megjelennek olyanok, amelyek üzletnek tekintik a felnőttek képzését, és lemondanak a minőségi feltételeiről. Ezért szükséges egy etikai kódex kidolgozása és annak rendeleti megfogalmazása, hogy egy oktatási cég csak akkor kaphasson működési engedélyt, ha képzett felnőttoktatási szakértőt is alkalmaz. 8. Minthogy az iskolai felnőttoktatás a túlkoros fiatalok oktatásává vált, az iskoláknak gondoskodniuk kell az idősebb korosztályok tanításáról is az életkoruknak megfelelő tartalommal és módszerekkel. 9. A levelező oktatást – elsősorban az egyetemeken – távoktatássá kell fejleszteni, és a tervezőit, szervezőit, tanárait erre fel kell készíteni. A távoktatás az értelmiségi foglalkozások továbbképzésében különleges szerepet kaphat. 10. Figyelemmel a munkanélküliek képzésében és átképzésében megjelenő alacsony képzettségűekre, be kell

67 Maróti Andor: Elavul-e a műveltség a tudás társadalmában? In *Felnőttoktatási Akadémia*, Gyula, 2002. Országos Közoktatási Intézet Felnőttoktatási és Kisebbségi Központ, 2003:71-78.

68 A felnőttoktatás problémái Magyarországon. In *A nevelésügy távlati fejlesztéséről*. VI. Nevelésügyi Kongresszus 1993. 08. OKKER 1994:203-208.

vezetni „a tanulás megtanítását” a hozzá szükséges készségek, képességek kifejlesztésével. Erre a sajátos feladatra szakértőket kell kiképezni. 11. Külön feladat a funkcionális analfabéták képzése, figyelembe véve, hogy a családi és a lakóhelyi körülmények állandóan újratermelik ezt az elmaradottságot, ha az oktatás a fiatalok iskoláztatására korlátozódik. 12. A felnőttoktatás nem szűkülhet a szakmai képzésre. Ugyanennyire fontos az állampolgári képzés a fejlett közéleti-politikai kultúra érdekében. Ennek érdekében a felnőttoktatásnak szerves kapcsolatba kell kerülnie a közügyek vonatkozásában a közösségek önkéntes, kezdeményező és cselekvő részvételével. 13. A felnőttoktatásnak segítenie kell az életmód kulturális szintjének fejlesztését, a vele összefüggő problémák megoldását. 14. A felnőttoktatás sikerre nagymértékben függ attól, hogy össztársadalmi érdeké válik-e. Ezért a szolgáltatásait ki kell terjeszteni az ország minden településére, megjelölve gyakorlatában az elsődleges fontosságú feladatokat. 15. E feladatok részletes kidolgozására konferenciát kell összehívni, egyúttal létre kell hozni az országos felnőttnevelési tanácsot, hogy az koordinálja az időszzerű problémák megoldását.⁶⁹

Átnézve a „Gondolatok a kultúráról, a műveltségről és a közművelődésről” című 2007-ben kiadott könyvem tartalomjegyzékét, abban több javaslatot is találok.⁷⁰ „Javaslat népfőiskolák alapítására” (1986), „Javaslat a TIT szabadegyetemeinek megújítására” (1986), „Lehetőségek az ismeretterjesztés fejlesztésére” (1991), „Javaslat a közművelődési törvény átalakítására” (1992), „Javaslat egy Társadalomismereti Tanulmányi Központ alapítására” (2006). Ezeknek egy közös tulajdonságok volt: valamennyi visszhang nélkül maradt. Hasonlóan az „Új feladatok az andragógia kutatásában” című előadásomhoz, amit a Nemzeti Szakképzési Intézet és a Nemzeti Felnőttképzési Intézet konferenciáján mondtam el 2004 novemberében.⁷¹ Itt ezeket említettem: „Meg kell vizsgálni, mi akadályozza hazai

gyakorlatunkban a hangsúly áthelyezését a tanításról a tanulásra, továbbá, hogy milyen sajátosságok jellemzik a felnőtt tanulását, mennyire érvényesül benne a tapasztalatok felhasználása, a problémák elemző feldolgozása, önálló következtetésekkel történő kiegészítése”. Szükséges lenne még vizsgálni az információs társadalom új tudásszükségeit, és ezzel együtt „empirikus esettanulmányokat kell készíteni arról, hogy milyen tapasztalatok tárhatók fel ott, ahol már kialakult ilyen képzés?”. Kutatási feladat annak feltárása, hogy milyen műveltség-szükséglettel jár az Európai Unióhoz csatlakozás? A közéleti demokrácia fejlesztése? A személyes életminőség javítása? Mindehhez nélkülözhetetlen, hogy kutató csoportok jöjjenek létre, és köztük kialakuljon a szervezett koordináció. Feltételezhető, hogy a hazai andragógiai kutatások eredményességét nagymértékben növelné, ha a kutató csoportok nemzetközi projektekbe kapcsolódnának be”. E javaslatokról senki sem beszélt azóta.

A konferenciák között jelentősek voltak a debreceni és a pécsi egyetem felnőttoktatási, közművelődési tanszékeinek rendezvényei, közöttük is nagy jelentőségű volt a magyar felnőttoktatás történetéről szóló konferencia Debrecenben 1997-ben. Ezen „Fogalomváltás a magyar népművelés és felnőttoktatás történetében” címmel tartottam előadást.⁷² Szavaimat egy régi kínai idézettel vezettem be, hogy érzékeltessem, nem elvont fejtegetések következnek. „Ha a szavak használata nem helyes, a fogalmak értelme zavaros, ha a fogalmak értelme zavaros, nem lehet szabatosan cselekedni”. És az előadás végén az idézetet ismételve hozzá tettem: „Lehet, hogy a gyakorlatunk erőtlensége ide vezethető vissza?”

Amikor a felsőoktatási intézményekben bevezették az úgynevezett „bolognai rendszert”, a korábbi népművelő, művelődésszervező szak helyébe az andragógia lépett. Azért, mert ez a rendszer igazodott más országok egyetemi nomenklatúrájához. Azokban csak a felnőttnevelés és az andragógia volt meg, a népművelés és a művelődésszervezés nem. Ezzel nyilvánvalóbbá vált a szakterület kettéválása, különösen ott, ahol népművelési szakirány még az andragógia-szakon belül sem alakulhatott ki. A kettősség persze már korábban is érezhető – az ilyen programok hátterbe szorulásával, helyenként megszűnésével a

69 A Magyar Pedagógiai Társaság Felnőttnevelési Szakosztályának ajánlása a VI. Nevelésügyi Kongresszus számára. 1993 augusztus. OKKER 1994:13-18.

70 Maróti Andor: *Gondolatok a kultúráról, a műveltségről és a közművelődésről*. Trefort Kiadó, Budapest, 2007.

71 Maróti Andor: *Új feladatok az andragógia kutatásában*. In *Szakképzési és felnőttképzési kutatások a jövőért. Nemzetközi kutatási konferencia*. Szerk. Bruckner László. Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest, 2005:39-42.

72 Maróti Andor: *Fogalomváltás a magyar népművelés és felnőttoktatás történetében*. In *A magyar felnőttoktatás története*. Debrecen, 1998:67-74.

közművelődés elvált a felnőttneveléstől, mintha semmi köze sem lenne hozzá. A rendszerváltás után minimálisra csökkent a tudományos ismeretterjesztés, központi szerephez jutottak a műkedvelő művészeti csoportok (sokszor gyermekek részvételével) és a szabadidő kitöltését szolgáló szórakoztató rendezvények, amelyek tömeghatásra törekedtek. A minőség megőrzése ezért időszerrű kérdéssé vált. Nem véletlenül jött létre 1999-ben Szegeden a Közművelődési Nyári Egyetem, amely utódja lett a már nem működő Művelődéstudományi Nyári Egyetemnek. Két előadást tartottam itt: „A műveltség-fogalom változásai”-ról⁷³ és „A népművelő-képzés kezdetei”-ről.⁷⁴ Ez utóbbit az tette szükségessé, hogy a fiatalabb korosztály erről semmit sem tudott. A 2008-ig évenként ismétlődő program szervezésében nagy érdeme volt Török Józsefnek, e nyári egyetem titkárának, aki fáradtságot nem ismerve tervezte meg az egyes témákhoz kapcsolható előadásokat, és kereste meg azokat az előadókat, akik biztosították a magas színvonalat. S hogy ez a szándék nem volt túlzott, azt mutatta a nyári egyetem nagy látogatottsága. Egy évtized után ezt mégis meg kellett szüntetni az anyagi feltételek hiánya miatt. (Amit azért csökkentettek, majd szüntettek meg az illetékek, mert túlzottnak tartották a nyári egyetem elméleti elvontságát).

Az előadás-sorozatokat adó konferenciák mellett jelentősek lehettek az alkalmilag szervezett, egynapos rendezvények, mert egy időszerrű témával kapcsolatban sorakoztatták fel a szakértői véleményeket. Ilyen konferencia volt az, amelyen az előadók a 70. éves Zrinszky Lászlót köszöntötték 1997-ben,⁷⁵ vagy a nyitott oktatásról és tanulásról szervezett tanácskozás, amelyet a Nyitott Képzések Egyesülete és a TIT Stúdió közösen szervezett 1998-ban,⁷⁶ és az ELTE Tanárképző Főiskoláján

73 Maróti Andor: A műveltség-fogalom változásai. In Török József szerk. *Közművelődési Nyári Egyetem 1999–2008*. Béba Kiadó – Csongrád Megyei Népművelők Egyesülete. Szeged, 2010:131-139.

74 Maróti Andor: A népművelőképzés kezdetei. In Török József szerk. *Közművelődési Nyári Egyetem 1999–2008*. Béba Kiadó – Csongrád Megyei Népművelők Egyesülete. Szeged, 2010:504-510.

75 *Sok szemmel a felnőttoktatásról 1997*. Janus Pannonius Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézete, Pécs.

76 *Nyílt tér*. TIT Stúdió Egyesület, Nyitott Képzések Egyesülete, Budapest, 1998.

tartott konferencia 2000-ben, ahol „Hatékonyabbá tehető-e a levelező oktatás?” címmel tartottam előadást.⁷⁷ Ezek a rendezvények csak kiragadott példái a felnőttoktatásról és a közművelődésről szervezett összejöveteleknek. Ezek – hasonlóan más hazai konferenciákhoz – megegyeztek abban, hogy mindig előadásokból álltak, és még a szekcióikon is – ha voltak ilyenek – előadások hangzottak el. Ami a módszerek tekintetében hiány volt, az a szakemberek kapcsolatát is jellemezte. Teljesítményeik egyéniek maradtak, egy szakmai probléma vizsgálatában az együttműködés ritkán alakult ki. Ilyen volt az az olvasás-megértési vizsgálat, amiről Durkó Mátyás számolt be, még 1972-ben.⁷⁸

Bár nem konferencia volt, hanem tanfolyam, mégis érdemes felidézni azt az egyhetes találkozót, amit a jászberényi főiskolán tartottak az önismerteti tréningeken alkalmazható módszerekről. Ezt egy svájci szervezet, a „Kontaktstelle Arbeit Beruf Ausbildung” (KABA) két munkatársa, Marco Siegrist és a magyar származású Crista Schlegel vezette, s a résztvevők a felsőoktatási intézményekben művelődésszervező-szakon tanító oktatók voltak. Egy előadás sem hangzott el, csak módszerek gyakorlati kipróbálása. Durkó Mátyással egy szobában laktam, és sokat beszélgettünk a szakterületünk jövőjéről. Ő el volt ragadtatva ezektől a módszerektől, noha azok többnyire játékosak voltak. Mégis éreztük, mennyire hasznosak a tanulásban nélkülözhetetlen önismerethez. Ezekről a módszerekről kisfilm is készült „Munka előtt – munka után” címmel, melynek résztvevői magyarországi munkanélküliek voltak. A filmen T. Kiss Tamás segítette és kérdezte a szereplőket, akik nemcsak szívesen vettek részt ezekben a feladatokban, de jó véleményt is mondtak a megismert módszerekről. Készen állapították meg azonban, hogy a tanfolyam elvégzése után sem kaptak munkát. Lehet, hogy ezért nem igényelték a folytatást a tanfolyam szervezői, pedig a munkába állás sikertelensége nem rajtuk múlt, erről a magyar munkaadóknak kellett volna gondoskodniuk. Egyébként ezekről a módszerekről 1996-ban a Szent István Egyetemen jelent meg egy magyar

77 Maróti Andor: Hatékonyabbá tehető-e a levelező oktatás? *Magyar Felsőoktatás*, 2001, 4:8.

78 Durkó Mátyás: A kulturális elsajátítás képessége, mint a kultúra demokratizálásának feltétele a hazai olvasási recepció-vizsgálat alapján. In *Művelődéstudomány*. Szegedi Nyári Egyetem, 1972:188-222.

nyelvű kiadvány.⁷⁹ Nem tudok arról, hogy később elterjedt volna ez a módszer-együttes nálunk.

Milyennek látod a helyzetet a rendszerváltás után?

A 90-es évek elején volt Kőszegen egy felnőttoktatási konferencia, amelyre a szervezők a pártok képviselőit is meghívták. El is jöttek, és vártuk, hogy elmondják, hogyan képzelik el a felnőttoktatás megújítását. Megdöbbenő volt, hogy ezeknek az embereknek semmilyen elképzelésük sem volt erről, és az is kiderült, hogy a pártjaik nem is foglalkoznak ilyesmivel. Nem értettük, akkor miért jöttek el? Lehetséges persze, hogy csak tájékozódni akartak, de részükről érdeklődést sem láttunk. A későbbiekben sem volt kapcsolatfelvétel, vagy érdeklődés a felnőttek tanulási esélyei iránt.

A rendszerváltás persze mégis beleszólt a felnőttoktatásba, de csak negatív vonatkozásban: a politikai oktatás megszüntetésével. Ez szerintem óriási hiba volt. Mert ezzel fölöslegesnek nyilvánították a közéleti, állampolgári tudnivalókat, és elfogadták erről a tájékozatlanság és tudatlanság állapotát. Ha rossz is volt a múltban az egyoldalú pártpolitikai oktatás, azt át lehetett volna alakítani. Úgy is, hogy a különböző ideológiai-politikai álláspontokat tárgyilagosan ismertetik, összefüggésben az állampolgári jogokkal és kötelezettségekkel, de úgy is, hogy kifejlesztik az emberekben azokat a készségeket, amelyekre egy demokratikus társadalomban szükség van. Ide tartozik a problémák sokoldalú értelmezése, az érdekek egyeztetése, mások nézeteinek empatikus megértése, a velük szemben mutatott tolerancia, az olyan vitakészség, amely egyrészt érveléssel akar másokat meggyőzni, másrészt nem marad meg a saját vélemény hangoztatásánál, hanem keresi a lehetőséget a különböző nézetek szintetizálására. Egyúttal képes arra, hogy világossá tegye az előítéletek és az egyoldalú gondolkodás tarthatatlanságát. Az ilyen gondolkodás alapozhatja meg a készséget a társadalmi problémák megoldásához szükséges összefogásra. Ami nem jöhet létre, ha csak emlegetjük az együttműködést.

A múltból örökölt megoldatlan probléma a közoktatás és közművelődés kapcsolatának hiánya. Bár az „élet hosszig tartó tanulást” jelszóként nagyon

sokan hangoztatják, de nem válik felismertté, hogy a különböző korúak tanítását, tanulását rendszerre kellene tenni. Rendszer csak akkor lenne, ha a részeit egymást kiegészítenék, és előkészítenék a következőt. Az már ugyan kezd elfogadottá válni, hogy az iskolai oktatást meg kell előznie az óvoda, de annak felismerése még hiányzik, hogy a szülőknek is kell tenniük valamit gyermekeik kulturális fejlődéséért. Bármilyen jó az óvoda és az iskola nevelő munkája, ha a családi környezet ellentmond annak, akkor nagymértékben csökkenni fog a két intézmény eredményessége. A kisgyermek óvodai és iskolai nevelése ezért függ össze a felnőttek képzésével. Régebben a szülők átvették azt, amit a szüleiktől láttak, és ez a hagyomány sokáig jól is működött. A gyorsan változó világban ez a nemzedékeken átívelő tapasztalat-átadás már nem megfelelő, hiszen az újabb körülmények másféle magatartás szükségességét idézik elő. Két dolog azonban változatlanul érvényesnek tekinthető: az érdeklődés tágitásával járó nyitott és asszociatív gondolkodás kifejlesztésének, s vele együtt a hozzá kapcsolódó készségek kialakításának szükségessége. Ez nyilvánvalóan akkor működik, ha a szülőknél is megvan.

Egyes játékok is fejleszthetik ezeket a készségeket. Ezért tudatosan kell megválasztani, milyen játékokat kapjanak a felnövő gyermekek. Az érdeklődést mesékkel lehet szélesíteni, még ha az a világ, amelyet megelevenítenek, más is, mint a valóság. Mégis fejlesztik a képzeletet, és igényt ébresztenek a gyermekekben, hogy később ők is rendszeresen olvassanak. Ha az iskolai oktatás nem elégszik meg a tananyag megtanításával, hanem arra is gondol, hogy ki kell fejlesztenie a tanulóknál az önálló tájékozódás és önművelés igényét és a hozzá szükséges képességet, akkor tapasztalhatja, hogy ezzel megnövekedett a tanításának hatékonysága. Mennél inkább válnak a tanulók önmagukat fejleszteni akarókká, annál inkább lesznek érdeklődő és igényes követői annak, amit a tanáraiktól kapnak. Persze magától értetődő, hogy ez a hatás csak akkor jelenik meg, ha a tanárok is nyitott gondolkodásúak és önmagukat fejlesztők, mert ezzel követendő mintát adnak a fiataloknak. Úgy gondolom, ezzel összefügg az is, hogy az iskola tanárainak és a tanulók szüleinek kapcsolata túllép-e a „szülői értekezletek” körén, amely csak a tanulók tanulási eredményeiről ad számot. Ez a bővülés gyakorlatilag azt jelentené, hogy az iskola szokásos feladatai mellé a környék felnőttjeinek művelődését szolgáló programokat is ad. Olyan programokat, amelyek érzékelhetővé teszik, hogy

79 *Csoportos önépítés.* Szerk. T. Kiss T. – Schlegel C. – Szilágyi K., Budapest – Gödöllői Szt. István Egyetem. 216 oldal.

„az élethosszig tartó tanulás” az életkörülmények minőségi fejlesztésének nélkülözhetetlen feltétele. Amibe az is beletartozik, hogy a felnőttoktatás is túljut a munkaerő-piac szolgálatánál, és magára vállalja a már nem dolgozó idősök művelődésének segítségét is az életkor sajátos szükségleteinek megfelelően.

E szükséglet felismerésének hiánya összefügg azzal a sajnálatos jelenséggel, hogy a művelődésből ma fokozatosan kiszorul az általános műveltség fejlesztése, mert azt sokan haszontalannak tartják. A helyébe lépő speciális szaktudás és annak is a beszűkített része nem teszi újjá az embereket. Ők már csak arra lesznek alkalmasak, hogy a bevált eljárásokat ismételve dolgozzanak, gépies munkát végezzenek. S ha arra gondolunk, hogy mennyire szükséges az egészségre vonatkozó gondolkodás és magatartás fejlesztése, akkor az is világossá válhat, hogy a „haszon” fogalma nem szűkíthető a pénzre és a munkával kapcsolatos gyakorlatiasságra. Az emberi élet értéke is hasznos. Ha ez nem járja át az egyének gondolkodását, magatartását, társas kapcsolatait, akkor az élet is értékét veszti. Ebben nagy felelőssége van a közművelődésnek. Képes-e az életmód egészére kiterjedő művelődést állandósítani a tapasztalatokra építve? Azok ismertek, csak gyakran nem eléggé mélyen értettek, különösen nem a következményeikben. Pl. az egészségtelen életmód és a gyógyíthatatlan betegséggé válás összefüggésében. Érdemes széles körben tudatosítani, ha egy társadalomban az egészségügy és az oktatás elhanyagolható és kevésbé jelentős része a közéletnek, akkor ez azt is jelenti, hogy ott az emberi életnek sincs igazán értéke.

Napjainkban divatos fogalomná vált a „közösség”, amit egyesek szembeállítanak az önzéssel azonosított „egénivel”. A közösséget olyan kis létszámú emberi kapcsolatnak fogom fel, amelyben minden résztvevő aktív szerepet tölthet be, s nemcsak ismerik egymást, de segítik is, sőt közösen tudnak cselekedni problémáik megoldására. Ha a közösséget ettől függetlenül a társadalom egészével azonosítjuk, akkor ez a fogalom az arctalan tömeggel válik azonosná, amelyben az egyén elveszti autonómiáját, és engedelmes követője lesz azoknak, akik őt tetszetős szövegekkel nyerik meg. Éppen ezért a közművelődés időszerű feladata ma a demokraták képzése. Olyan embereké, akik nemcsak beszélnek a demokráciáról, hanem tesznek is érte valamit. Ha azt nézem, hogy a közművelődés és a felnőttokta-

tás, felnőttképzés szervezetei, intézményei mennyire képesek erre, akkor egy akadályt mindenképp meg kell említenem: ez pedig a szakterületek feldaraboltsága, az élet egyes részeinek elkülönültsége. Nem az a baj, hogy sokféleség van, hanem az, hogy ezek a részek nem is akarnak tudni egymásról, bezárkóznak a saját céljaik és gondjaik közé. Amikor 1987-ben Norvégiában voltam, az ottani oktatási minisztérium egyik munkatársa azt mondta nekem: a magyarok nagyon individualisták. Hallottam, hogy az elvált felesége magyar volt, azt hittem erre céloz, ezt a tapasztalatát általánosítja. Kértem, hogy indokolja meg, amit mond. Erre azt mondta: Norvégiában az egyetlen kisebbség a magyar, amely nem akar közös egyesületet alakítani. Akkor igazat adtam neki, mert a hazai tapasztalataim is hasonlóak voltak.

A 80-as években, amikor szinte divat volt emlegetni a „szocialista demokráciát”, több regionális központban szerveztek nálunk konferenciát ennek közművelődési vonatkozásairól. Az országos kezdeményezéshez kapcsolódó rendezvények egyikén azt javasoltam, hogy minden beszélő csak egyetlen gondolatát mondja el, a következő ahhoz kapcsolódják, és ebben a véleménycserében mindenki annyiszor kaphasson szót, ahányszor új ötlete van. Ezt mindenki hallgatólagosan elfogadta, és vagy tíz-tizenöt percig követték is a hozzászólók. Azután egyszer csak megszólalt valaki, „bő lére eresztve” a mondanivalóját képtelen volt leállni, abba hagyni és átengedni a szót másoknak. Akkor közbe vágott az egyik hallgatója, és figyelmeztette a többieket: mi nemrég megállapodtunk a rövid hozzászólásokban, ezt azonban nem tartjuk be. Így azután elhangzik pár beszéd, de nem alakulhat ki párbeszéd. A szellemes figyelmeztetés hatott, s ha nehezen is, de az elfogadott szabály a folytatásban mégis érvényesült valamennyire. Ez az eset is bizonyította, hogy belénk rögződött a hosszú szónoklás kényszere és az, hogy közben másokra nem vagyunk tekintettel. Akkoriban történt, hogy kanadai felnőttoktatók jöttek Budapestre, és magyar felnőttoktatási, népművelési szakemberekkel találkoztak. (A találkozó helyszíne a TIT Stúdió volt.) A kölcsönös tájékoztatásnak volt egy szembetűnő különbsége: a kanadai felszólalók egyénenként 2-3 percen mondtak valamit, a magyarok tíz-tizenöt perces kiselőadásokat tartottak. A vendégek ezt udvariasan hallgatták, de néhányunknak kínos volt hallgatni a terjengősséget.

Ha már a hazai sajátosságokra gondolok, jut eszembe még valami általánosan jellemző, amit meg kellene változtatni. Sok érdekes kezdeményezés születik nálunk, amelyek azonban néhány éves kifutás után nyom nélkül eltűnnek. Egyesületek születnek, hogy néhány éves ígéretes működés után kifáradjanak, megszűnjenek. Sokszor gondolkoztam azon, mi lehet az oka ennek? Egy magyarázatot találtam: az egyesületeket vezetőik tartják életben, a tagság csak passzívan alkalmazkodik hozzájuk. Ha jó a program, akkor az érdeklődés is erős, ha azonban nincs már ilyen vonzerő, az egyesület szétesik. Hacsak át nem veszik újak a vezetést, akkor az egyesület menthetetlen. De az új vezetés is csak elodázza a szétesést, mert ha a tagság sohasem kapcsolódhat a programok tervezésébe, szervezésébe, kivitelezésébe, ha mindig csak a „közönség” szerepét tölti be, akkor ez a bomlás egy idő után szükségszerű.

Sokat foglalkoztat az a gondolat, van-e nálunk a közművelődésben közösen elfogadott szakmai tudat. Nem vagyok biztos abban, hogy erre igennel lehetne felelni. Szemben más szakmákkal, amelyekben egyértelmű az odatartozás kritériuma. Azt például, hogy mit jelent orvosnak lenni, mindegyik orvos határozottan tudja. Az is világos, hogy mihez kell értenie ahhoz, hogy orvosként dolgozzon. Bár sokféle speciális képzettség és munka lehetséges ezen belül, mégis van közöttük valami közös, ami a szakorvosokat összeköti. Azt hiszem, nálunk ez nincs meg. Elmondok egy példát. Amikor gyárban dolgoztam, voltunk ott többen érettségizettek, akik fél év után lakatos-szakmát szerezhattünk. A többségünk azonban nem maradt ott, hanem jelentkezett egyetemre, és tovább tanult. Így tettem én is. Már elvégeztem az egyetemet, és dolgoztam, amikor egyszer véletlenül találkoztam egy régebbi ismerősömmel, aki ugyanabban a gyárban ugyanúgy dolgozott, mint én. Megkérdeztem, mit csinálsz? Azt mondta, orvos vagyok. Azután elváltunk. Néhány héttel később olvasom az újságban, hogy „leleplezték az álorvost”, és ott a neve az én barátomnak. Az újságcikkből kiderült, ez hogyan történhetett. Szeretett volna orvos lenni, de nem vették fel az egyetemre. Mégis bejárt oda, meghallgatta az előadásokat, olvasott szakkönyveket, persze vizsgára nem mehetett, de amikor 1956-ban kitört a forradalom, segített a sebesültek ellátásában, és minthogy akkor senki sem kérte tőle a végzettségét igazoló oklevelet, ott maradt az egyik kórházban. Fehér köpenyt kapott, és az ott dolgozók még örültek is annak, hogy új segítséget kaptak. Azután

egyszer mégis csak kiderült, hogy nincs diplomája, bíróság elé állították, és kontárságért elítélték őt.

Azt hiszem, a mi szakterületünkön ez elképzelhetetlen. Mármint az, hogy szakképzettség nélkül bíróság elé állítsanak valakit. Sőt, az a ritka, ha valaki szakképzettséggel dolgozik itt. Annak ellenére, hogy már fél évszázada ilyen végzettségűek kerülnek ki az egyetemről és a főiskolákról. Akik kinevezhetnék őket, szívesen vesznek fel szakképzetleneket ezekre a munkakörökre, mert úgy gondolják, ehhez nem is kell különleges képzettség. Így azután van hely a rokonok, barátok, ismerősök számára, és csodák csodája, „meg is felelnek” mindannyian. Nem azért, mert ismerik a szakirodalmat, és öntevékenyen elajátították mindazt az elméletet, módszertant, ami e területen a jó minőségű munkához kellene. Enélkül is boldogulnak, mert nem is várnak el tőlük többet, mint hogy rendezvényeket szervezzenek, és ehhez elég az ügyesség és tapasztalat, ami néhány hónap alatt megszerezhető.

Lehet, hogy sötéten látom a helyzetet, de nem látom a jelét annak, hogy a szaktudat erősen határozná meg az itt működő gyakorlatot. Talán azért, mert a képzettek is alkalmazkodnak a képzettségüket nem igénylő gyakorlathoz? Vagy képesek úgy dolgozni, hogy érvényesítsék azt a szemléletet és tudást, amit az egyetemen és főiskolán megszereztek? A 80-as években jelent meg az Országos Közművelődési Központ kiadásában a „Közelítések” című könyv,⁸⁰ benne interjúk tizenegy művelődési ház vezetőjével, ők a szokásostól eltérő módon kapcsolták programjaikat az emberek életmódjához. Munkájuk mindenütt kitűnő eredményeket ért el, mégsem terjedt el, mégsem vált általánosan jellemzővé. Talán azért, mert sehol sem szeretik az újítokat. Csak azokat ismerik el, akik képesek tömegeket „beszervezni” a rendezvényeikre.

Hogyan alkalmaztad ezeket a gondolatokat, elképzeléseket az oktatói munkádban?

Eleinte még sehogyan sem. Mindennek megértéséhez fokozatosan jutottam el. Hamar felismertem azonban, hogy csak úgy tudok értelmesen beszélni valamiről, ha rendszerezem. Akkor a hallgatóimat is rá kell szoktatnom a gondolataim

80 Vercseg Ilona: *Közelítések. Tizenegy beszélgetés a művelődési otthoni tevékenységről*. Szerk. Varga A. Tamás. Országos Közművelődési Központ, Budapest 1983.

rendszerzésére. Ehhez az kell, hogy ők is keressék a részek kapcsolatát, elhelyezhetőségét egy nagyobb egészben. Ez érdekes mentális játék, még szórakoztató is, arról nem is szólva, hogy az eredmény elégedettséget okoz, mert sikerül rendezni a rendetlenül elének kerülő információkat.

Elengedhetetlennek tartottam a szakirodalom megismerését. Hallgatóimnak meg kellett érteniük, hogy egy jelenség magyarázatához ismerniük kell, amit a szakma legjobb képviselői leírtak, mert megalapozott tudásuk csak akkor lesz, ha ebben tájékozódhatnak. Megengedtem azonban, hogy mindenki kiválaszthassa, amit az ajánlott művek közül fel akar dolgozni. Ebben nemcsak az érvényesülhetett, hogy mit talált meg egy könyvtárban, hanem az is, hogy őt mi érdekli.

A szakirodalomról szóló beszámolókhöz kapcsolódó követelmény volt az önálló következtetés. Nem értékeltem sokra a magolással elsajátított „tudást”, mert az a gondolkodás hiányáról árulkodott. Ilyenkor mindig azt kértem, magyarázza meg nekem a vizsgázó, amit mond, mert csak így bizonyíthatja, hogy érti is, amit olvasott. Nem szerettem, ha valaki a „fontosságát” emlegeti valaminek, anélkül, hogy meg tudná mondani, miért fontos az. Szerintem ez olyan felületesség, ami gyakran a tudatlanságot leplezi. Ezért törekedtem arra, hogy önálló gondolkodásra készítsem a hallgatóimat. Nem azt vártam, hogy a vizsgákon gépiesen reprodukálják, amit az előadásaimon elmondtam, és amit a szakirodalomban olvastak. Azt kértem, értelmezzék azt, mintha nekem kellene megmagyarázniuk, amiről beszélnek. A logikus érvelést akkor is többre becsültem, ha az eltért az én véleményemtől. Emellett elvártam, hogy saját gondolataik a „tananyaghoz” kapcsolódjanak, s nem fogadtam el, ha attól teljesen függetlenül csevegett valaki a kapott témáról. A téma kötelező tárgyalása, és annak szabad értelmezése véleményem szerint nem zárta ki egymást.

Ahhoz, hogy az előadásokon és a szakirodalomban található információk a hozzájuk kapcsolt következtetésekkel szerves egységbe kerülhessenek, két dolog kellett. Az egyik, hogy a gondolatok központjába egy elemzendő probléma kerüljön, és minden részlet ehhez viszonyuljon. A másik, hogy a gondolatmenetről rövid vázlat készüljön, ami áttekinthetővé teszi az egészet. A vázlat bizonyíthatja, hogy a készítője urává vált annak, amit mondani akar, érzékeli az összefüggéseit, a rész-egész viszony-

latokat. Kiemelte a kulcsfogalmakat, amelyek vezetik az érvelését, a részek egymásra vonatkoztatását. Elismertem, hogy sok munkát igényel egy ilyen vázlat kidolgozása, de tudatosítottam, hogy megéri, mert megtéríti a ráfordított időt és energiát a beszámoló kitűnő eredménye. Amilyen sok fáradsággal jár az előzetes munka, olyan könnyű a vázlat felhasználása, ismertetése. S hogy ne legyen akadály egy beszámolónál az emlékezés fogyatékosága, megengedtem, hogy a vizsgákon mindenki használhassa az előzetesen elkészített vázlatát. Ennek ellenére sokszor vettem észre, hogy a vizsgázók nem vázlatot tesznek maguk elé, hanem folyamatosan leírt szöveget, amit kimásoltak valahonnan, és azt fel akarják nekem olvasni. Ebből következett, hogy nem is dolgozták fel azt a gondolataik segítségével.

Kérdéses volt számomra, hogy milyen pályákra készítsem fel a szakon tanulókat. Ami a képzettségünk indításakor a népművelést jelentette, annak a gyakorlata még semmilyen elméleti alapra sem épült. Még élt az a romantikus felfogás, hogy a népművelő messiásként megy ki a nép közé, hogy tanítsa, és felemelje őt elmaradottságából. Az egyik tanítóképző legendás hírű tanára ezt a felfogást képviselte, az ilyen feladatokra lelkesítette hallgatóit, és küldte ki falura őket. (Amiből olykor az is következett, hogy az egyik hallgató az olimpiák történetéről beszélt a helybelieknek, mert ahhoz értett igazán.) Tiszteltem ennek a tanárnak a meggyőződését, de nem tudtam azonosulni vele. Éreztem, hogy a műveltség felsőbb szintjéről kínált kultúra nem lehet hatékony, másképp kell megtalálni a művelődés reális lehetőségeit. Azzal sem tudtam azonosulni, ami sok intézmény programját jellemezte: olyan rendezvények szervezése, amelyekre sok látogató várható, ahogy azt az egyik falu tanácselnöke kérte: „legyen sok bicikli a kultúrház előtt”. Tudtam, hogy az alacsony szintű igények kiszolgálása valójában nem „a nép művelése”, csak látszata annak.

Valamikor a 70-es években játszották a mozik az „Ékezet” c. filmet, amire Heleszta Sándor hívta fel a figyelmemet. Ez a film egy fiatalemberről szól, akit népművelőnek alkalmaznak egy ipari üzemben. Kultúra-terjesztő próbálkozásai mind eredménytelenek, a munkásokat a munkaidő utáni sörözés sokkal jobban érdekli. A vállalat vezetői viszont azt várják tőle, hogy a politikai ünnepekre díszítse fel a színpadot, és gondoskodjék a mikrofon jó működéséről. Május elsejére az a terv születik, hogy a vállalat sportpályáján a fiatalok úgy feküdjenek

a földre, hogy alakzatban formálják ki az aktuális jelszót: „Éljen május 1!” Látszólag sikerül is, valaki mégis észreveszi, hogy az első szóról hiányzik az ékezet. Ekkor az ifjú népművelő rohan oda, s fekszik a többi mellé, hogy az írás kiteljesedjék. A jelenet jelképes értelme világos: a kultúra közvetítése önmagában nem sokat ér, ha nem jön létre közvetlen kapcsolat a kultúrát kínáló személy és a célcsoportja között. Ez nem egyszerűen baráti kapcsolat, annál több kell, hogy legyen; nem elég a gondolkodásuk megértése és elfogadása. Mi ez a többlet? Erről a felnőttoktatási szakirodalom egy régi kínai intelmet idéz: „Menj az emberek közé, élj közöttük, tanulj tőlük, szeresd őket, szolgálj őket, tervezz velük, indulj ki abból, amijük van, építs arra, amijük van”.⁸¹ Az idézet vége különleges figyelmet érdemel: „Tervezz velük, indulj ki abból, amijük van, építs arra, amijük van”.

Jól egészítette ki ezt a nemzetközi szakirodalomban gyakran idézett Paolo Freire, aki szerint a művelődésben „senki sem tud mindent, és nincs olyan ember, aki semmit sem tudna; senki sem nevelhet másokat egyedül, ha figyelmen kívül hagyja, hogy ők mit tudnak”. „Az emberek egymást nevelik, ahogyan egymásra hatnak a valósághoz való gyakorlati alkalmazkodásuk közben”. „A nevelés és a művelődés ezért kollektív tevékenység, párbeszédben kell lezajlania, amelyben a résztvevők hatnak egymásra”.⁸² A tanulásként levonható következtetésből adódik az a felismerés, hogy az ember nem „beszervezendő” résztvevője egy rendezvénynek, hanem aktív szereplője kell, hogy legyen egy művelődési folyamatnak, amelyet másokkal együtt szervez meg, és amiben fokozatosan erősödhet az önképzésének igénye és képessége. S ahol ez nem jön létre, ott nem is alakul ki a műveltség fejlődése.

Mindezek segítettek annak a meggyőződésnek a kialakításában, hogy másra van szükség, mint amit a népművelés gyakorlata és a hozzá kapcsolódó felfogás mutat. Fel kellett azonban ismernem, hogy könnyebb ezt elfogadtatni a hallgatóimmal, mint elérni, hogy a közélet is tudomásul vegye a szükségességét. Jól mutatta ezt az a tapasztalatom, hogy a társadalomban nem tudott elterjedni a népművelés

helyébe kerülő közművelődés lényege. Tanulságos volt az a történet még a 60-as évek közepén, amikor az első végzős hallgatóink közül sokan pályáztak mozik üzemvezetői állására, mert azt hitték, ott tudatos tervezéssel képesek lesznek formálni az emberek vizuális műveltségét. Kiderült azonban, hogy a filmforgalmazó vállalat központja dönti el, melyik moziban melyik filmet vetítik, az ő illetékességük pedig kimerül abban, hogy ellenőrizzék, a forgatásért felelős gépész, a jegyeket eladó pénztáros, a nézőket beengedő jegyszedő és a terem tisztaságáért felelős takarító ellátja-e a feladatát. Ehhez nem kellett egyetemi végzettség, és különösen nem népművelési. Az elképzeléseikben csalódott fiatalok egy éven belül el is hagyták ezeket az üzemvezetői állásokat.

A társadalom reagálása sem volt ezzel ellentétes. Már a 70-es években a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat az egyik budapesti moziban művész-filmekből álló sorozatot indított egy határozott koncepció alapján. A vetítések előtt szakember tartott rövid bevezetőt, amelyben felhívta a figyelmet néhány fontos szempontra a film jobb megértése érdekében. A bérletüket (jegyüket) megváltók egy része azonban kint várta, hogy a beszéd befejeződjék, és csak utána ment be a terembe, mert nem volt kíváncsi arra. S amikor a vetítés után felkérték a nézőket, hogy mondják el véleményüket a látottakról, a nagy többség elhagyta a termet, mert nem érdekelte őket, hogy mások mit mondanak. A teremben alig néhányan maradtak. A szép elképzelést tehát a közösségi művelődésről nem lehetett megvalósítani, noha a kiválasztott filmek iránt nagy volt az érdeklődés. A megszokás miatt azonban a „közönség-szerep” elnyomta a „közösségi művelődés” igényét.

Ugyanez a mechanizmus érvényesült ott is, ahová a Közművelődési Törvény elfogadása után meghívtak: a Képcsarnok Vállalat központjába. A felkérés szerint az új törvényről és a közművelődés helyzetéről kellett beszélnem. Már az is gyanús volt, hogy előadásomra csak a gépíró-nőket ültették be, az pedig különösen fonákká tette a helyzetet, amikor a vállalat egyik vezetője kijelentette: ők eddig is foglalkoztak a közművelődéssel, mert munkásoknak és falusi parasztoknak is adtak el képeket.

Még leginkább a múzeumokban sikerült a látogatók művelődésért felelős munkatársak alkalmaztatása, de ez inkább gyermek-foglalkozásokat szervező múzeumpedagógust jelentett, a felnőtt

81 Idézi Peter Jarvis: *Adult and Continuing Education. Theory and Practice*. Croom Helm, London, Camberra – New York, 1983.

82 Idézi Carrillo A. T.: Paolo Freire and Education Popular. In *Adult Education and Development*. UNESCO Institute, Hamburg, 2007:69.

látogatók esetében a feladat megmaradt a szóbeli tájékoztatásnál (tárlatvezetésnél), esetleg érdekes kiadványok ajánlásánál.

Bár ezek régi tapasztalataim, de úgy látom, azóta sem sokat változott a közművelődés megítélése. Nem sikerült megértetni társadalmi jelentőségét, az látszólag még ma sem több, mint alkalmilag szervezett rendezvények együttese. A művelődési házak rátértek a kics csoportos programokra, de ezek egy részét nehéz azonosítani a műveltség fejlesztésével. Az olyan tanfolyamok, mint a hastánc, a karate, a jazz-balet, a jóga, a virágkötészet és a gyermekeknek szervezett kézműves kör és népitánc-csoport nem haszontalan, de egészében mégis kevésbé illeszthető „az egész életen át tartó tanulás, művelődés” divattossá vált jelszávába. Ahol nincs művelődési ház, ott a megbízott művelődésszervező pedig igyekszik tömeges részvétellel járó rock-koncertet, sör-fesztivált, gasztronómiai bemutatót, kirakódó vásárt szervezni, mert ez „bizonyítja”, hogy jól dolgozik. Jellemző tünet, hogy az Angliából átvett „felőtt tanulók hetét” a szervezők „a művelődés ünnepévé” nevezték át, ezt azután a gyermekeknek szánt kulturális programokkal azonosították.

Tény, hogy a nálunk végzetek kevésbé találhatók meg a szűken vett népművelésben, de ott vannak a kulturális élet csaknem minden területén. Néha-nyan a tudományos kutatásban (nem egyszer más szakterületen), az egyetemi, főiskolai oktatásban, mások a népfőiskolai egyesületeknél, a rádiónál, televízióknál, újságoknál, múzeumokban, könyvtárakban, iskolákban stb. Többben, mint írók lettek sikeresek. Találkoztam valakivel, aki egy bank alkalmazottjainak a továbbképzését tervezi, szervezi, az ő érdeklődése tehát az andragógia. Akik évtizedekkel ezelőtt kaptak nálunk diplomát, azoknak a többségéről nem is tudok, esetleg csak azt, hogy már ők is nyugdíjasok. Hatott-e rájuk, amit tanítottunk? Nem tudom, de valószínű, hogy ez a hatás nagyon különböző lehetett. Ezért csak remélhetem, hogy néhányan képesek voltak hasznosítani azt a szemléletet, amit tőlünk kaphattak. Nemrég részt vettem egy találkozón, amit a harminc éve végzetek hívtak össze. Emlékeik felidézése közben elmondták, igazán jó képzést nem a tanár-szakjukon, hanem nálunk kaptak. Mert itt nem a magolás, hanem az önálló gondolkodás volt a követelmény. Itt úgy államvizsgáztak, hogy minden jegyzetüket használhatták, mert a vizsgáztatók arra voltak kíváncsiak, hogy a szakirodalmi forrásokból ki mit tud kihozni,

abból hogyan is építi fel a saját mondanivalóját. És sorra mondták el, hogy a jelenlegi munkakörükben mit jelent számukra az egykor szerzett társadalom-és kultúra-felfogás. Amikor ezt hallottam, úgy éreztem, talán mégsem volt hiabavaló, amit a munkatársaimmal együtt tettem.

Milyen volt nálunk ez a közös munka? Király Jenő így emlékezett rá vissza, amikor hetven éves korában oktatói pályájának indulásáról kérdezték: „Maróti Andor alkalmazott az általa akkor átvett Közművelődési Tanszéken a kultúra szemiotikája, a kommunikációelméleti tárgyak és a film oktatására. Ebben az időben még nem volt filmtanszék. Maróti számtalan modern tudomány és a bölcsészszekerről hiányzó tárgy bevezetésére vállalkozott akkoriban az állampárt 'bekeményítésének' idejét megéllő magyar kultúrába. A pszichoanalízis, a szociológia felélesztőit, a művészettörténet megújítóit, elbocsátott vagy üldözött, vagy másutt csak feszengve türt embereket hívott meg, nagy tekintélyű és számú előadói kart alakított ki. Teljes gondolati és kutatási szabadságot élveztünk, ez szárnyakat adott, nem volt szükség bürokratikus minőségbiztosítási rendszerekre, a szabadság biztosította a minőséget. Ha visszagondolok arra a szellemi pezsgésre, derűre, vidámságra, belém fagy a szó, nem érdemes részletezni, úgysem hinnék, hogy van, volt, lehetséges ilyen”.⁸³

A szociológia, a kommunikációelmélet és filmelmélet valóban nálunk jelent meg először, és csak később lett önálló szak és tanszék. Ugyanez történt a művelődéstörténettel és a kultúra elméletével. Amikor ezek a szakok és tanszékek önálló életre keltek, az a szak és oktatói egység, amelyik elindította őket az egyetemen, az illetékesek szerint fölöslegessé vált, és ezért megszüntetendő. Azt nem vették figyelembe, hogy ezek a tárgyak egy rendszer részei voltak, nem öncélúan kerültek szakunk anyagába. Bár a népművelés és közművelődés egyetemi léte az andragógia formájában még tovább élt, a felsőoktatás felszámolandó szakjai közé nemrég ez is bekeült. Igaz, a mester-fokon még létezik, de kérdéses, hogy az alapozó képzés hiányában ez mennyire lesz életképes.

Végiggondolva a több évtizedre nyúló oktató, kutató munkámat, azt kerestem, mi volt ez alatt az idő alatt a legsikeresebb teljesítményem. Először a

⁸³ Kelecsényi László: Beszélgetés Király Jenővel. *Filmkultúra*, 2013 12:16.

kandidátusi disszertációm jutott eszembe, azután az, hogy a pályám vége felé erősödtek meg bennem igazán a legjellemzőbb felismeréseim. Eszerint a kultúra nem szűkíthető az irodalmi és a művészeti alkotásokra, mert átfogja az emberi élet egészét. Nem azonos persze vele, annak a minőségét fejezi ki. Ebből következik, hogy a kultúra központjában is az a kérdés áll, hogy ez a minőség mennyire alakul ki az emberekben. Hangsúlyozható, hogy az írók és a művészek alkotó munkája is azért jelentős, mert – értékes teljesítményük esetén – példát adnak arra, hogy milyen fontos tényező az emberi életben az alkotó gondolkodás és cselekvés. Számomra ezért a kultúra legizgalmasabb kérdése az, hogy miként alakul a műveltség az emberekben. Ezt szerintem az iskola csak megalapozza, de döntően a felnőttkor alakítja aszerint, hogy az egyének életmódja, életvitele segíti, vagy akadályozza azt. Ezért a felnőttek képzésével foglalkozó andragógiában sem az a döntő, hogy mit tanít, hanem az, hogy az emberek mit építenek be abból magukba. Ebben a tanulás „hogyanja” legalább olyan jelentős, mint a tartalma.

Mégsem ezekkel a gondolatokkal zárom vizs-zatekintésemet, hanem egy olyan eseménnyel, ami az oktató munkám befejezése előtt történt meg egy szemináriumon, amit az andragógia-szak másod-éves hallgatóimnak tartottam a nappali tagozaton. Már nem emlékszem, hogy mi volt a megbeszélendő témánk, csak arra, hogy az egyik hallgatóm beszámolójával kezdődött. Ő részletesen mondta el, hogy milyen elvek alkalmazásával építette fel a vizsgálatát a gyakorlat egyik tipikus jelenségéről. A többiek is hozzászóltak, azután egyre okosabb megjegyzések hangzottak el, és én csak ámultam. Eleinte még egy-egy gondolat fölvetésével magam is részt vettem a diskurzusban, de beláttam, felesleges vagyok, nélkülem is tartalmasan folyik ez a véleménycseré. Nagyon jól éreztem magam, mert az volt az érzésem, sikerült valamit elindítanom, ami ezután már nélkülem is halad előre.

Mi a véleményed a közművelődés és a felnőttoktatás helyzetéről Magyarországon?

Szerintem egyiket sem tekintik nálunk közérdeknek. Sem a művelődéspolitikában, sem a közvélemény nagy részében. A művelődést sokan haszontalannak tartják, ráérő emberek számára időtöltési alkalomnak, ami csak arra jó, hogy elűzze az unalmat. Ezzel szemben fontosabb a gazdaság és a

politika, ami közérdeket szolgál. Egyről feledkezik meg ez a vélemény: arról, hogy a gazdaságot és a politikát is emberek csinálják. És nem mindegy, hogy ők mihez értenek.

Képviselik-e ezt a meggyőződést azok, akik a kultúrával foglalkoznak? Meg tudják-e cáfolni? S képesek-e ezt másokkal elhíttetni? Nem vagyok erről meggyőződve. A közművelődésben dolgozók többsége belenyugszik abba, hogy amit tesz, az még a kulturális életben is a perifériára szorul, még azon belül sem számít más ágazatokhoz képest jelentékennynek. Nem véletlen, hogy a közművelődést a művelődési házakra korlátozzák, a kulturális élet más ágazatai nem tartják magukat illetékesnek benne. Kérdés persze, hogy ez a szűk térre korlátozott közművelődés gyakorlatában bizonyítani tudja-e, hogy a társadalmi jelentősége szélesebb körű összefogást kíván? Nem érzem, hogy erre igennel tudunk felelni. Természetesen ez a kép teljesen nem általánosítható, bizonyára vannak kivételek. A baj csak az, hogy a kiváló teljesítmények kivételesek, és nem általánosan jellemzőek.

Mi a helyzet a felnőttoktatással? Újabb tapasztalatok hiányában a színvonaláról nem tudok véleményt mondani. Nagyon jellemzőnek tartom azonban, hogy beszűkül a munkaerő-piaci érdekeket szolgáló szaktanfolyamokra, és lemond arról, hogy olyasmit is kínáljon, ami tágítja az emberek látókörét, nyitottá teszi a gondolkodásukat, fejleszti az alkotó képességüket. Arról, hogy van-e ilyen képzés nálunk, nem értesülhetünk, mert a szakmának nincs folyóirata, amely rendszeresen hírt adna a jó eredményekről. Attól tartok azonban, hogy ha a felnőttoktatók belenyugodtak abba, hogy megszűnt a korábban még létező folyóiratuk, akkor ennek a területnek nincs ereje ahhoz sem, hogy megteremtse a társadalmi elismertségét. És nemcsak a folyóirati nyilvánosság hiánya a probléma. A felsőoktatásból évekkal ezelőtt számúzték a közművelődést (régebi nevén a népművelést), és napjainkban folyamatban van az andragógia felszámolása is, amit pedig az úgynevezett bolognai rendszer kiépítésekor azért fogadtak el, mert elismerték, hogy ez a szakterület más országok egyeteméin megtalálható. Nagy kérdés, ha ott megvan, akkor nálunk miért fölösleges?

Ellenzői szerint azért, mert tanítani csak a gyerekeket kell, a felnőtteket már nem. S ha valamire mégis, akkor ennek nincs tudományos alapja, nem is való a felsőoktatásba. Akik ezt mondják, azok so-

hasem vették a fáradságot, hogy megnézzék, amit a felnőttoktatás elmélete, az andragógia ad, az mennyire megalapozott tudományosan. Kétségtelen, hogy ezzel szemben az is fölvethető, akik ma felnőtteket tanítanak, miért nem igénylik, miért nem használják ezt az elméletet? Hiszen a többségük semmit sem tud erről, mégis csinálja, olykor nem is rosszul.

Elismerem, van ennek a felnőttoktatási elméletnek (és hozzátehetem: a közművelődés elméletének is) egy nagy adóssága. Amit eddig tett, az mindig a tanítás és a kultúra terjesztésének az alapelveit tárta fel, általában nem is indokolatlanul. És alig tudott valamit mondani a felnőtt ember tanulásának, művelődésének sajátos vonásairól, problémáiról. (Ha csak azt nem, hogy motivált-e eléggé vagy sem a részvételre.) Ahhoz, hogy alapos tudást szerezzünk, a tanulási, művelődési folyamatokról, rengeteg empirikus vizsgálatra lenne szükség. Megfigyelésekre, interjúkra, mert a kérdőíves felmérések erről csak felszínesen tájékoztatnak. A tanuló, művelődő felnőttek sokfélék, az ismeretek átvétele és feldolgozása is nyilvánvalóan sokféle lehet. Ebben törvényszerűségeket felismerni csak úgy lehet, ha sikerül tipikus jelenségeket megragadni, azokat mélységükben elemezni, és belőlük a gyakorlat számára következtetéseket levonni. Egy finnországi vizsgálat négyféle típust talált a szabadegyetemen tanulók és az idegen nyelvet tanulók között. A konkrét információkban megrekedő, az elveket elfogadó, a tapasztalatokat elemző és az elvontabb elméletet is biztonsággal kezelő felnőtteket. A kapott arányok megfeleltek az érdekeltek előzetes képzettségének és érdeklődésük intenzitásának.⁸⁴ Egy amerikai vizsgálat közben kutatók azt vették észre, noha az emberek többsége a tanulás egy elemét kedveli, érez vonzódást egy másik elemhez is. Ezért a Tanulási Stílusok Leltárát úgy állították össze, hogy ilyen kapcsolatokkal különböztessék meg a tanulók magatartását.⁸⁵ Az elvont gondolkodást a kísérletezéssel párosító *konvergáló* típust, a konkrét tapasztalatot az elmélkedő megfigyeléssel együtt alkalmazó *divergáló*t, az elvont fogalomalkotást és az elmélkedő megfigyelést összekötő *asszimilátort* és a

konkrét tapasztalatot aktív kísérletezéssel kapcsoló *akkomodátort*. Egyúttal azt is felfedezték, hogy ezek a típusok bizonyos foglalkozásokban gyakoribbak. E gondolkodásmódok azonban értelmiségi pályákra jellemzőek, ezért nyitva maradt, hogy mi található az alacsonyabb képzettségűeknél. Nincs rájuk jellemző tanulói magatartás?

Erről tanulságos képet adtak a lengyel W. Szewczuk vizsgálatai, aki falun élőknek tartott előadások hatását figyelte meg.⁸⁶ Még az élettapasztalataikhoz kapcsolódó témáknál is, mint például az életről és a halálról szóló előadás, azt vette észre, hogy a többségük csak általánosságokban tud mondani valamit a hallottakról, anélkül, hogy egyetlen konkrétumot idézne fel azokból. Akik már képesek voltak erre, azok is inkább csak érdekességként ragadták ki néhányat az előadásból, de közöttük kapcsolatot nem ismertek fel. Ebből Szewczuk azt a következtetést vonta le, hogy az elsajátításban döntő a lényeges megállapítások és összefüggések kiemelése, az átvétel vizsgálatában pedig a szelektív árvétel természetének elemzése, benne a reális és önkényes értelmezések megkülönböztetése, amelyhez képest az ismeretek emlékezeti tárolása csak másodlagos jelentőségű.

Az ilyen vizsgálati eredmények arra kellene, hogy késztesse bennünket, tovább kell mélyítenünk mindazt, amit a felnőttek tanulásáról tudunk. Ha a tanulási folyamat vizsgálata a képzettségi szintek szerint differenciálódik, talán mindegyik szinten megtalálhatók azok a pontok, amelyekből kiindulva javítható a befogadó készség, és megnyílhat az érdeklődés valami ismeretlen iránt. Az is bizonyos azonban, hogy ennek a fejlesztéséhez és elemző vizsgálatához speciális felkészültség kell, és a tanulási folyamatok vizsgálatához kutató csoportok kellenek. Nemcsak azok időigényessége miatt, hanem azért is, mert nélkülözhetetlen a kutatásban résztvevők felismeréseinek és véleményének összehangolása a sokoldalú megközelítés érdekében.

Sokoldalú felkészültség kell ahhoz is, hogy a közművelődésben és a felnőttképzésben valaki eredményesen dolgozzon. Megalapozása szükségessé teszi az antropológiai, szociológiai, pszichológiai,

84 Jakkola, R.: Self-valuating learning styles for adult learners. *Adult Education in Finland*, 1988, 4.

85 Kolb, D. – Fry, R.: Towards an Applied Theory of Experiential Learning. In C. Cooper (Ed.) *Theories of group processes*. London, Wiley, 1975. Magyarul: *Andragógiai szöveggűjtemény, II.* kötet. Szerk. Maróti A. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997:103-107.

86 Szewczuk, W.: A művelődési anyagok recepciója. A művelődési tartalom befogadását jelző tényezők felnőtt embereknél. In *A felnőttnevelés és népművelés pszichológiai és andragógiai kérdései*. Szerk. Durkó M. Tankönyvkiadó, Budapest, 1974:24.

szociálpszichológiai, művelődés- és nevelés-elméleti felkészültséget, tehát ez a szaktudás interdiszciplináris. Ebből következik, hogy idegen azok között a szakterületek között, amelyek megmaradnak egyetlen szaktudomány keretei között, sőt még azon belül is igénylik az elmélyülést egy szűkebb részproblémában. Feltételezhető, hogy a közművelődés és a felnőttnevelés elmélete ezért nem illeszthető a többi specializált tudományág és egyetemi szak közé.

Ahhoz, hogy ez a két terület megkaphassa kellő elismertségét, tudatosítani kellene, mit jelent a gyakorlatban „az élethosszig tartó tanulás, művelődés”. Fel kell ismerni, hogy ez csak akkor válik valósággá, ha az egyes életszakaszok részvétele a tanulásban és a művelődésben kapcsolódik egymáshoz. A fiatalok iskolai oktatásában a felnőttkori továbbtanulásra is fel kell készíteni a tanulókat, ami azt jelenti, hogy a tananyagon kívüli és túli tájékozódás igényét és képességét is ki kell fejleszteni bennük. Ennek feltétele, hogy az iskolák tanárai is mutassanak példát erre, képezzék ők is magukat tovább, és ne maradjon meg az érdeklődésük a „tananyag” ismereténél. Feltétele továbbá az is, hogy az iskolák közvetlenebb kapcsolatba kerüljenek a tanulók szüleivel. Ha felismerik, hogy a családi háttér alapvetően befolyásolja a tanulmányi eredményeket, akkor erre a háttérre is hatniuk kellene. Mégpedig úgy, hogy az iskolai oktatásra közművelődési, felnőttképzési szolgáltatások épülnek rá, természetesen megnövelve ennek érdekében az alkalmazottak számát. Az Általános Művelődési Központok ezt célozták meg, a terv mégsem vált valóságossá, mert nem tudta elűntetni azt a szemléletet, amely minden érdekeltet bezárt a maga szűken vett feladatkörébe. A részfeladatokban való megrekedés tulajdonképp tükrözte azt a társadalmat, amelyből hiányzott az együttműködés a közügyekben jelentkező problémák megoldására. Egy demokratikus közéletet nélkülöző társadalomban az oktatás, művelődés rendszere sem lehet demokratikus. Ezért, ha a problémáikat meg akarjuk oldani, kapcsolatuk megvalósítását is fontolóra kellene venni.

Érdeemes idézni 1921-ből (!) Kornis Gyula szavait: „Nemzeti tragikumunk egyik fő forrása, hogy államférfiaink túlnyomó része nem vette észre a kultúrpolitikának mindenek fölött álló centrális jelentőségét. Vagy amennyiben folytonos meddő közjogi küzdelmek közepett észrevette, a jelszavaknál s a legszükségesebb intézkedéseknél alig haladt tovább. Országgyűléseink költségvetési vitái közül

a legsiralmasabbak s leginkább színvonal nélküliek éppen a kultusztárcára vonatkozóak voltak... Nem volt egységes, a művelődési tevékenység minden ágára kiterjedő, átfogó egységes kulturális programunk”.⁸⁷ Kornis katolikus pap és filozófus volt, 1945 után a Tudományos Akadémia elnöke. Amit csaknem egy évszázaddal ezelőtt kimondott, az ma is időszerű. A kultúra és a művelődés a köztudatban ma sem jelenti a közélet legfontosabb részét. Mintha az emberi lét minőségére sem lenne igazán szükség.

87 Kornis Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei. In Kornis Gy.: *Kultúra és politika*. Franklin Társulat, Budapest, 1928, 1-2:10-11.

Feladó: _____

LEVELEZŐLAP

Állami Nyomda, Budapest.

Baróti Andor

M. Newell Berentoseg

Bpest VII.

Jenin Korid 9-11

Köszönve a küldeményét, sajnálom,
haz a falu bíróságán velem.

Mint utólagos közgatalat kérem
ha le nem emá több a kultúr-
összetételű saavakal. s. földeseg
cikkét a dec. (rot. usáiban)

Utószó

Kodály L.